

Παι το το Βιβλίο μου
Επιμολογή
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

αφ' ου
ΛΟΓΙΚΗ
επιμολογή

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ Κ. ΣΠΑΘΑΚΗ

Διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ
καὶ τῇ Ἀρσακείῳ Παρθεναγωγείῳ.

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

ΕΝ Τῷ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜῷ ΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κατὰ τὸν ΒΡΑ' νόμον

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΣΔΟΝΗΣ

—
1894

Πάν γνήσιον αντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ
συγγραφέως.

Α. Ζωαδάκης

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

ΛΟΓΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. *Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ, τῆς ὠφελείας
καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Λογικῆς.*

Λογικὴ, ἐκ τοῦ λόγου παραγομένη, καλεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἣτις ἐκτίθησι τοὺς νόμους, καθ' οὓς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὀρθῶς διανοεῖται (1).

Ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶναι τὸ διανοεῖσθαι ἢ ἡ διανόησις ἢ ἡ κρίσις. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα διανόησις διττῶς δύναται νὰ θεωρηθῆ, ἢ καθ' αὐτήν, τουτέστι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς κανονικότητα ἀσχέτως πρὸς τὸ νοούμενον ἀντικείμενον, ὅποτε καθαρὰ διανόησις λέγεται, ἢ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἢ τὴν ὕλην, ἐφ' ἣν ἐφαρμόζονται οἱ διανοητικοὶ νόμοι ἢ διανοητικοὶ τύποι, ὅποτε ἐφηρμοσμένη διανόησις καλεῖ-

¹ Τὴν Λογικὴν, ὡς ἐπιστήμην, ἐκάλουν οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες διὰ τῆς λέξεως διαλεκτική· πρῶτοι δὲ αἱ Στωικοὶ ἐποίησαντο χρῆσιν τῆς ὀνομασίας λογική, ἣτις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος (Cic. de fin. 1, 7) κατέστη συνηθεστάτη. Πατὴρ τῆς Λογικῆς ἐπιστήμης θεωρεῖται ὁ ἐκ Σταγειρέων φιλόσοφος Ἀριστοτέλης (384—321 π. Χ.), ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴς πάσης συστηματικῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύνολον τῶν τοῦ ἐξόχου τούτου φιλοσόφου λογικῶν συγγραμμάτων, ἐν οἷς σπουδαιότατον εἶναι τὰ Ἀναλυτικά, τὰ περὶ συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων πραγματευόμενα, ἐκλήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ὁργαγόν.

ται· διὰ τοῦτο ἡ Λογικὴ διαιρεῖται διττῶς, εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην. Καὶ ἡ μὲν καθαρὰ Λογικὴ ἐξετάζει τὴν κανονικότητα τοῦ διανοεῖσθαι ἀσχέτως πρὸς τὴν νοουμένην ὕλην· ἡ δὲ ἐφηρμοσμένη ἐξετάζει τὴν κανονικότητα τοῦ διανοεῖσθαι ἢ τοὺς νόμους τῆς διανοήσεως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν νοουμένην ὕλην καθόλου¹. Ἐνταῦθα πραγματευόμεθα περὶ τῆς καθαρᾶς Λογικῆς, τῆς ἐφηρμοσμένης ἀποτελούσης μέρος τῆς μεταφυσικῆς (θεωρία τῆς γνώσεως).

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγομεν, ἐὰν τὸν σκοπὸν τοῦ διανοεῖσθαι ἐξετάσωμεν. Ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης νοήσεως εἶναι ἡ ἀλήθεια. Αὕτη δὲ εἶναι διττὴ ἀ) συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς ἑαυτὴν (ἀλήθεια τυπικὴ ἢ εἰδολογικὴ), β') συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς τὸ ὄν (ἀλήθεια ὕλικὴ ἢ πραγματικὴ)². Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν καθαρὰ Λογικὴ ἀναπτύσσει τοὺς νόμους τῆς τυπικῆς (ἢ κατ' εἶδος) ἀληθείας, ἡ δὲ ἐφηρμοσμένη, τοὺς νόμους τῆς πραγματικῆς (ἢ καθ' ὕλην) ἀληθείας· ἤτοι ἐκείνη μὲν δεικνύει κατὰ ποίους νόμους ἡ νόησις συμφωνεῖ πρὸς ἑαυτήν, αὕτη δέ, κατὰ τίνες νόμους καὶ ὑπὸ τίνες περιορισμοὺς συμφωνεῖ ἡ νόησις πρὸς τὸ ὄν³.

Ἡ Λογικὴ, καταδεικνύουσα τοὺς νόμους τοῦ διανοεῖσθαι καὶ ὀδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λογικῶς ἀληθοῦς

¹ Ἡ σχέση τῆς καθαρᾶς πρὸς τὴν ἐφηρμοσμένην λογικὴν εἶναι οἷα ἡ τῆς καθαρᾶς πρὸς τὴν ἐφηρμοσμένην μαθηματικὴν.

² Τὸ ὄν, ὡς ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ἐν τῇ καθολικότητι αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ὡς μερικόν τι καὶ ὠρισμένον, ὅπερ εἶναι ἀντικείμενον τῶν μερικῶν ἐπιστημῶν.

³ Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς νοήσεως συμφωνοῦσι μὲν μετὰ τῶν τοῦ ὄντος, δὲν περιέχουσιν ὅμως καὶ τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς τούτου πραγματικῆς ὑπάρξεως, διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν τυπικὴν ἀλήθειαν, ἀντιστρατεύεται καὶ πρὸς τὴν πραγματικὴν· πᾶν δὲ συμφωνοῦν πρὸς ἐκείνην δὲν ἔπεται ὅτι συμφωνεῖ καὶ πρὸς ταύτην· ἤτοι πᾶν ὅ,τι εἶναι τυπικῶς (ἢ λογικῶς) ἀληθές δὲν ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι καὶ πραγματικῶς ἀληθές.

ἀπὸ τοῦ λογικῶς ψευδοῦς, ἀποβαίνει ἐπιστήμη ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτάτη οὐ μόνον εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν καθόλου διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν. Δικαίως ἄρα ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος «Τέχνη πασῶν τῶν τεχνῶν μεγίστη» ¹.

Ἡ Λογικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον καλεῖται *στοιχειολογία*, τὸ δὲ δεύτερον *μεθοδολογία*.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

§ 2. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς στοιχειολογίας.

Στοιχειολογία λέγεται τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Λογικῆς, ὅπερ πραγματεύεται περὶ τε τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐπὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως ἐργασίας, περὶ ὧν διαλαμβάνουσι τὰ ἐπόμενα δύο τμήματα.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΕΙΣΘΑΙ

§ 3. Περὶ τῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι καθόλου.

Οἱ θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως νόμοι, οἱ ἀμέσως ἐκ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως ἐξαγόμενοι καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἡμε-

¹ «Ars omnium artium maxima».

τέρας διανοητικῆς ἐνεργείας προσδιορίζοντες, εἶναι τρεῖς, ἦτοι ὁ τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, ὁ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως καὶ ὁ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

§ 4. Περὶ τοῦ νόμου τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως

Νόμος ταυτότητος (principium identitatis) καλεῖται ὁ νόμος ἐκεῖνος, καθ' ὃν πᾶν τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει εἶναι ἴσον πρὸς ἑαυτό, ὡς ὅλον θεωρούμενον, ἢ πρὸς τὰ μέρη αὐτοῦ· ἦτοι κατὰ τὸν νόμον τοῦτον πᾶν τὸ τιθέμενον εἶναι αὐτὸ τοῦτο μετὰ πασῶν τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἄλλο, ἦτοι τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ κατηγορούμενον¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Γεώργιος ἐστὶ Γεώργιος. Ἦτοι ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν Γεώργιος ἐννοῶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Γεώργιον, ὅπως ἐστὶ καὶ εὐρίσκεται, καὶ οὐχὶ ἄλλον τινά, οἷον τὸν Δημήτριον. Ὁμοίως ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ἄνθρωπος. Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲν ἕτερον ἐννοῶ εἰμὴ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἦτοι οὐσίαν, ἔχουσαν αἴσθησιν καὶ λόγον, ἀπερ εἶναι ἰδιότητες ἀπαραίτητοι τοῦ ἀνθρώπου. Γενικώτερον ἐκφράζεται ὁ νόμος οὗτος διὰ τοῦ ἐξῆς τύπου $A = A$ ἢ (ὅταν τὸ A συνίσταται ἐκ τοῦ α , β , γ) $A = \alpha + \beta + \gamma$.

Κατὰ τὸν νόμον λοιπὸν τῆς ταυτότητος ἕκαστον ἀντικείμενον καὶ ἐκάστη ἔννοια πρέπει νὰ ἐννοῆται ὅπως ἔχει καὶ οὐχὶ ἄλλως. Ἐκ τοῦ νόμου τούτου συνάγονται τὰ ἐξῆς ἀξιιώματα· τὸ ὅλον εἶναι ἴσον τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι· τὸ ἀντικείμενον, ταῖς ἑαυτοῦ ἰδιοτήσιν· ἢ ἔννοια, τοῖς ἑαυτῆς γνωρίσμασι· τὸ γένος, τοῖς ἑαυτοῦ εἶδεσι κτλ.

Νόμος ἀντιφάσεως (principium contradictionis) εἶναι ὁ

¹ «Δεῖ γὰρ πᾶν τὸ ἀληθὲς αὐτὸ ἑαυτῷ ὁμολογούμενον εἶναι πάντη» (Ἄριστ. Ἀναλ. προτ. 1,32).

αὐτὸς καὶ ὁ τῆς ταυτότητος, ἀλλ' ἀρνητικῶς ἐκφραζόμενος. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον πᾶν τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει δὲν δύναται ἐν ταυτῷ καὶ νὰ αἴρηται εἴτε ἐν ὅλῳ, εἴτε ἐν μέρει¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Γεώργιος οὐκ ἔστιν οὐ Γεώργιος. "Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν Γεώργιος, δὲν ἐννοῶ τι διάφορον τοῦ Γεωργίου. Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν οὐκ ἄνθρωπος. "Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐννοῶ ἕτερόν τι διάφορον αὐτοῦ, ἤτοι μὴ ἔχον τὰς ιδιότητες αὐτοῦ, δηλαδή τὴν αἴσθησιν καὶ τὸν λόγον. Γενικώτερον ἐκφράζεται ὁ νόμος οὗτος διὰ τοῦ ἐξῆς τύπου· A οὐκ ἔστιν οὐκ A . ἢ (ὅταν τὸ A συνίσταται ἐκ τοῦ α , β , γ) A οὐκ ἔστιν οὐκ $\alpha + \beta + \gamma$.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θέτωμέν τι ἐν τῇ συνειδήσει ἀντιφατικόν, οἷον A καὶ οὐκ A , ἢ θεὸν ἀγαθὸν καὶ συνάμα ἀδικοῦντα κ.τ.λ. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον οὐ μόνον τὰ μέρη διανοήματός τινος πρέπει νὰ μὴ ἀντιφάσκωσι πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ διανόημα πρέπει νὰ μὴ ἀντιφάσκη πρὸς ἕτερα διανοήματα ἢ γνώσεις, ὡς ἀληθεῖς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἀναγνωρισθείσας. Ὁ νόμος οὗτος, ὡς προσδιορίζων τὴν ἀλήθειαν τῆς διανοήσεως κατὰ τρόπον ἀρνητικόν, καλεῖται καὶ ἀρχὴ τῆς ἀποφασκούσης θέσεως (principium negationis).

Ἐκ τῶν ἄνω ρηθέντων συνάγεται ὅτι τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, χρησιμεῖον κυρίως καὶ ἀμέσως ὡς θετικὸν κριτήριον τῆς τυπικῆς ἀληθείας, χρησιμεύει ἐμμέσως καὶ ὡς κριτήριον ἀρνητικὸν τῆς πραγματικῆς ἀληθείας· καθ' ὅσον πραγματικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, ὅπου ὑπάρχει ἀντίφασις. Τούτου ἕνεκα ὁσάκις γνώσεις τινὲς ἡμῶν φαί-

¹ « Ἡμεῖς δὲ νῦν εἰλήφαμεν ὡς ἀδυνατάτου ὄντος ἄμα εἶ-
ναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ διὰ τούτου ἐδειξάμεν ὅτι βεβαιωτάτη
αὕτη τῶν ἀρχῶν πασῶν » (Ἀριστοτ. μετὰ τὰ φυσ. 3, 4).

νωνται αντιφάσκουσαι πρὸς ἀλλήλας, ὀφείλομεν κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο νὰ μὴ παραδεχώμεθα ἀμέσως ὡς ἀληθεῖς, ἀλλὰ νὰ καθυποβάλλωμεν εἰς ἀκριβεστέραν ἔρευναν.

§ 5. Περὶ τοῦ νόμου τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως.

Νόμος τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως (principium exclusi tertii sive medii) λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν πᾶν, ὅπερ παρίσταται ἐν τῇ συνειδήσει πρέπει ἢ νὰ καταφάσκηται ἐν αὐτῇ ἢ νὰ ἀποφάσκηται, καὶ κατὰ παντὸς τεθειμένου ἐν τῇ συνειδήσει πρέπει ἢ νὰ κατηγορηθῆται ἢ νὰ μὴ κατηγορηθῆται τι ἢ ἄλλως ὅταν διανοῶμαι περὶ τινος ὀφείλω ἢ νὰ καταφῆσω αὐτὸ (τουτέστι νὰ παραδεχθῶ) ἢ νὰ ἀποφῆσω (τουτέστι νὰ μὴ παραδεχθῶ), καὶ κατὰ παντὸς ἀντικειμένου, περὶ οὗ διενεώθηται ὀφείλω ἢ νὰ καταφῆσω (τουτέστι νὰ ἀποδώσω) ἢ νὰ ἀποφῆσω (τουτέστι νὰ μὴ ἀποδώσω) κατηγορηθῆται τι, λέγων, περὶ αὐτοῦ καὶ ἢ οὐ, μέσον τι ἢ τρίτον δὲν ἐγχωρεῖ. Κατὰ ταῦτα ἢ ἔστι Θεὸς ἢ οὐκ ἔστιν, (οὐχὶ δὲ καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστι). Ἡ ἀληθεύει ὁ Γεώργιος ἢ οὐκ ἀληθεύει (οὐχὶ δὲ καὶ ἀληθεύει καὶ οὐκ ἀληθεύει). Καὶ γενικώτερον εἰπεῖν ἢ ἔστιν *A* ἢ οὐκ ἔστιν *A*, καὶ *A* ἐστίν ἢ *B* ἢ οὐ *B*. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἄρσις καὶ θέσις τοῦ αὐτοῦ πράγματος συγχρόνως δὲν ἐπιτρέπεται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. Ὁ νόμος οὗτος συνάπτει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἀνωτέρω νόμον, ἥτοι τὸν τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, καὶ ἐπιβάλλει κατ' ἀνάγκην εἰς πᾶν διανόημα δύο μόνον δυνατοὺς τύπους, τὸν τῆς καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως, οἰονεὶ τοὺς δύο πόλους τῆς πνευματικῆς κινήσεως.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως δυνάμεθα ἐκ τοῦ ψεύδους προτάσεώς τινος νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἑτέρας, ἀντιφατικῶς ἀντικειμένης αὐτῇ. Οὕτως ἐν τῷ ἀνωτέρω παραδείγματι, ἢ ἔστι Θεὸς ἢ οὐκ ἔστι, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν εἶναι ψευδὲς τό, ἔστι Θεός, ἀληθεύει τό, οὐκ ἔστι Θεός.

καὶ ἂν ψεύδεται τό, οὐκ ἔστι Θεός, ἀληθεύει τό, ἔστι Θεός. Κατὰ τὸν αὐτὸν νόμον ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ὅτι οὐδὲν ἀντικείμενον δύναται συγχρόνως νὰ ἔχη κατηγορήματα ἀντιφάσκοντα πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἢ πρὸς ἑαυτά. Ὁ Κικέρων, ἐξαίρων τὴν ἐν τῇ λογικῇ σημαντικότητά τοῦ νόμου τούτου ἀποκαλεῖ αὐτὸν *θεμέλιον τῆς διαλεκτικῆς* (*fundamentum dialecticae*¹).

§ 6. Περὶ τοῦ νόμου τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

Νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου (*principium rationis*) λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν πᾶν τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει ἢ αἰρόμενον ἔχει καὶ τὸν ἀποχρῶντα λόγον. Λέγεται δὲ *λόγος* τὸ δι' ὃ τίθεται ἢ αἰρεταί τι², ὅπερ τότε καλεῖται *ἐπακολούθημα* ἢ *συνέπεια*. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐπακολουθήματος ἀναγκαῖα σχέσις λέγεται *λογικὴ συνάφεια*. Κατὰ ταῦτα ἡ συνειδήσις ἡμῶν δὲν ἀνέχεται νὰ παραδεχθῇ τινα π. χ. ὡς *κλέπτην*, ὡς *σοφόν*, ὡς *βλάκα* κ.τ.λ. ἐὰν δὲν πεισθῇ διὰ λόγων ἀποχρῶντων, βεβαιούντων ὅτι εἶναι τῷ ὄντι τοιοῦτος.

§ 7. Περὶ τῆς χρήσεως καὶ ἰσχύος τῶν τοῦ διαροεῖσθαι νόμων.

Εἰ καὶ ἡ φυσικωτέρα τάξις τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν εἶναι ἡ ἄνω μνημονευθεῖσα, οὐχ ἥττον ὁσάκις διανοώμεθα περί τινος, κατ' ἀρχὰς ποιοῦμεθα χρῆσιν τοῦ νόμου τοῦ ἀποκλειο-

¹ Acad pr. 2,29.

² Ὁ λόγος, ὁ παριστῶν τὸ ἐξ οὗ γινώσκειται ἢ τὸ διατὶ τίθεται ἢ αἰρεταί τι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει (*ratio, principium cognoscendi*), διακριτέος τοῦ λόγου ἢ τῆς αἰτίας τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ (*causa, principium essendi*). Ἡ σύμπτωσις τοῦ γνωστικοῦ λόγου μετὰ τοῦ αἰτιώδους ἢ πραγματικοῦ ἀποτελεῖ τὴν πλήρωσιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

μένου τρίτου ἢ μέσου, εἶτα δὲ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως· ἦτοι διανοούμενοι περὶ τινος κατ' ἀρχὰς μὲν ἀμφιταλαντεύομεθα μεταξὺ παραδοχῆς καὶ μὴ παραδοχῆς, εἶτα δέ, εὐρόντες τὸν ἀποχρῶντα λόγον, κλίνομεν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ παραδοχῆς αὐτοῦ, μεθ' ὃ κατ' ἀνάγκην τὸ πνεῦμα εὐρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς ἑαυτὸ, παυομένης τῆς ἀμφιρρεπείας.

Ἄπαντες οἱ ἄνω μνημονευθέντες νόμοι ἰσχύουσιν ἐπὶ πάσης διανοητικῆς ἐργασίας, ἐπομένως ἰσχύουσι καὶ ἐφαρμόζονται καὶ ἐπὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως ἐργασίας, τουτέστι τὸ ἐννοεῖν, κρίνειν, καὶ συλλογίζεσθαι, περὶ ὧν διαλαμβάνουσι τὰ κεφάλαια τοῦ ἐπομένου τμήματος.)

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΝΟΜΩΝ
ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΕΙΣΘΑΙ ΕΠΙ ΤΑΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ
ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΕΩΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Π Ε Ρ Ι Ε Ν Ν Ο Ι Ω Ν

Α΄) ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΑΙ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΑΣ

§ 8. Περὶ τῶν ἐννοιῶν καθόλου.

Ennoia (notio, conceptus) λέγεται ἢ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος παράστασις ἀντικειμένου τινὸς τῆς νοήσεως. Καὶ ἡ μὲν ἄμεσος παράστασις, ἢ γινωμένη κυρίως διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς αἰ-

σθητικῆς ἢ φανταστικῆς δυνάμεως, ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην πρώτην ἢ ἀτομικὴν ἔννοιαν (οἷα εἶναι ὁ Πέτρος, ἡ χίμαιρα κτλ.). ἡ δὲ ἔμμεσος παράστασις, ἡ γινομένη κυρίως διὰ τῆς τοῦ νοῦ ἐνεργείας ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν κοινῶν καὶ οὐσιωδῶν γνωρισμάτων, τῶν παρατηρουμένων εἰς πάντα τὰ ὁμοειδῆ ἀντικείμενα, ἀποτελεῖ τὴν καλουμένην καθολικὴν ἢ γενικὴν ἔννοιαν (οἷα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ ζῶον, τὸ δένδρον κτλ.).¹ Καὶ ἡ μὲν ἀτομικὴ ἔννοια ἀναφέρεται εἰς ἓν μόνον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, ἡ δὲ καθολικὴ ἢ γενικὴ, εἰς πολλὰ.² Αἱ ἀτομικαὶ ἔννοιαι λέγονται καὶ μερικαί, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦνται αἱ γενικαί. Ἡ γενικὴ ἔννοια λέγεται καὶ ἀφηρημένη, ὡς γινομένη ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἀφαιρέσεως τῶν κοινῶν καὶ οὐσιωδῶν γνωρισμάτων. Ἀφηρημένη ἔννοια λέγεται καὶ ἡ παράστασις οἰουδὴποτε ἀντικειμένου τῆς νοήσεως μὴ αὐθυποσιτάτου ἀλλ' ἐν ἑτέροις· τὸ εἶναι ἔχοντος, ἀφαιρουμένου δὲ ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ θεωρουμένου καθ' ἑαυτὸ (π. χ. ἡ δικαιοσύνη, ἡ τιμὴ κτλ.). Ἡ ἀφηρημένη ἔννοια, ἐπιδιοριζομένη, γίνεταί καὶ λέγεται συγ-

¹ Οὕτω π. χ. τὴν μὲν ἀτομικὴν ἔννοιαν Πέτρος ἐσχηματίσαμεν ἰδόντες ἅ μ. ε. σ. αὐτὸν τὸν Πέτρον· ὁμοίως καὶ τὴν τῆς χίμαιρας ἐσχηματίσαμεν ἐνώσαντες διὰ τῆς φαντασίας διάφορα μέλη λέοντος, αἰγῆς καὶ δράκοντος, προσπεσόντα ἅ μ. ε. σ. εἰς τὰς αἰσθήσεις· τὴν δὲ γενικὴν ἔννοιαν ἄνθρωπος, ζῶον, δένδρον κ.τ.λ. ἐσχηματίσαμεν ἐμ. μ. ε. σ. διὰ τοῦ νοῦ, ἀφαιρέσαντες μὲν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ἀνθρώπων, ζώων, δένδρων κτλ. τὰ κοινὰ καὶ οὐσιωδέστερα γνωρίσματα καὶ εἰς ἓν ταῦτα ἐνώσαντες, παραλείψαντες δὲ τὰ μὴ κοινὰ καὶ τὰ ἐπουσιώδη.

² Κατὰ ταῦτα ὅταν λέγω αὕτη ἢ τράπεζα (ἥτις εἶναι ἔννοια μερικὴ) ἐννοῶ ὠρισμένην τράπεζαν ἔχουσαν ὠρισμένον σχῆμα, ὕλην, μέγεθος, χρῶμα. ἀριθμὸν ποδῶν κ.τ.λ. Ὅταν ὅμως λέγω ἀπλῶς τράπεζα (ἥτις εἶναι γενικὴ), ἐννοῶ ἀντικείμενον ἐπίπεδον, ἐπὶ βάσεως στηριζόμενον, καὶ οὐδὲν πλέον, ἐπομένως ἐννοῶ πᾶν εἶδος τραπέζης, ἔχον οἰουδὴποτε σχῆμα, ὕλην, χρῶμα, μέγεθος, ἀριθμὸν ποδῶν κτλ.

κεκριμένη (οὕτως ἡ ἀφρημένη πόλις γίνεται συγκεκριμένη Ἀθῆναι, λαμβάνουσα ἐπιδιορισμὸν ἢ ἴδιον γνῶρισμα, καὶ ἡ ἀφρημένη ἔννοια ἄνθρωπος γίνεται συγκεκριμένη Γεώργιος δι' ἐπιδιορισμοῦ, τουτέστι διὰ τῆς προσλήψεως τῶν γνωρισμάτων, τῶν διακρινόντων τὸν Γεώργιον).

Αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται ἢ δι' αὐτομάτου ψυχικῆς ἐνεργείας, ἢ διὰ προαιρετικῆς. Καὶ δι' αὐτομάτου ψυχικῆς ἐνεργείας σχηματίζονται οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἀτομικαὶ (ὡς ἡ τοῦ Πέτρου, Παύλου κτλ.), ὡς προσπίπτουσαι ἀμέσως διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν συνείδησιν χωρὶς νὰ ἐπιδιώξῃ τοῦτο ἡ ψυχή, ἀλλὰ καὶ αἱ πλεῖσται καὶ αἰσθητικώτεροι τῶν καθολικῶν (οἷα ἡ τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμένου ὡς αἰσθητικοῦ ὄντος, συνισταμένου ἐκ μιᾶς κεφαλῆς, δύο χειρῶν καὶ ποδῶν κτλ.). διὰ προαιρετικῆς δὲ ψυχικῆς ἐνεργείας σχηματίζονται αἱ κατ' ἐξοχὴν ἀφρημέναι (οἷα ἡ τῆς τιμῆς, τῆς δικαιοσύνης κτλ.) καὶ αἱ πνευματικώτεροι τῶν καθολικῶν ἐνοιῶν, ὅποτε ὁ νοῦς, ἐπιστημονικώτερον ἐξετάζων τὰ πράγματα καὶ βαθύτερον εἰς αὐτὰ ἐγκύπτων, ἀνακαλύπτει τὰ οὐσιωδέστερα καὶ μᾶλλον λανθάνοντα αὐτῶν γνῶρισματὰ (οἷα ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμένου ὡς ζώου λογικοῦ κτλ.).

(Πᾶσα ἔννοια ἀντικειμένου τινὸς οὐ μόνον μεταδίδεται, ἀλλὰ καὶ μονιμοποιεῖται διὰ τῶν λέξεων. Τρία ἄρα διακριτέα ἐν ἐλάχιστῳ ἀντικειμένῳ, τὸ πρᾶγμα (ἧτοι τὸ ἐξ ἀντικειμένου ὑπάρχον), ἡ ἔννοια (ἧτοι τὸ ἐξ ὑποκειμένου ὑφιστάμενον) καὶ ἡ λέξις ἢ τὸ ὄνομα. Τούτων τὸ μὲν πρᾶγμα εἶναι ἀντικείμενον τῆς φυσιογνωσίας, ἡ δὲ ἔννοια τῆς λογικῆς, ἡ δὲ λέξις ἢ τὸ ὄνομα τῆς γραμματικῆς.)

§ 9. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ βάθος.

Βάθος ἐννοίας (complexus) λέγεται τὸ σύνολον τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων γνῶρισμάτων ἢ χαρακτηριστικῶν. Π. χ.

τῆς ἐννοίας ἄνθρωπος βάθος εἶναι πᾶν ὅ,τι διακρίνει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰδίως ἡ ζωικότης καὶ ἡ λογικότης. Ἡ ἐννοια, ἡ ἔχουσα τὸ ἐλάχιστον βάθος, ἢ ἐν ἧ δὲν δύνανται νὰ διακριθῶσι γνωρίσματα, καλεῖται ἀπλῆ (οἷα εἶναι τὸ ὄν, οὐδέν, τί. πρᾶγμα, ἐρυθρόν, ὠχρόν, γλυκύ, πικρόν κτ.λ.). Ἡ δὲ ἐννοια ἐν ἧ διακρίνονται γνωρίσματα, καλεῖται σύνθετος (οἷα εἶναι δένδρον, τράπεζα, οἶκος, πλοῖον, ἄνθρωπος κτ.λ.).

Τὰ γνωρίσματα τὰ ὀρίζοντα τὸ βάθος ἐννοίας τινὸς εἶναι καὶ λέγονται· α') οὐσιώδη ἢ ἀναγκαῖα, δηλαδή μὴ δυνάμενα νὰ ἐλλείπωσι ὡς ἀποτελοῦντα τὴν οὐσίαν τῆς ἐννοίας (ὡς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος ἡ ζωικότης καὶ ἡ λογικότης) καὶ ἐπουσιώδη ἢ συμβεβηκότα, δυνάμενα δηλαδή καὶ νὰ ἐλλείπωσι (ὡς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος τὸ καλὸς ἢ κακὸς, πεπαιδευμένος ἢ ἀπαιδευτός). Κατὰ ταῦτα ἄνθρωπον ἄνευ ζωικότητος ἢ λογικότητος, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ἄνθρωποι δὲ ἄνευ ἀγαθότητος ἢ παιδείας δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν· β') ἐσωτερικὰ ἢ ἀπόλυτα, ἀνήκοντα δηλαδή ἀναποσπᾶστως εἰς τὴν φύσιν ἀντικειμένου τινός, ἢ μὴ ἐκφράζοντα σχέσιν ἐννοίας τινὸς πρὸς ἑτέραν ἐννοίαν (ὡς ἐν τῇ ἐννοίᾳ σῶμα τὸ βαρὺ, ἢ ἐν τῇ ἐννοίᾳ λίθος τὸ σκληρόν), καὶ ἐξωτερικὰ ἢ σχετικὰ, δηλοῦντα ἀναφορὰν ἐννοίας τινὸς πρὸς ἑτέραν, (ὡς τὸ κηδεμῶν ἢ φίλος ἐν τῇ ἐννοίᾳ Πέτρος· ἦτοι ἀποκαλῶ τὸν Πέτρον κηδεμόνα ἢ φίλον ἀναφορικῶς πρὸς τινά, οὐτινος τυγχάνει κηδεμῶν ἢ φίλος)· γ') κοινὰ ἀνήκοντα εἰς πάσας τὰς ὁμοταγεῖς ἐννοίας (ὡς τὸ θρητὸς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος) ἢ ἴδια ἀνήκοντα εἰς τινὰς μόνον τῶν ὁμοταγῶν ἐννοιῶν (ὡς τὸ σοφὸς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος), καὶ δ') θετικὰ, παριστῶντα θετικὴν τινὰ τῆς ἐννοίας ιδιότητα (ὡς τὸ πάνσοφος ἐν τῇ ἐννοίᾳ Θεός) ἢ ἀρνητικὰ, παριστῶντα ἀρνητικὴν τῆς ἐννοίας ιδιότητα (ὡς τὸ ἀθάνατος ἐν τῇ ἐννοίᾳ Θεός).

§ 10. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ Πλάτος.

Πλάτος (ambitus, sphaera) ἐννοίας λέγεται τὸ σύνολον τῶν

παραστάσεων, ἐξ ὧν ἡ ἔννοια δι' ἀφαιρέσεως καὶ ἐνώσεως τῶν κοινῶν καὶ οὐτιωδῶν γνωρισμάτων ἐσηματίσθη, ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων, εἰς ἃ ἡ ἔννοια ἀναφέρεται (π.χ. τῆς ἐννοίας σπορδυλωτῶν πλάτος εἶναι τὸ θηλαστικόν, πτηνόν, ἔρπετον, ἰχθύς. Τῆς ἐννοίας ἄνθρωπος πλάτος εἶναι ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος, ἡ Ἑλένη κτλ.). Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, τὰ παριπτῶντα τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας εἶναι καὶ καλοῦνται *ὑπάλληλα*, *ὑποκείμενα*, *ὑποβεβηκότα*, ἢ *ὑποτεταγμένα* τῇ ἐννοίᾳ.

Πᾶσα καθόλου ἔννοια, περιλαμβάνουσα ὑφ' ἑαυτὴν ἤτοι περιέχουσα εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς ἄλλας καθόλου ἐννοίας λέγεται *γένος*. Ἐκάστη δὲ τούτων ὀνομάζεται ὡς πρὸς τὴν ὑπερκειμένην εἶδος. *Γένος* καὶ *εἶδος* εἶνε ὀνόματα σχετικὰ· διότι ἡ αὐτὴ ἔννοια, ἣτις εἶναι γένος πρὸς τὰς ὑποκειμένας αὐτῇ ἐννοίας, εἶναι εἶδος πρὸς τὴν ὑπερκειμένην ἔννοιαν. Ἡ καθόλου ἔννοια, ἣτις εἶναι γένος μόνον καὶ οὐχὶ εἶδος καὶ ἣτις κατέχει τὴν ἀνωτάτην τῆς λογικῆς κλίμακος βαθμίδα, περιλαμβάνουσα εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς πάσας τὰς λοιπὰς χωρὶς αὐτὴ νὰ περιλαμβάνηται εἰς ἄλλας, καλεῖται γένος *γενικώτατον*. Ἡ δὲ ἔννοια, ἣτις εἶναι εἶδος μόνον καὶ οὐχὶ γένος, ἣτοι κατέχει τὴν κατωτάτην τῆς λογικῆς κλίμακος βαθμίδα καὶ ἐπομένως δὲν περιλαμβάνει ὡς πλάτος αὐτῆς εἰ μὴ πρῶτας, τουτέστιν ἀτομικὰς παραστάσεις ἢ ἐννοίας, ὀνομάζεται εἶδος *ειδικώτατον*.

Οὕτω π.χ. ἐν τῇ λογικῇ κλίμακι ὄν—οὐσία—σῶμα—ἐνδόργανον—ζῶον—ἄνθρωπος—Πέτρος, ἢ μὲν ἔννοια ὄν εἶναι γένος *γενικώτατον*, ἢ δὲ ἔννοια ἄνθρωπος εἶνε εἶδος *ειδικώτατον*, αἱ δ' ἐν τῷ μεταξύ γένος μὲν καλοῦνται θεωρούμεναι πρὸς τὰς ὑποκειμένας ἢ ὑποβεβηκυίας ἢ κατωτέρας, εἶδος δὲ θεωρούμεναι πρὸς τὰς ὑπερκειμένας ἢ ὑπερβεβηκυίας ἢ ἀνωτέρα ἐννοίας¹. Ἐκάστη ὑποβεβηκυῖα ἔννοια περιέχει ὡς γνώρισμα

¹ Κατὰ τὰς διαφόρους ὀψεις τοῦ γένους καὶ τοῦ εἴδους, καθ' ἃς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσι τ' ἀντικείμενα τῆς νοήσεως, δύνανται νὰ

ὄλην τὴν ὑπερβεβηκυῖαν καὶ τι πλεον, ὅπερ καλεῖται εἰδοποιὸς διαφορὰ (differentia specifica)· ἤτοι εἰδοποιὸς διαφορὰ καλεῖται ἡ ἔννοια ἐκείνη, ἣτις προστιθεμένη μὲν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γένους ἀποτελεῖ τὸ εἶδος, ἀφαιρουμένη δὲ ἀπὸ τοῦ εἶδους ἀποτελεῖ τὸ γένος. Οὕτω π. χ. ἡ ἔννοια λογικὸν λέγεται εἰδοποιὸς διαφορὰ, ὅταν προστιθεμένη εἰς τὴν ἔννοιαν ζῶον, παριστῶσαν τὸ γένος, μεταβάλλῃ αὐτὴν εἰς εἶδος (τουτέστι τὸν ἄνθρωπον), ἀφαιρουμένη δὲ ἀπὸ τῆς ἐννοίας ἄνθρωπος, παριστῶσης τὸ εἶδος, μεταβάλλῃ αὐτὴν εἰς γένος (τουτέστι τὸ ζῶον). Κατὰ ταῦτα δι' ἄλληπαλλήλου παραλείψεως τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς ἀφικνούμεθα ἀνιόντες εἰς τὰ ἀνώτερα γένη, δι' ἄλληπαλλήλου δὲ προσθήκης τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς ἀφικνούμεθα εἰς τὰ κατώτερα εἶδη, ὡς δηλοῦται ἐν τοῖς ἐξῆς παραδείγμασι.

- α') Ὅν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μῆλέα, αὕτη ἢ μῆλέα
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μῆλέα
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον
 ὃν φυσικόν
 ὃν.
- β') Ὅν
 ὃν φυσικόν
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μῆλέα
 ὃν φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μῆλέα, αὕτη ἢ μῆλέα.[†]

σχηματισθῶσι καὶ διάφοροι κλίμακες ἢ συστήματα ὡς παρατηροῦμεν ἐν τῇ φυτολογίᾳ καὶ τῇ ζωολογίᾳ.

[†] Αἱ ὕψισταί τοῦ γένους ἔννοιαί, εἰς ἃς δι' ἄλληπαλλήλου ἀφαιρέσεως

§ 11 Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ βάθος
ἄμα καὶ πλάτος

Τὸ βάθος καὶ πλάτος ἐννοίας τινὸς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ἀντιπεπονητότα λόγον· ἦτοι ὅταν αὐξάνηται τὸ βάθος ἐννοίας τινὸς, ἐλαττοῦται τὸ πλάτος αὐτῆς· καὶ τἀνάπαλιν, ὅταν ἐλαττωθῶται τὸ βάθος ἐννοίας τινὸς, αὐξάνεται τὸ πλάτος αὐτῆς. Οὕτω π. χ. αὐξάνοντες τὸ βάθος τῆς ἐννοίας ἄνθρωπος ἦτοι προστιθέντες εἰς τὴν ζωικότητα καὶ λογικότητα τὴν λευκότητα ἐλαττοῦμεν τὸ πλάτος αὐτῆς, περιορίζοντες τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν λογικῶν ζώων, τῆς καυκασίας φυ-

τῆς εἰδοποιουῦ διαφορᾶς ἀφικνούμεθα, καλοῦνται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κατηγορίαι. Ὁ Ἀριστοτέλης κατηγορίας καλεῖ τὰς παραστάσεις τῶν γενικωτάτων μορφῶν τῆς τῶν ὄντων ὑποστάσεως. Ὑπάγει δὲ τὰ ὄντα τὰ μὴ κατὰ συμπλοκὴν, τουτέστι κατὰ τύπον κρίσεως, ἐκφερόμενα εἰς δέκα κατηγορίας λέγων· «Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει, ἢ ποσόν, ἢ ποιόν, ἢ πρὸς τι, ἢ ποῦ, ἢ » πότε, ἢ κεῖσθαι, ἢ ἔχειν, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν· ἔστι δὲ οὐσία μὲν ὡς » τύπῳ εἰπεῖν οἶον ἄνθρωπος, ἵππος· ποσὸν δὲ οἶον δῖπηχυ, τρίπηχυ· » π ο ι ὀ ν δὲ οἶον λευκόν, γραμματικόν· π ρ ο ς τ ι δὲ οἶον διπλάσιον, ἤμισυ, μεῖζον· ποῦ δὲ οἶον ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ· π ο τ ἔ δὲ » οἶον ἐχθές, πέρυσιν· κ ε ῖ σ θ α ι δὲ οἶον ἀνάκειται, κάθηται· ἔ χ ε ι ν » δὲ οἶον ὑποδέδεκται, ὄπλισται· π ο ι ε ῖ ν δὲ οἶον τέμνει, καίει· π ἄ » σ χ ε ι ν δὲ οἶον τέμνεται, καίεται» (Κατηγορ. 4.). Ὁ Κάντιος, θεωρῶν τὰς κατηγορίας ὡς ἐμφύτους τῆς διανοίας τύπους ἢ τρόπους συμπλοκῆς τοῦ ὑπόθετος περιελάσας δὲ δομένοιο, παραδέχεται δώδεκα τὸν ἀριθμὸν, ἃς ὑπάγει εἰς τέσσαρας γενικωτέρας, τὴν τῆς ποσότητος, ποιότητος, ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου. Ἔτεροι τῶν φιλοσόφων παραδέχονται τρεῖς μόνον οὐσιώδεις κατηγορίας, τὴν οὐσίαν, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀναφοράν, (ὡς ὁ Ο. Hagemann), ἢ τὴν οὐσίαν, τὴν ἀτίαν καὶ τότέλος, (ὡς ὁ Fr. Kirchner). Ἡ περαιτέρω ἐξέτασις τῆς φύσεως τῶν κατηγοριῶν ἀνήκει εἰς τὴν μεταφυσικὴν.

λῆς. Τοῦναντίον δέ, ἐλαττοῦντες τὸ βάθος τῆς ἐννοίας ἀνθρώπος καὶ λέγοντες μόνον, ἀνθρώπος ἐστὶ ζῶον λογικόν, ἀξάνομεν τὸ πλάτος συμπεριλαμβάνοντες ἐν αὐτῇ τὰ λογικὰ ὄντα οὐ μόνον τῆς καυκασίας, ἀλλὰ καὶ πάσης φυλῆς. Τοῦτο δηλοῦται καταφανέστερον ἐν τοῖς ἐξῆς παραδείγμασι·

Α ἢ Σχῆμα (ἔχον πλάτος μέγιστον)

Α + β ἢ Σχῆμα γωνιαῖον (ἔχον πλάτος ἔτι μικρότερον)

Α + β + γ ἢ Σχῆμα τετραπλευρον (ἔχον πλάτος ἔτι μικρότερον)

Α + β + γ + δ ἢ Σχῆμα παραλληλόγραμμον (ἔχον πλάτος ἔτι
[μικρότερον])

Α + β + γ + δ + ε ἢ Σχῆμα Ρόμβος (ἔχον πλάτος ἔτι μικρότερον).

Ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἔχομεν ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ πλάτος ἐννοίας τινός, ἐξαρτᾶται ἡ σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια αὐτῆς. Καὶ σαφῆς μὲν καλεῖται ἐννοία τις, ὅταν ἔχωμεν περὶ τε τοῦ βάθους καὶ πλάτους αὐτῆς καθόλου τοσοῦτον καθαρὰν συνείδησιν ὥστε δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ διακρίνωμεν αὐτὴν ὡς ὅλον ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐννοιῶν· εὐκρινῆς δέ, ὅταν ἔχωμεν περὶ τε τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους αὐτῆς συνείδησιν καθαρὰν οὐ μόνον ἐν τοῖς καθόλου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. Ἐν ἐναντία περιπτώσει καλεῖται ἡ ἐννοία ἀσαφῆς ἢ συγκεχυμένη. Σαφηνίζεται δὲ καὶ διευκρινεῖται ἐννοία τις κατὰ βάθος μὲν διὰ τῶν ὀρισμῶν, κατὰ πλάτος δὲ διὰ τῶν διαιρέσεων, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος. Αἱ ἀπλαῖ ἐννοιαὶ (ὡς π.χ. τὸ ἐρυθρὸν) σαφηνίζονται μόνον κατὰ πλάτος, αἱ δὲ ἀτομικαὶ (ὡς π.χ. ὁ Σωκράτης) μόνον κατὰ βάθος.

Β') ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΑΙ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΑΣ

Αἱ ἐννοιαὶ, θεωρούμεναι πρὸς ἀλλήλας, εἶναι αἱ αὐταὶ ἢ διάφοροι, σύμφωνοι ἢ ἀντίθετοι, ἐπάλληλοι, ὑπάλληλοι, ἐπαλλήλυσουσαι, παράλληλοι καὶ συνάλληλοι.

(Α. ΣΠΑΘΑΚΗ, ΛΟΓΙΚΗ).

§ 12. Περὶ ταυτότητος καὶ διαφορᾶς ἐννοιῶν.

Αἱ ἔννοιαι καλοῦνται αἱ αὐταὶ ὅταν ἔχωσι τὸ αὐτὸ βάθος, ἤτοι ὅταν ἀποτελεῶνται ἐκ τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων. Π.χ. ὅταν ἡ ἔννοια $A = \alpha + \beta + \gamma$ καὶ ἡ ἔννοια $B = \alpha + \beta + \gamma$, τότε ἡ A εἶνε ἡ αὐτὴ τῆ B . Ἐννοιαι πάντῃ αἱ αὐταὶ δὲν ὑπάρχουσι, διότι ἐὰν ἦσαν τοιαῦται ὡς ταυτοβαθεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ διακριθῶσι. Κατὰ ταῦτα αἱ αὐταὶ ἔννοιαι λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες τὸ αὐτὸ μὲν πρᾶγμα ἐκφράζουσι, ἀλλὰ κατὰ διάφορον λεκτικὸν τρόπον. Αἱ ἔννοιαι αὗται καλοῦνται καὶ ἰσοδύναμοι ἢ ἀντικατηγορούμεναι, διότι, ἔχουσαι κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος, δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσι ἀλλήλας, (ὡς δηλοῦται ἐν ταῖς ἐννοίαις ἀκτῖς καὶ ἡμιδιάμετρος, τρίγωνον καὶ τρίπλευρον, ἄνθρωπος καὶ ζῶον λογικόν). Οἱ συνώνυμοι ὄροι, καίτοι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐκφράζουσι, δὲν εἶναι πάντῃ οἱ αὐτοί, διότι ἕκαστος παρίστησι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὑπὸ διάφορον ὄψιν καὶ σχέσιν. Διάφοροι καλοῦνται αἱ ἔννοιαι ὅταν δὲν ἔχωσι τὸ αὐτὸ βάθος, ἤτοι τὰ αὐτὰ γνωρίσματα. Π.χ. ἡ ἔννοια *Μῦθος* διαφέρει τῆς ἐννοίας *δικαιοσύνη*.

Συγγενεῖς ἔννοιαι λέγονται αἱ ἔχουσαι κοινὰ γνωρίσματα (π.χ. ἡ ἔννοια *τρίγωνον* εἶναι συγγενὴς τῇ ἐννοίᾳ *τετράγωνον* διότι ἀμφότερα ἔχουσι γωνίας καὶ πλευράς· ἡ ἔννοια *σιנדῶν* συγγενεὺς τῇ ἐννοίᾳ *χιῶν* κατὰ τὸ χρῶμα κτλ.). Ἡ συγγένεια εἶναι διαφόρου βαθμοῦ ἀναλόγως τῶν οὐσιωδεστέρων ἢ ἐπουσιωδεστέρων κοινῶν γνωρισμάτων (οὕτω μᾶλλον συγγενεύουσιν αἱ ἔννοιαι *ἄνθρωπος* καὶ *ζῶον*, ἢ ἡ *σιנדῶν* καὶ *χιῶν*).

Αἱ συγγενεῖς ἔννοιαι, διαφόρως θεωρούμεναι διάφορα λαμβάνουσι καὶ ὀνόματα, καλούμεναι ὅμοιαι μὲν, ὅταν τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὑπερτερῶσι τῶν διαφορῶν (π.χ. *τρίγωνον* καὶ *τετράγωνον* εἶναι ὅμοιαι ἔννοιαι, καθ' ὅτι ἀμφότερα εἶναι σχήματα, ἀμφότερα ἔχουσι γωνίας, ἀμφότερα ἔχουσι πλευράς,

διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλευρῶν καὶ τῶν γωνιῶν· ἤτοι ὁμοιάζουσι κατὰ τρία καὶ διαφέρουσι κατὰ δύο· ὁμογενεῖς δὲ ἢ ἑτερογενεῖς, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος (ὡς τρίγωνον καὶ κύκλος, τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὸ αὐτὸ γένος στήμα· ἀνῆρ καὶ ἵππος τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὸ αὐτὸ γένος ζῶον) ἢ εἰς διάφορα γένη (ὡς τρίγωνον καὶ δικαιοσύνη)· ὁμοειδεῖς δὲ ἢ ἑτεροειδεῖς, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος (ὡς ἀνὴρ καὶ γυνή, δικαιοσύνη καὶ σοφία)· ἢ εἰς διάφορα εἶδη τοῦ αὐτοῦ γένους (ὡς ἀνῆρ καὶ ἵππος, ὧν ὁ μὲν ἀνῆρ ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ ἵππος εἰς τὸ τῶν ἀλόγων ζῶων, ἀμφότεροι δὲ ὑπάγονται εἰς τὸ γένος τῶν ζῶων) ¹.

§ 13. Περὶ συμφωνίας καὶ ἀντιθέσεως ἐννοιῶν.

Σύμφωνοι (συριοῦσαι, συμβιβασταὶ) καλοῦνται αἱ ἐννοιαὶ ἐκεῖναι, αἵτινες, δυνάμεναι νὰ συνυπάρχωσιν ἐν τῷ βᾶθει ἐτέρας τινὸς ἐννοίας, δὲν αἴρουσιν ἀλλήλας. Π. χ. ἡ ἐννοια λευκὸν εἶναι σύμφωνος τῇ ἐννοίᾳ γλυκὺ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ζάχαρον· καὶ ἡ ἐννοια ἐρυθρὸν εἶναι σύμφωνος τῇ ἐννοίᾳ θερμὸν ἐν τῇ ἐννοίᾳ πῦρ. Ὅταν ὅμως αἱ ἐννοιαὶ, μὴ δυνάμεναι νὰ συνυπάρχωσιν ἐν τῷ βᾶθει ἐτέρας τινὸς ἐννοίας, αἴρουσιν ἀλλήλας, τότε καλοῦνται ἀντίθετοι (ἀσυμβίβαστοι ἢ ἀντικείμενοι), ὅσαι εἶναι αἱ ἐννοιαὶ Α καὶ οὐκ Α, ἢ Α καὶ Β (π. χ. ἀρετὴ καὶ κακία, λευκὸς καὶ μέλας, κτλ.).

Ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐννοιῶν εἶναι διττή, ἤτοι ἄμεσος ἢ καθαρῶς ἀρνητικὴ, καὶ ἔμμεσος ἢ ἀρνητικοθετικὴ. Καὶ ἄμεσος μὲν ἢ ἀντίθεσις (oppositio contradictoria) λέγεται ἢ ἀντίθεσις, ὅταν αἱ ἐννοιαὶ ἔχωσι πρὸς ἀλλήλας ὡς τὸ Α πρὸς τὸ οὐκ Α, ἤτοι ὅταν ἡ ἐτέρα τῶν ἐννοιῶν ἦναι ἀπλῆ ἄρσις τῆς

¹ Προβλ. καὶ Ἀριστ. Κατηγ. 2.

ἑτέρας. Ἐπομένως τοιαῦται κατ'ἀντίφασιν ἀντίθετοι ἢ ἀπλῶς ἀντιφατικάι ἔννοιαι εἶναι· λευκός καὶ οὐ λευκός, μέλας καὶ οὐ μέλας, πλούσιος καὶ οὐ πλούσιος (= πτωχός), πᾶς καὶ οὐ πᾶς (= τίς) τίς καὶ οὐ τίς (= οὐδεὶς), ἀρετὴ καὶ οὐκ ἀρετὴ (= κακία), ὕλη καὶ οὐχ ὕλη (= πνεῦμα), αἰώριος καὶ οὐκ αἰώριος (= χρόνιος), ἡμέρα καὶ οὐχ ἡμέρα (= νύξ), κτλ. Ἐμμεσος δὲ ἡ ἐναντιότης (oppositio contraria) λέγεται ἢ ἀντίθεσις, ὅταν αἱ ἔννοιαι ἔχωσι πρὸς ἀλλήλας ὡς τὸ Α πρὸς τὸ Β (ἢ οὐκ Α + φ)· ἦτοι ὅταν ἡ ἑτέρα ἦναι οὐχὶ μόνον ἄρνησις τῆς ἑτέρας, ἀλλὰ καὶ θέσις θετικοῦ τινος προσδιορισμοῦ (φ). Τοιαῦται κατ' ἐναντιότητα ἀντίθετοι ἢ ἀπλῶς ἐναντίαι ἔννοιαι εἶναι· λευκὸν καὶ μέλαρ (διότι λευκὸν = οὐ μέλαρ + ἑτέρω τινὶ χρώματι, καὶ μέλαρ = οὐ λευκὸν + ἑτέρω τινὶ χρώματι), πᾶς καὶ οὐδεὶς, παῖς καὶ νέος, ἐνεστὼς καὶ παρελθόν, κτλ. Κατὰ ταῦτα ἐν μὲν ταῖς ἀντιφατικαῖς ἐννοίαις εἰκάζομεν ἐκ τῆς ἄρσεως ἢ θέσεως τῆς ἑτέρας τὴν θέσιν ἢ ἄρσιν τῆς ἑτέρας, ἐν δὲ ταῖς ἐναντίαις εἰκάζομεν μὲν ἐκ τῆς θέσεως τῆς ἑτέρας τὴν ἄρσιν τῆς ἑτέρας, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐκ τῆς ἄρσεως τῆς μὲν τὴν θέσιν τῆς δέ· διότι ἡ μὲν ἀντίφασις κεῖται μεταξύ ἐννοιῶν, ἐν αἷς ἕτερόν τι δὲν δύναται νὰ μεσολαβῆσῃ, ἡ δὲ ἐναντιότης κεῖται μεταξύ ἐννοιῶν, ἐν αἷς τρίτον τι δὲν ἀποκλείεται¹. Οὕτως ἐν μὲν ταῖς ἀντιφατικαῖς ἐννοίαις ἡμέρα καὶ νύξ ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν ἡμέραν ἀρνούμεθα τὴν νύκτα καὶ ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ἡμέραν παραδεχόμεθα τὴν νύκτα, διότι μεταξύ ἡμέρας καὶ νυκτός οὐδεμία ἑτέρα ἔννοια δύναται νὰ μεσολαβῆσῃ· ἐν δὲ ταῖς ἐναντίαις ἐννοίαις ἐνεστὼς καὶ παρελθόν ἐὰν παραδεχθῶμεν τὸ ἐνεστὼς ἀρνούμεθα τὸ παρελθόν καὶ τανάπαλιν, ἀλλ' ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὸ ἐνεστὼς δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν κατ' ἀνάγκην τὸ παρελθόν, οὐδὲ ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὸ παρελθόν ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν κατ' ἀνάγκην τὸ ἐνεστὼς, διότι

¹ Ἀριστοτ. Ἄναλ. ὕστ. 1. 2. Κατηγ. 8

μεταξὺ ἐνεστῶτος καὶ παρελθόντος μεσολαβεῖ καὶ ἑτέρα ἔννοια, ἥτοι τὸ μέλλον.

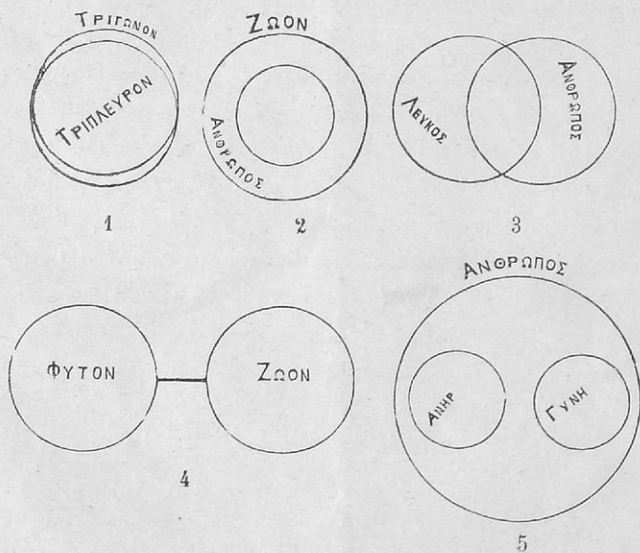
§ 14. Περὶ ἐπαλληλίας, ὑπαλληλίας, ἐπαλλαγῆς, παραλληλίας καὶ συναλληλίας ἔννοιῶν.

Αἱ ἔννοιαι, ἐξεταζόμεναι πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸ ἑαυτῶν πλάτος, λέγονται ἢ ἐπάλληλοι, ἢ ὑπάλληλοι, ἢ ἐπαλλάσσομαι, ἢ παράλληλοι, ἢ συνάλληλοι. Καὶ ἐπάλληλοι μὲν λέγονται αἱ ἔννοιαι ὅταν ἔχωσι τὸ αὐτὸ πλάτος, ὡς ἡ ἔννοια τριγῶνον καὶ τριπλευρον¹. ὑπάλληλοι δέ, ὅταν ἡ μὲν (ὑποβεβηκυῖα) ἀποτελῇ μέρος τοῦ πλάτους τῆς δὲ (ὑπερβεβηκυῖας), ὡς ἄνθρωπος καὶ ζῶον, ἔνθα ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν ζῶον· ἐπαλλάσσομαι δὲ (ἢ ἐπικοινωροῦσαι), ὅταν ἔχωσι ποῦ μὲν τὸ αὐτό, ποῦ δὲ διάφορον πλάτος, ὡς λευκὸς καὶ ἄνθρωπος, ἔνθα τινὲς λευκοὶ εἶναι ἄνθρωποι καὶ τινὲς ἄνθρωποι εἶναι λευκοί· παράλληλοι δὲ (ἢ διεξευγμένοι), ὅταν οὐδαμοῦ ἐφάπτωνται ἀλλήλων κατὰ πλάτος, ὡς φυτὸν καὶ ζῶον, ἢ συκῆ καὶ ζῶον, ἔνθα οὐδὲν φυτὸν καὶ οὐδεμίαν συκῆ εἶναι ζῶον, καὶ οὐδὲν ζῶον εἶναι φυτὸν ἢ συκῆ. Αἱ παράλληλοι ἔννοιαι, συναποτελοῦσαι κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὸ πλάτος ἑτέρας τινὸς ἐννοίας, καλοῦνται καὶ συνάλληλοι ἢ ὁμοταγεῖς (ὡς συκῆ καὶ ἑλάλα ἐν τῇ ἐννοίᾳ δένδρον. Ἄνθρωπος

¹ Αἱ ταυτοπλατεῖς ἔννοιαι κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ ταυτοβαθεῖς, διότι ἐξ ὅλου τινὸς ὠρισμένου ἐννοιῶν μία μόνον ἔννοια πράγματι δύναται νὰ σχηματισθῇ δι' ἀφαιρέσεως καὶ εἰς ἓν ἐνώσεως τῶν κοινῶν καὶ οὐσιωδῶν γνωρισμάτων. Ὡς δὲ αἱ ταυτοβαθεῖς, οὕτω καὶ αἱ ταυτοπλατεῖς ἔννοιαι καλοῦνται κοινῶν ὀνόματι καὶ ταυτοδύναμοι, ἰσοδύναμοι καὶ ἀντικατηγοροῦμεναι, καὶ ὡς τοιαῦτα ἀντικαθιστῶσιν ἀλλήλας (ὡς ἡ ἔννοια ἄνθρωπος τὴν ἐννοιαν ζῶον λογιζόμεν).

καὶ γυνὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος. Φυτόν καὶ ζῶον ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὀργανικόν).

Αἱ κατὰ πλάτος ἀναφοραὶ τῶν ἐννοιῶν παρίστανται διὰ πέντε κυκλικῶν σχημάτων, ὧν τὸ μὲν πρῶτον, συνιστάμενον ἐκ δύο ἐπ' ἀλλήλων κειμένων κύκλων, παριστᾷ τὴν ἐπαλληλίαν τῶν ἐννοιῶν (π. χ. τρίγωνον καὶ τρίπλευρον)· τὸ δὲ δεύτερον, συνιστάμενον ἐκ δύο κύκλων, ὧν ὁ μὲν μικρότερος περιέχεται ἐν τῷ μεγαλύτερῳ, παριστᾷ τὴν ὑπαλληλίαν (π. χ. ἄνθρωπος καὶ ζῶον)· τὸ δὲ τρίτον, συνιστάμενον ἐκ δύο ἀλλήλους τεμνόντων κύκλων, παριστᾷ τὴν ἐπαλλαγὴν (π. χ. λευκὸς καὶ ἄνθρωπος)· τὸ δὲ τέταρτον, συνιστάμενον ἐκ δύο παραλλήλως κειμένων κύκλων, παριστᾷ τὴν παραλληλίαν (π. χ. συκὴ ἢ φυτόν καὶ ζῶον)· τὸ δὲ πέμπτον, συνιστάμενον ἐκ τριῶν κύκλων, ὧν ὁ εἷς περικλείει τοὺς ἑτέρους δύο παραλλή-

λως κειμένων, παριστᾷ τὴν συναλληλίαν (π. χ. ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄνθρωπος).

Ἡ εὐρεσις τῆς κατὰ πλάτος σχέσεως τῶν ἐννοιῶν συντελεῖ εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν γνώσεων, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ ἐπιστήμη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΚΡΙΣΕΩΝ

§ 15. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς κρίσεως καθόλου.

Κρίνω σημαίνει προσδιορίζω τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν τῶν ἐννοιῶν. Ἡ τοιαύτη ἐνέργεια τοῦ νοῦ ἐξαγγελιομένη διὰ λέξεων, λέγεται κρίσις, (judicium), ἀπόφασις, λόγος ἀποφαντικός ἢ καθόλου λόγος καὶ πρότασις, οἷα εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός. Ἐν ἐκάστη κρίσει παρατηροῦμεν ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ ὕλη μὲν τῆς κρίσεως εἶναι αἱ δύο ἐννοιαί, ἡ τε προσδιοριζομένη (ὑποκείμενον) καὶ ἡ προσδιορίζουσα (κατηγορούμενον)· οὕτως ἐν τῷ ἄνω παραδείγματι ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός, ἡ προσδιοριζομένη ἐννοία (ἦτοι τὸ ὑποκείμενον) ἄνθρωπος καὶ ἡ προσδιορίζουσα (ἦτοι τὸ κατηγορούμενον) θνητός ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τῆς κρίσεως. Εἶδος δὲ τῆς κρίσεως λέγεται ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται ὁ τῶν ἐννοιῶν προσδιορισμός¹, ἐκδηλούμενος διὰ τοῦ ἐστὶν ἢ οὐκ ἔστιν (συνδετικόν). Ἡ λογικὴ ἀναφορὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ Κατηγορουμένου κρίσεώς τινος δηλοῦται διὰ τοῦ τύπου Γ ἐστὶ K , καὶ Γ οὐκ ἐστὶ K ².

¹ Ἡ λογικὴ ἐξετάζει μόνον τὸ εἶδος τῶν κρίσεων, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὕλην.

² Πολλάκις τὰ τρία στοιχεῖα τῆς κρίσεως, ἦτοι τὸ ὑποκείμενον, κατηγορούμενον καὶ συνδετικόν συγχωνεύονται εἰς ἓν ῥῆμα. Π. χ. Ἐγὼ εἶμι ὑγιαίνων = ὑγιαίνω. Ὁ Θεός ἐστὶν ἀστράπτων = ἀστράπτει.

Ἡ κρίσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἑτέρας.

Α'. Η ΚΡΙΣΙΣ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΗΝ ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΗ

Πᾶσα κρίσις, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, δύναται νὰ ἐξετασθῇ τετραχῶς, ἥτοι ὡς πρὸς τὸ ποιόν, τὸ ποσόν, τὴν ἀναφορὰν καὶ τὸν τρόπον.

§ 16. Περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις θεωρουμένη κατὰ ποιόν, ἥτοι κατὰ τὴν θέσιν ἢ ἄρσιν τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀναφορᾶς, εἶναι·

α') Καταφατικὴ (θετικὴ), ὅταν ὁ σύνδεσμος καταφάσκη τὸ κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν ἀποδίδει ιδιότητά τινα εἰς τὸ ὑποκείμενον¹. Π.χ. ὁ Ἀριστείδης ἐστὶ δίκαιος.

β') Ἀποφατικὴ (ἀρνητικὴ), ὅταν ὁ σύνδεσμος ἀποφάσκη τὸ κατηγορούμενον ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν ἀρνεῖται ιδιότητά τινα εἰς τὸ ὑποκείμενον². Π.χ. ὁ Φίλιππος οὐκ ἐστὶ δίκαιος.

Ἐν τῇ ἀποφατικῇ κρίσει ἡ ἀρνησις ὑπάρχει εἰς τὸν σύνδεσμον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ κατηγορούμενον. Αἱ κρίσεις, αἵτινες καθ' ἑλὴν μὲν εἶναι ἀποφατικαί, κατ' εἶδος δὲ καταφατικαί, ἥτοι αἱ κρίσεις ἐκεῖναι, αἵτινες ἔχουσι τὴν ἀρνησιν οὐχὶ εἰς τὸν σύνδεσμον, ἀλλ' εἰς τὸ κατηγορούμενον (ὡς ὁ Θεός ἐστιν οὐχ ὀρατός), ἢ ἔχουσι κατηγορούμενον ἀρνητικόν (ὡς ὁ Θεός ἐστιν ἀόρατος), κατατάσσονται εἰς τὰς καταφατικὰς κρίσεις. Αἱ

¹ «Κατὰ φασίς ἐστὶν ἀπόφανσις τινος κατὰ τινος» (Ἀριστ. περὶ Ἑρμ. 6).

² «Ἀπόφασις δὲ ἐστὶν ἀπόφανσις τινος ἀπὸ τινος» (αὐτόθι).

κρίσεις αὗται λέγονται ἀόριστοι μὲν, καθ' ὅσον οὐδὲν θετικὸν ὀρίζουσιν, ἐκφράζουσαι ἀπλῶς τὸ τί δὲν εἶναι τι, ἀπειροδύναμοι δέ, καθ' ὅσον ἀφίνουσι γὰ ἐξυπακούηται εἰς τὸ ὑποκειμένον ἀπειρος πληθὺς ἰδιοτήτων, ἀποκλειομένης μόνον τῆς διὰ τοῦ κατηγορουμένου δηλουμένης.

§ 17. Περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις, θεωρουμένη κατὰ ποσόν, ἦτοι κατὰ τὴν κατὰ πλάτος ἔκτασιν τῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐννοίας, εἰς ἣν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται, εἶναι:

α) Ἀτομικὴ (καθ' ἕκαστον), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς ἀτομικὸν ὑποκειμένον. Π. χ. ὁ Σωκράτης ἐστὶ σοφός. Τοῦτο τὸ δένδρον ἀνθεῖ.

β) Μερικὴ (ἐπὶ μέρους), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς μέρος μόνον τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π. χ. ἄνθρωποι τινές εἰσι σοφοί. Οὐ πάντες (= τινεῖ) διδάσκαλοι.

γ) Γενικὴ (καθόλου), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ὑποκειμένου. Π. χ. πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός. Ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός¹.

¹ Λογικῶς ἐξεταζόμεναι αἱ ἀτομικαὶ κρίσεις συμπίπτουσι μετὰ τῶν καθόλου, διότι ἐν ἀμφιτέραις ταῖς περιπτώσεσι τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐννοίας. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὴ μόνιν εἶδη κρίσεων φαίνεται παραδεχόμενος, ἦτοι καθολικὰς καὶ μερικὰς, εἰς ἃς ὑπάγει καὶ τὰς ἀτομικὰς, ἃς καλεῖ ἀδιορίστους, ὅταν δὲν προσδιορίζονται διὰ τοῦ ἄρθρου ἢ δεικτικῆς τινος ἄλλου ὄρου (Ἀναλ. Προτ. 1. 1). — Αἱ κρίσεις διακρίνονται κατὰ ποσὸν διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων: ἦτοι αἱ μὲν ἀτομικαὶ διὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἢ τῶν προσηγορικῶν, συνιδευσμένων ὑπὸ δεικτικῆς ὄντωνυμίας· αἱ δὲ μερικαὶ διὰ τοῦ, πολλοί, τινές, ὀλίγος, οὐ πᾶς· αἱ δὲ καθολικαὶ διὰ τοῦ, πᾶς, ἕκαστος, οὐδεὶς.

§ 18. Περὶ τοῦ ποιῶν ἅμα καὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως.

Κατὰ ποιῶν ἅμα καὶ ποσοῦ θεωρουμένη ἡ κρίσις εἶναι·

α') Καθόλου καταφατική, καθ' ἣν καταφάσκειται τὸ κατηγορούμενον καθ' ὅλου τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. πᾶς ἄνθρωπος θνητός.

β') Ἐπὶ μέρους καταφατική, καθ' ἣν καταφάσκειται τὸ κατηγορούμενον κατὰ μέρους μόνον τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. τινὲς ἄνθρωποι πτωχοί.

γ') Καθόλου ἀποφατική, καθ' ἣν ἀποφάσκειται τὸ κατηγορούμενον ἀπὸ ὅλου τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. οὐδεὶς ἀναμάρτητος.

δ') Ἐπὶ μέρους ἀποφατική, καθ' ἣν ἀποφάσκειται τὸ κατηγορούμενον ἀπὸ μέρους μόνον τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. τινὲς οὐκ εἰσι διδάσκαλοι, ἢ οὐ πάντες διδάσκαλοι.

§ 19. Περὶ τῆς ἀναφορᾶς τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις, θεωρουμένη κατ' ἀναφορὰν, ἦτοι κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν ἐν αὐτῇ ἐννοιῶν εἶναι·

α') Κατηγορική, ὅταν συνάπτονται ἐσωτερικῶς αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, ἦτοι, ὅταν κατηγορηταί τι ἀπολύτως, τουτέστιν ἀπεριόριστως κατὰ τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. ὁ Θεὸς ἐστὶν ἀγαθός. Ὁ Θεὸς οὐκ ἐστὶν ἄδικος.

β') Ὑποθετική, ὅταν αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου συνάπτονται ἐξωτερικῶς ἢ αἰτιωδῶς κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου· ἦτοι ὅταν κατηγορηταί τι κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ὑπὸ τινος ὄρον, τουτέστιν περιορισμὸν. Π.χ. ὁ δίκαιος Θεὸς ἀνταμεῖψαι τοὺς ἀγαθοὺς—εἰ ὁ Θεὸς ἐστὶ δίκαιος (ἦτοι ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος) ἀνταμεῖψαι

τοὺς ἀγαθοὺς. — Αἱ ὑποθετικαὶ κρίσεις σύγκεινται ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ μὲν περιέχον τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου ὡς λόγον λέγεται ἡγούμενον ἢ ὑπόθεσις· τὸ δὲ περιέχον τὴν ἔννοιαν τοῦ κατηγορουμένου ὡς ἐπακολούθημα λέγεται ἐπόμενον ἢ ἀπόδοσις. Ἀμφότεραι δὲ αἱ γραμματικαὶ προτάσεις αἱ περιέχουσιν τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν ἀποτελοῦσι μίαν λογικὴν κρίσιν ἧς τύπος εἶναι· εἰ ἔστιν *H* (ἡγούμενον), ἔστιν *E* (ἐπόμενον)¹.

γ') Διαζευκτικὴ, ὅταν αἱ ἔννοιαι τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἐκφέρωνται κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως ἀπαρτιζόμεναι ἐκ σειρᾶς μελῶν, ἄλληλα ἀποκλειόντων. Ἡ διάζευξις, δηλουμένη διὰ τοῦ ἢ—ἢ, ὑπάρχει ἢ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ὅποτε κατὰ τινος τῶν ἐν αὐτῷ διεζευγμένων ἐννοιῶν κατηγορεῖται ἀορίστως ἐν κατηγορούμενον (ὡς ἢ ὁ ἀγαθὸς ἢ ὁ κακὸς ἔσται κύριος), ἢ ἐν τῷ κατηγορουμένῳ, ὅποτε μία ἐκ τῶν αὐτῷ διεζευγμένων ἐννοιῶν κατηγορεῖται ἀορίστως κατὰ ἑνὸς ὑποκειμένου (π.χ. ὁ Γεώργιος ἔστιν ἢ Εὐρωπαϊκός, ἢ Ἀσιακός, ἢ Ἀφρικανός, ἢ Πολυνησιώτης). Ἦτοι ἐν τοῖς ἄνω παραδείγμασι δὲν λέγομεν ὠρισμένως οὔτε τις ἐκ τῶν δύο ἔσται κύριος, οὔτε εἰς ποίαν ἤπειρον ἀνήκει ὁ Γεώργιος· ἀλλ' ἐκφέρομεν τὸ πρᾶγμα ἀορίστως, ἀλλ' οὕτως ὥστε εἰάν παραδεχθῆ τις τὸ ἓν, ὀφείλει κατ' ἀνάγκη νὰ ἀποκλείσῃ τὸ ἕτερον.

Τούτου ἕνεκα ἡ διάζευξις πρέπει νὰ ᾔται πλήρης καὶ τὰ ἀντιδιεζευγμένα μέρη πρέπει νὰ ἀποκλείωσιν ἄλληλα· ἄλλως ἀποτελεῖται πλημμελὴς κρίσις.

¹ Ἡ οὐσία τῆς ὑποθετικῆς κρίσεως στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀκ ο λ ο υ θ ί α ς, ἧτοι ἐπὶ τῆς ἀναγκαίας ἐξαρτήσεως ἀμφοτέρων τῶν τῆς κρίσεως μερῶν ὡς λό γ ο υ καὶ σ υ ν ε π ῆ ς· διὸ διακριτέον τὰς κυρίως ὑποθετικὰς κρίσεις ἀπ' ἐκείνων, αἵτινες, γραμματικῶς μόνον ὑποθετικαὶ οὔσαι, ἀντὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἐκφράζουσι σ υ γ χ ρ ο ν ἰ σ μ ὸ ν ἢ ἕτερόν τι, ὡς ἐν τῷ παραδείγματι, εἰ κατὰ θ α ἰ ν ε ἰ ὁ ἐν τῷ θ ε ρ μ ο μ ἔ τ ρ ω ὕ δ ρ ἄ ρ γ υ ρ ο ς, ἔ λ α τ τ ο ὔ τ α ἰ ἢ θ ε ρ μ ο χ ο α σ ῖ α, ἔνθα τὸ εἰ=ὄ τ ε.

Ἐκ τῶν κρίσεων αἱ κατηγορικαὶ καὶ ὑποθετικαὶ παριστῶσι τὸ βάθος τῆς ἐννοίας, καὶ αἱ μὲν ὡς γενόμενον, αἱ δὲ ὡς γινόμενον· αἱ δὲ διαζευκτικαὶ τὸ πλάτος.¹

§ 20. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις, θεωρουμένη κατὰ τρόπον, ἦτοι κατὰ βαθμὸν τοῦ μεθ' οὗ ἐκφέρεται κύρους, εἶναι·

α') Βεβαιωτική, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζηται ὡς πραγματικῆ, ἔχουσα γραμματικὸν τύπον τὸ ἐστίν ἢ οὐκ ἐστίν. Π. χ. ἡ γῆ ἐστὶ σφαιροειδῆς. Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐστὶν ἀναμάρτητος.

β') Ἀποδεικτικῆ, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζηται ὡς ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκαία. Π.χ.

¹ Τῶν διαζευκτικῶν κρίσεων διάφοροι εἶναι αἱ διαιρητικαὶ λεγόμεναι κρίσεις, ἐν αἷς πρὸς ἐννοίαν τινα τοῦ γένους ἀντιτίθενται τὰ εἶδη αὐτῆς ὡς κατηγορούμενα (π. χ. Τὰ ζῶα εἰσὶν ἢ ἄρρενα ἢ θήλαα ἢ τὰ ζῶα εἰσὶ τὰ μὲν ἄρρενα, τὰ δὲ θήλαα). Αἱ κρίσεις αὗται ὁμοιάζουσι ἐν μέρει μόνον, ἦτοι κατὰ τύπον, πρὸς τὴν διαζευκτικὴν κρίσιν, οὐσιωδῶς ὅμως διαφέρουσιν αὐτῆς, διότι ἐν μὲν τῇ διαιρητικῇ κρίσει τὰ κατηγορούμενα (ὡς ὁμοταγεῖς ἐννοιαὶ) ἀποκλείουσιν μὲν ἐπίσης ἄλληλα, συγκατηγοροῦνται ὅμως ἅπαντα κατὰ τῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐννοίας· ἐν δὲ τῇ διαζευκτικῇ, ἀποφασίζονται πάντα πλὴν ἐνός, καὶ τούτου ἀορίστου μένοντος.—Αἱ διαιρητικαὶ κρίσεις εἶναι κυρίως σύνοτοι κατηγορικαὶ κρίσεις, προκύπτουσαι ἐκ τῆς συνδέσεως τῶν ἐπὶ μέρους κρίσεων. Οὕτω ἡ διαιρητικὴ κρίσις τὰ ζῶα εἰσὶν ἢ ἄρρενα ἢ θήλαα, ἢ τὰ ζῶα εἰσὶ τὰ μὲν ἄρρενα, τὰ δὲ θήλαα, προέκυψεν ἐκ τοῦ τινὰ ζῶα εἰσὶν ἄρρενα καὶ τινὰ ζῶα εἰσὶ θήλαα.

Ἡ μικτὴ διαζευκτικὴ κρίσις, ἡ συνισταμένη ἐξ ὑποθέσεως καὶ διαζεύξεως (ὡς εἰ ἐστίν Υ, ἔσται ἢ Α ἢ Β ἢ Γ), δὲν ἔχει ἴδιον λογικὸν τύπον.

Δεῖ τὸν Θεὸν δίκαιον εἶναι. Χρὴ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν.

Διὰ τοῦ δεῖ καὶ χρὴ ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπάρχει λόγος, ὅστις ἀναγκάζει ἡμᾶς πρὸς παραδοχὴν τῶν τοιούτων ἀληθειῶν.

γ) *Προβληματική*, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζεται ὡς *δυνατὴ ἢ ἐνδεχομένη*. Π.χ. *Ἴσως κατοικοῦνται οἱ ἀστέρες κτλ. Ἐνδεχόμενον καὶ ἔλθῃ ὁ Γεώργιος κτλ.*¹

Β) Αἱ Κρίσεις Συγκρινόμεναι πρὸς Ἀλληλας

Αἱ κρίσεις, συγκρινόμεναι πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν κατὰ βάθος καὶ πλάτος σχέσιν αὐτῶν, εἶναι ἢ αἰ αὐταὶ ἢ διάφοροι.

§ 21. Περὶ ταυτότητος καὶ διαφορᾶς τῶν κρίσεων.

Αἰ αὐταὶ λέγονται αἰ κρίσεις, ὅταν ἔχωσι τὴν αὐτὴν ἔλλην καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος. Αἰ κρίσεις αὗται ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ κατὰ διάφορον γλωσσικὸν τρόπον, διὸ καὶ ταυτοσημοὶ ἢ ἰσοδύναμοι λέγονται. Π.χ. ὁ Θεὸς ἐστὶ παντοδύναμος = Τὸ ὕψιστον ὄν τὰ πάντα δύναται². Κρίσεις μὴ οὗται αἰ αὐταὶ, καλοῦνται διάφοροι. Π.χ. πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοὶ καὶ δένδρα τινὰ οὐκ εἰσι καρποφόρα. Αἰ κρίσεις αἰ κατὰ μέγος μόνον διαφέρουσαι ἀλλήλων, ἢ αἰ τινὰ μόνον γνωρίσματα ἔχουσαι κοινὰ εἴτε καθ' ἔλλην εἴτε κατ' εἶδος, εἴτε κατ' ἀμφοτέρον, λέγονται συγγενεῖς ἢ ὅμοιαι. Σύμφωνοι λέγονται αἰ κρίσεις,

¹ «Πᾶσα πρότασις ἐστὶν ἢ τοῦ ὑπάρχειν ἢ τοῦ εἶναι ἀνάγκης ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐνδέχασθαι ὑπάρχειν» ('Αριστοτ. Ἀναλυτ. προτ. 1, 2).

² Αἰ ἰσοδύναμοι κρίσεις δὲν εἶναι καθαρὰ ταυτολογία, διότι ἐκφράζουσι μὲν ἑνὸς εἶδους ἔννοιαν, ἀλλὰ κατὰ διάφορον σχέσιν καὶ ἀναφοράν.

ὅταν ἐκφράζωσι διάφορα μὲν κατηγορήματα, δυνάμενα δὲ νὰ συνυπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ (π.χ. ὁ Ἀριστείδης ἐστὶ πέρης, καὶ ὁ Ἀριστείδης ἐστὶ δίκαιος). Πρβλ. καὶ § 12 καὶ 13.

§ 22. Περὶ διαφορᾶς τῶν κρίσεων κατὰ ποσόν.

Αἱ κρίσεις, αἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων μόνον κατὰ ποσόν, ἢτοι ἢ μὲν εἶναι καθολικὴ (ὡς πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοί), ἢ δὲ μερικὴ (ὡς τινὲς ἄνθρωποι εἰσι θνητοί), λέγονται καθόλου μὲν ὑπαλλήλοι, ἰδίᾳ δὲ ἢ μὲν καθολικὴ ὑπαλληλοῦσα, ἢ δὲ μερικὴ ὑπαλληλωτή. Ἡ λογικὴ σχέσις τῶν ὑπαλλήλων κρίσεων, ἔχουσῶν πρὸς ἀλλήλας ὡς τὸ γένος πρὸς τὸ εἶδος, εἶναι τοιαύτη ὥστε: α') ἀληθευούσης τῆς καθολικῆς κρίσεως, ἀληθεύει καὶ ἡ μερικὴ, ἀ.λ.λ' οὐχὶ καὶ τανάπαλιν. Ἐὰν π.χ. ἀληθεύῃ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός, ἀληθεύει ὅτι καὶ τινὲς ἄνθρωποι εἰσι θνητοί· ἀλλ' ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι τινὲς ἄνθρωποι εἰσι θνητοί, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοί, ὅπως ἐκ τοῦ ὅτι τινὲς ἄνθρωποι εἰσι λόγιοι δὲν ἔπεται ὅτι πάντες εἰσι λόγιοι.¹ β') ψευδομένης τῆς μερικῆς κρίσεως ψεύδεται ἀναγκαίως καὶ ἡ καθολικὴ, οὐχὶ δὲ τανάπαλιν. Π.χ. ἐὰν ἦναι ψευδὲς ὅτι τινὲς εἰσι θνητοί, πάντως ψευδὲς ὅτι καὶ πάντες εἰσι θνητοί· ἀλλ' ἐὰν ψεύδεται ὅτι πάντες εἰσι θνητοί, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ψευδὲς εἶναι καὶ τὸ ὅτι τινὲς εἰσι θνητοί, ὅπως ἐκ τοῦ ὅτι ψεύδεται τὸ ὅτι πάντες εἰσι λόγιοι δὲν ἔπεται ὅτι ψεύδεται καὶ τὸ ὅτι τινὲς εἰσι λόγιοι.

§ 23. Περὶ διαφορᾶς τῶν κρίσεων κατὰ ποιόν.

Αἱ κρίσεις, αἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων μόνον κατὰ ποιόν,

¹ «Ab universali ad particulare valet consequentia».

«A particulari ad universale non valet consequentia».

ἤτοι ἢ μὲν εἶναι καταφατικὴ (ὡς πάντες εἰσι θνητοί), ἢ δὲ ἀποφατικὴ (ὡς πάντες οὐκ εἰσι θνητοί), λέγονται ἀντίθετοι ἢ ἀντικείμενοι. Ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις εἶναι ὡς ἐν ταῖς ἐννοιαῖς (§ 13) ἢ ἀντιφατικὴ ἢ ἐναντία. Καὶ ἀντιφατικῶς ἀντίθετοι ἢ ἀπλῶς ἀντιφατικαὶ καλοῦνται αἱ κρίσεις, ὅταν ἀπλῶς ἢ ἑτέρα αὐτῶν αἴρῃ τὸ ὑπὸ τῆς ἑτέρας τιθέμενον (π. χ. πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοὶ καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί). Ἐναντίως δ' ἀντίθετοι ἢ ἀπλῶς ἐναντίαι λέγονται, ὅταν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου συνδέωνται ἐναντίως ἀντίθετα κατηγορούμενα, ὧν τὸ ἕτερον οὐ μόνον αἴρει τὸ ἕτερον, ἀλλὰ καὶ θέτει ὅρισμὸν τινα θετικόν (π. χ. ὁ τοῖχος οὐτός ἐστι μέλας, καὶ ὁ τοῖχος οὐτός ἐστι λευκός). Ἐνταῦθα τὸ λευκός = οὐ μέλας + ἐτέρῳ χρώματι ὁμοίως καὶ τὸ μέλας = οὐ λευκός + ἐτέρῳ χρώματι), ἢ ὅταν ἢ μία τῶν κρίσεων ἦναι καθόλου καταφατικὴ καὶ ἢ ἑτέρα καθόλου ἀποφατικὴ (ὡς πᾶς ἄνθρωπος λευκός καὶ οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός).

Καὶ αἱ μὲν ἀντιφατικῶς ἀντίθετοι κρίσεις δὲν δύνανται μῆτε ἀμφότεραι νὰ συναληθεύωσι, μῆτε ἀμφότεραι νὰ συμφεύδωνται, ἀλλὰ τῆς μιᾶς ἀληθεύουσας ἢ ἑτέρα κατ' ἀνάγκην ψεύδεται, καὶ ταυτάπαλιν (οὕτως ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοί, ψεύδεται ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί, καὶ ἐὰν ψεύδῃται ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσι θνητοί, ἀληθεύει ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί). Αἱ ἐναντίως ἀντίθετοι δὲν δύνανται μὲν ἀμφότεραι νὰ συναληθεύωσι, δύνανται ὅμως ἀμφότεραι νὰ συμφεύδωνται, ἤτοι ἐν αὐταῖς ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μὲν ἔπεται τὸ ψεῦδος τῆς δέ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ταυτάπαλιν· (οὕτως ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι ὁ τοῖχος οὐτός ἐστι μέλας, ψεύδεται ὅτι ἐστὶ λευκός· ἀλλ' ἐὰν ψεύδῃται ὅτι ἐστὶ λευκός, δὲν ἔπεται ὅτι ἐστὶ μέλας). Ὡσαύτως, ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος λευκός, ψεύδεται ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός· ἀλλ' ἐὰν ψεύδῃται ὅτι πᾶς ἄνθρωπος λευκός, δὲν

ἔπεται ὅτι ἀληθεύει τό, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός) ¹.

Πρὸς ταῖς ἐναντίως ἀντιθέτοις ὑπάρχουσι καὶ κρίσεις καλούμεναι ὑπεναντίως ἀντίθετοι ἢ ὑπεναντίαι. Εἶναι δὲ αὗται μερικαὶ κρίσεις, διαφέρουσαι μόνον κατὰ ποῖον. Π. χ. τινὲς ἄνθρωποι εἰσιν ἀσθενεῖς καὶ τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσιν ἀσθενεῖς. Ἄνθρωποι τινὲς εἰσι τέλειοι καὶ ἄνθρωποι τινες οὐκ εἰσι τέλειοι. Περὶ αὐτῶν ἰσχύουσι τὰ ἐξῆς, ὅτι ἀμφοτέραι δύνανται γὰρ συναληθεύωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ γὰρ συμψεύδονται.

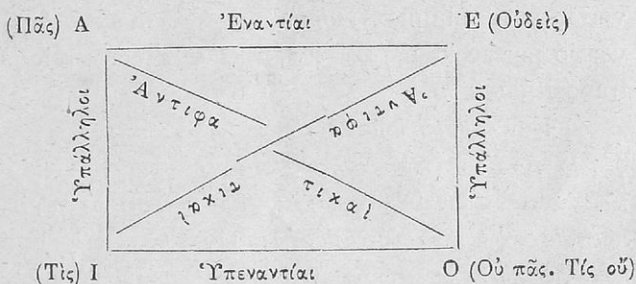
§ 24. Περὶ διαφορᾶς τῶν κρίσεων κατὰ ποσὸν ἅμα καὶ ποῖον.

Αἱ κρίσεις, αἱ διαφέρουσαι ἀλλήλων κατὰ ποσὸν ἅμα καὶ ποῖον, ὑπάγονται εἰς τὰς ἀντιφατικῶς ἀντιθέτους κρίσεις, διὸ περὶ αὐτῶν ἰσχύουσι τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρω παραγράφῳ (§ 23) ῥηθέντα, καθ' ἃ ἀμφοτέραι αἱ κρίσεις δὲν δύνανται μῆτε γὰρ συναληθεύωσι, μῆτε γὰρ συμψεύδονται, ἀλλὰ τῆς μιᾶς ἀληθεύουσιν ἢ ἑτέρα κατ' ἀνάγκην ψεύδεται καὶ τανάπαλιν. Π. χ. Πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός καὶ τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί. Ἄν ἀληθεύῃ ὅτι πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός, ψεύδεται ὅτι τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί, καὶ ἂν ψεύδῃται ὅτι τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσι θνητοί, ἀληθεύει ὅτι πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός. Ὅμοίως τὰ αὐτὰ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός, καὶ ἔστι τις ἄνθρωπος λευκός.

¹ «Ἀντικειῖσθαι μὲν οὖν κατάφασιν ἀποφάσει λέγω ἀντιφατικῶς ὡς τὴν τὸ καθόλου σημαίνουσαν τῷ αὐτῷ ὅτι οὐ καθόλου, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκός, οὐ πᾶς ἄνθρωπος λευκός. Οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός, ἔστι τις ἄνθρωπος λευκός. Ἐναντίως δὲ τὴν τοῦ καθόλου κατάφασιν καὶ τὴν τοῦ καθόλου ἀπόφασιν, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκός, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός—διὸ ταύτας μὲν οὐχ οἷον τε ἅμα ἀληθεῖς εἶναι». (Ἄριστ. Ἐρμ. 7).

§ 25. Περὶ τῆς παραστάσεως τῆς ἀντιθέσεως
καὶ ὑπαλληλας τῶν κρίσεων.

Οἱ λογιζόμενοι παριστῶσι τὴν ἀντίθεσιν καὶ ὑπαλληλας τῶν κρίσεων διὰ τοῦ ἐξῆς τετραγωνικοῦ σχήματος, φέροντός ἐπὶ τῶν γωνιῶν τὰ γράμματα Α Ε Ι Ο. Τῶν γραμμάτων τούτων τὸ μὲν Α δηλοῖ τὰς γενικὰς καταφατικὰς κρίσεις, τὸ δὲ Ι τὰς μερικὰς καταφατικὰς, τὸ δὲ Ε τὰς γενικὰς ἀποφατικὰς, τὸ δὲ Ο τὰς μερικὰς ἀποφατικὰς. Καὶ τὸ μὲν Α καὶ Ι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ λατινικοῦ affirmo (καταφάσκω), τὸ δὲ Ε καὶ Ο ἐκ τοῦ λατινικοῦ nego (ἀποφάσκω).

Παραδείγματος χάριν:

ΑΟ=Πᾶς ἄνθρωπος λευκός. Οὐ πᾶς ἄνθρωπος ἢ πᾶς ἄνθρωπος οὐκ
[ἔστι λευκός.=Ἀντιφατικά.

ΕΙ=Οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός. Ἔστι τις ἄνθρωπος λευκός.=Ἀντιφα-
[τικά.

ΑΕ=Πᾶς ἄνθρωπος λευκός. Οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός.=Ἐναντία.

ΑΙ=Πᾶς ἄνθρωπος θνητός. Τινὲς ἄνθρωποι θνητοί.=Ἐπὶ τῆς ἄλλῃ.

ΕΟ=Οὐδεὶς ἀναμάρτητος. Τινὲς οὐκ ἀναμάρτητοι.=Ἐπὶ τῆς ἄλλῃ.

ΙΟ=Τινὲς σοφοί. Τινὲς οὐ σοφοί.=Ἐπεναντία. (Πρὸς ἄριστ.
Ἑσμ. 7).

§ 26. Περὶ διαφορᾶς κρίσεων κατ' ἀντιστροφήν

Ἀντιστροφή κρίσεων λέγεται τοιαύτη κρίσεων ἐναλλαγῆ, καθ' ἣν ἡ τοῦ ὑποκειμένου ἔννοια γίνεται ἔννοια κατηγορουμέ-
(Α. ΣΠΑΘΑΚΗ, ΛΟΓΙΚΗ).

νου, καὶ ταναπάλιν. Ἡ πρώτη πρότασις, τῆς ὁποίας οἱ ὅροι μετατίθενται, λέγεται ἀντιστρέπτεα ἢ ἀντιστρεφομένη, ἢ δὲ ἑτέρα, ἢ ἐκ τῆς μεταβολῆς γινομένη, ἀντιστρέφουσα. Οὕτως ἡ πρότασις, πᾶν τρίγωνόν ἐστι τρίπλευρον, ἀντιστρεφομένη γίνεται, πᾶν τρίπλευρόν ἐστι τρίγωνον. Κατὰ ταῦτα ἀντίστροφου κρίσεις λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες ἔχουσι τοὺς ὅρους (ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον) ἐνηλλαγμένους.

Ἀντιστροφή ἐπιτρέπεται ὅταν ἐκ λογικῶς ἀληθοῦς κρίσεως γενῶνται δι' ἀντιστροφῆς ἑτέρα ὁμοίως ἀληθής, ἥτοι αἱ ἀντίστροφου κρίσεις πρέπει ἢ νὰ συναληθεύωσιν ἢ νὰ συμφεύδωνται.

Ἡ ἀντιστροφή εἶναι τριτὴ, τουτέστι καθαρά ἢ ἀπλή (conversio pura, simplex), μὴ καθαρά ἢ κατὰ συμβεβηκός (conversio per accidens) καὶ κατ' ἀντίθεσιν (conversio per contrapositionem).

α') Καὶ καθαρά ἢ ἀπλή λέγεται ἡ ἀντιστροφή, ὅταν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς κρίσεσι τηρῆται τὸ αὐτὸ ποσό. Ἐπομένως ἀπλῶς ἀντιστρέφουσι· 1) Αἱ καθόλου ἀποφατικαὶ (ὡς οὐδεὶς ἄνθρωπος ἀθάνατος, καὶ οὐδεὶς ἀθάνατος ἄνθρωπος). 2) Ἡ καθόλου καταφατικὴ ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον καλύπτωσιν ἄλληλα (ἥτοι ἐπὶ ταυτολογικῶν κρίσεων, ἐν αἷς τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον εἶναι ἔννοια ἰσοπλατεῖς). Π.χ. ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ὄν πεπερασμένον· καὶ, τὸ πεπερασμένον λογικὸν ὄν ἐστὶν ἄνθρωπος. Πάντες οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες εἰσὶν ἥλιοι καὶ πάντες οἱ ἥλιοι εἰσὶν ἀπλανεῖς ἀστέρες. 3) Αἱ ἐπὶ μέρος καταφατικαὶ ἐκτὸς ἐκείνων, ἐν αἷς τὸ ὑποκείμενον ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ κατηγορούμενον ὡς τὸ γένος πρὸς τὸ εἶδος· ὥστε ἀντιστρέφει μὲν ἀπλῶς ἡ κρίσις, τινὲς βασιλεῖς εἰσι φιλόσοφοι εἰς τό, τινὲς φιλόσοφοι εἰσι βασιλεῖς· δὲν ἀντιστρέφει δὲ ἀπλῶς ἡ, τινὲς ἄνθρωποι βασιλεῖς εἰς τὸ τινὲς βασιλεῖς ἄνθρωποι.

β') Μὴ καθαρά ἢ κατὰ συμβεβηκός λέγεται ἡ ἀντιστροφή, ὅταν τὸ ποσό τῶν κρίσεων πρὸς ἐπαλήθευσιν ἀνάγκη ἦναι νὰ

μεταβληθῆ, τοῦτο δὲ συμβαίνει· 1) Εἰς τὰς καθόλου καταφατι-
κάς, ἐν αἷς ἡ τοῦ κατηγορουμένου ἔννοια ἔχει εὐρύτερον πλάτος
τῆς τοῦ ὑποκειμένου. Κατὰ ταῦτα τὸ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰ-
σιν ὀργανικά ὄντα, ἀντιστρέφει οὐχὶ εἰς τό, πάντα τὰ ὀργα-
νικά ὄντα εἰσιν ἄνθρωποι, ἀλλὰ εἰς τό, τινὰ ὀργανικά ὄντα
εἰσιν ἄνθρωποι· 2) Εἰς τὰς ἐπὶ μέρους καταφατικάς, ὅταν τὸ
ὑποκείμενον ἔχη πρὸς τὸ κατηγορούμενον ὡς τὸ γένος πρὸς τὸ
εἶδος, ἢ ὅταν τὸ πλάτος τοῦ ὑποκειμένου ᾖ μείζον τοῦ πλά-
τους τοῦ κατηγορουμένου. Π.χ. τινὲς ἄνθρωποι εἰσι βασιλεῖς
ἀντιστρέφει εἰς τὸ πάντες οἱ βασιλεῖς εἰσιν ἄνθρωποι¹.

γ') Κατ' ἀντίθεσιν λέγεται ἡ ἀντιστροφή ὅταν τὸ ἀντιφα-
τικῶς ἀντίθετον τῆς τοῦ κατηγορουμένου ἐννοίας γίνηται ὑπο-
κείμενον, καὶ τὸ ἀντιφατικῶς ἀντίθετον τῆς τοῦ ὑποκειμένου
ἐννοίας γίνηται κατηγορούμενον. Π.χ. τό, πάντα τὰ ῥόδα
εἰσιν ἄνθη ἀντιστρέφει εἰς τό, πᾶν μὴ ἄνθος, οὐδὲ ῥόδον
ἐστίν. Ὡσαύτως τό, πάντα τὰ πτηνά εἰσι πτερωτά ἀντιστρέ-
φει εἰς τό, πᾶν μὴ πτερωτὸν οὐδὲ πτηνόν ἐστίν.

§ 27. Περὶ τῆς διαφορῶν ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν κρίσεων.

Αἱ κρίσεις ἢ ἀποφάνσεις ἢ προτάσεις, θεωρούμεναι κατὰ
τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον βεβαιότητα τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἢ
κατὰ τὸ διάφορον εἶδος τῆς τούτου ἐξαρτήσεως, ἔχουσι διά-
φορον ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ διαφορὸν ὀνομασίας.

1. Ἀρχαὶ καλοῦνται ἐκεῖναι αἱ ἀποφάνσεις, αἵτινες, ἀμέ-
σως οὔσαι βέβαιαι, οὐδαμῶθεν παράγονται². Αὗται, ἀποτε-
λοῦσαι τὴν ἀρετηρίαν τῆς ἐπιστήμης, εἶναι·

¹ Ἀριστ. Ἀναλ. Πρ. 1, 2.

² Ἄρχῃ δὲ ἐστὶν ἀποδείξεως πρότασις ἄμεσος· ἄμεσος δὲ ἥς μὴ
ἐστὶν ἄλλη προτέρα». (Ἀριστοτ. Ἀναλ. ὕς. 1, 2.).

α') αξιώματα, ἤτοι θεωρητικαὶ ἀποφάνσεις, ὧν ἡ ἀλήθεια, ἀμέσως φανερά οὖσα, δὲν χρήζει ἀποδείξεως. Π. χ. ἡ εὐθεῖα γραμμὴ κατὰ μίαν διεύθυνσιν ἐκτείνεται. Τοῦτο εἶναι ἀξιωμα ὡς αὐταπόδεικτον, διότι εὐθεῖαν λέγοντες οὐδὲν ἕτερον ἐννοοῦμεν καὶ καλοῦμεν ἢ τὴν κατὰ μίαν διεύθυνσιν ἕκτασιν. Ὁμοίως καί, τὸ ὅλον ἐστὶν ἴσον τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν, εἶναι ἀξιωμα ὡς αὐταπόδεικτον, καθ' ὅσον ὅλον οὐδὲν ἕτερον ἐννοοῦμεν καὶ καλοῦμεν ἢ τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑαυτοῦ μερῶν.

β') αἰτήματα, ἤτοι πρακτικαὶ ἀποφάνσεις, ὧν ἡ ἀλήθεια δι' ἀμέσους ἐκτελέσεως διαγιγνώσκεται. Π. χ. ἡ γραμμὴ δύναται ἀχθῆναι, ἐκταθῆναι, βραχυθῆναι. Ὅτι δὲ τοῦτο δύναται νὰ συμβῆ καταφαίνεται εὐθὺς ἐν τῇ πειραματικῇ ἐκτελέσει.

2. Παράγωγοι ἀποφάνσεις λέγονται ἐκεῖναι, ὧν ἡ βεβαιότης μόνον ἐμμέσως, ἤτοι διὰ παραγωγῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων, διορθᾶται. Αὗται δὲ εἶναι·

α') θεωρήματα, ἤτοι ἀποφάνσεις, περιέχουσαι θεωρίαν ἢ θέσιν τινά, ἧς τὸ κύρος δι' ἀποδείξεως διαγιγνώσκεται. Π. χ. αἱ τρεῖς γωνίαι ἐνδὸς εὐθυγράμμου τριγώνου εἰσὶν ἴσαι δυσὶν ὀρθαῖς. Ἡ ἀλήθεια τούτου, μὴ οὖσα ἀμέσως φανερά, χρήζει ἀποδείξεως.

β') προβλήματα, ἤτοι ἀποφάνσεις, περιέχουσαι ἐρώτησίν τινα, λυτέαν ἐξ ἐγνωσμένων λόγων.

Αἱ προτάσεις, αἰτινες, παραγόμεναι ἀμέσως ἐξ ἐτέρων προτάσεων, οὐδεμιᾶς χρήζουσιν ἀποδείξεως, καλοῦνται πορίσματα. Π. χ. ἂν αἱ τρεῖς γωνίαι ἐνδὸς εὐθυγράμμου τριγώνου ἦναι ἴσαι δυσὶν ὀρθαῖς, ἔπεται ὡς πόρισμα ὅτι αὗται ἀποτελοῦσιν 180 μοίρας καὶ ἔχουσιν ὡς μέτρον τὸ ἥμισυ τοῦ κύκλου¹. — Προτάσεις, ὧν τὸ κύρος προϋποτίθεται ἄνευ τινὸς ἀναγκαίως ὀρίζοντος λόγου, καλοῦνται ὑποθέσεις. Τοιαῦται εἶναι ἡ ὑπό

¹ Καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ κύκλος εἶναι διηρημένος εἰς 360° ὑποτείνων εἰς 4 ὀρθὰς γωνίας.

τῆς φυσικῆς παραδοχῆ τῆς περὶ τῆς φύσεως τοῦ φωτός θεωρίας, ἢ ἡ παραδοχῆ τῆς θεωρίας περὶ τῆς διττῆς ιδιότητος (θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς) τοῦ ἡλεκτρισμοῦ κτλ. πρὸς ἐξήγησιν ἐμπειρικῶν φαινομένων. Ὅμοίως καὶ οἱ ἰατροὶ πολλάκις καταφεύγουσιν εἰς ὑποθέσεις (ἢ παραδοχὴν ἀναποδείκτων θεωριῶν) πρὸς ἐξήγησιν διαφόρων νοσημάτων. *Λήμμα* δὲ καλεῖται ἡ πρότασις, ἣτις, ἀλλαγῶ ἀνήκουσα καὶ ἀποδεικνυομένη, παραλαμβάνεται ὡς βεβαία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Π Ε Ρ Ι Σ Υ Λ Λ Ο Γ Ι Σ Μ Ω Ν

§ 28. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συλλογισμοῦ καθόλου.

Συλλογιζέσθαι σημαίνει ἀνευρίσκειν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν δύο ἢ καὶ πλειόνων παραστάσεων διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς πρὸς τινὰ ἢ πρὸς τινὰς ἄλλας κατὰ λογικὴν ἀνάγκην, ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι κατηγορεῖται ἢ οὐ κατὰ τοῦ ὅλου, κατηγορεῖται ἢ οὐ καὶ κατὰ τοῦ μέρους. *Συλλογισμὸς* (ratiocinium, ratiocinatio) ἄρα εἶναι ἡ παραγωγὴ κρίσεώς τινος ἐξ ἑτέρας δι' ἑτέρας μεσολαβούσης¹. Π. χ. ἀντεξετάζοντες τὰς ἐννοίας *Σωκράτης* καὶ *θνητότης* πρὸς τὴν ἐννοίαν *ἄνθρωπος* ἀνευρίσκομεν ὅτι ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν σχέσις τις, καθ' ὅσον τὸ *ἄνθρωπος* ἀνήκει εἰς τε τὴν πρώτην ἐννοίαν (*Σωκράτης*) καὶ εἰς τὴν δευτέραν (*θνητότης*), περιλαμβάνουσα μὲν ἐκείνην, περιλαμβανομένη δὲ ἐν ταύτῃ· ὅθεν

¹ Κατ' Ἀριστοτέλην (*Ἀναλυτ. προτ.* 1, 1) «Συλλογισμὸς ἐστὶ λόγος, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι· λέγω δὲ τῷ ταῦτα εἶναι τὸ διὰ ταῦτα συμβαίνειν, τὸ δὲ διὰ ταῦτα συμβαίνειν τὸ μηδενὸς ἐξωθεν ὄρου προσδεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον» (*Προβλ. καὶ Τ.π.* 1, 1).

λέγομεν, ὁ Σωκράτης ἐστὶ θνητός. Ἦτοι τὴν κρίσιν ταύτην, ὁ Σωκράτης ἐστὶ θνητός, συνηγάγομεν ἐξ ἑτέρας, ἦτοι ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος, δι' ἑτέρας μεσολαβούσης, ἦτοι διὰ τοῦ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός, καθ' ὅσον τὸ κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὅλου (ἄνθρωπος) κατηγορεῖται καὶ κατὰ τοῦ μέρους (Σωκράτης).

Ἡ διανοητικὴ αὕτη ἐργασία καλεῖται *συλλογιζέσθαι*· ἡ δὲ διὰ λόγου διατύπωσις αὐτῆς (ἦτοι, Πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός, ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός) καλεῖται *συλλογισμός*.

Ὁ σκοπὸς τοῦ μὲν κρίνειν εἶναι ἡ κατανόησις τῆς οὐσίας τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ δὲ συλλογιζέσθαι, ἡ ἐσωτερικὴ ὑποστήριξις τῆς τοιαύτης γνώσεως, ἦτοι ἡ εὔρεσις τῆς ἀναγκαίας σχέσεως μεταξὺ τοῦ ὅλου καὶ τοῦ μέρους. Ἡ ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ προκύπτουσα γνώσις εἶναι ἡ ἀληθῶς φιλοσοφικὴ γνώσις. Μόνον δὲ τοιαῦται κρίσεις δύνανται διὰ συλλογισμοῦ ν' ἀποδειχθῶσιν, ἐν αἷς ὁμολογεῖται τι περὶ τοῦ ὑποκειμένου, ὅπερ ἐρείδεται ἐν τῇ γενικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ. Π. χ. ἐν τῷ ἀνωτέρω παραδείγματι ὁμολογεῖται περὶ τοῦ Σωκράτους ἡ θνητότης, ὡς ἐρειδομένη ἐν τῇ θνητότητι τῆς καθόλου ἀνθρωπότητας, ἧς οὗτος ὡς ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος.

§ 29. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ συλλογισμοῦ.

Ὁ συλλογισμὸς, ὡς παραγωγὴ κρίσεως ἐκ τινος ἄλλης διὰ μεσολαβούσης τρίτης, περιεχούσης ὀρισμοὺς καὶ εἰς τὰς δύο ἑτέρας ἀποδιδομένους, συνίσταται οὐσιασθῶς ἐκ τριῶν προτάσεων (Propositiones) ἦτοι:

α') ἐκ τῆς μείζονος ἢ μεσολαβούσης προτάσεως, τῆς περιλαμβανούσης τὴν γενικωτέραν κρίσιν ἢ τὸν γενικὸν κανόνα, ἐφ' οὗ αἱ ἄλλαι δύο στηρίζονται ὡς εἰδικαὶ περιπτώσεις (π. χ. Πᾶς ἄνθρωπος θνητός).

β') ἐκ τῆς ἐλάσσονος προτάσεως, τῆς περιλαμβανουσης τὴν μερικωτέραν κρίσιν, λογικῶς συνεχομένην μεθ' ἑκατέρας τῶν ἄλλων προτάσεων (ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος).

γ') ἐκ τοῦ συμπεράσματος, τοῦ περιλαμβανόντος τὴν ἐκ τῆς ἐλάσσονος διὰ τῆς μείζονος παραγομένην κρίσιν (ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός).

Ἡ μείζων καὶ ἡ ἐλάσσων πρότασις, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, καλοῦνται καὶ ἡγούμενον ἢ ἡγούμεναι ἢ προκείμεναι προτάσεις· τὸ δὲ συμπέρασμα καλεῖται καὶ ἐπόμενον.

§ 30. Περὶ τῶν ὄρων τοῦ συλλογισμοῦ.

Αἱ τρεῖς οὐσιώδεις προτάσεις τοῦ ἀπλοῦ συλλογισμοῦ περιέχουσι τρεῖς κυρίας ἐννοίας ἢ ὄρους (termini)¹, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην αὐτοῦ καὶ ὧν ἕκαστος δις ἀναφέρεται ἐν τῷ συλλογισμῷ· εἶναι δὲ οἱ ἐξῆς·

α') ὁ μέσος ὄρος (M), ὁ ἀποτελῶν (ἐν τοῖς πρωτοσχήμοισιν ἢ τελείοις συλλογισμοῖς) τὸ ὑποκείμενον τῆς μείζονος καὶ τὸ κατηγορούμενον τῆς ἐλάσσονος προτάσεως, καὶ χρησιμεύων ὡς μεσάζουσα ἔννοια.

β') ὁ μείζων ὄρος (K), ὁ ἀποτελῶν τὸ κατηγορούμενον τῆς τε μείζονος προτάσεως καὶ τοῦ συμπεράσματος, καὶ περιλαμβάνων πλάτος μείζον τοῦ τῶν ἐτέρων ὄρων, καὶ

γ') ὁ ἐλάσσων ὄρος (Υ'), ὁ ἀποτελῶν τὸ ὑποκείμενον τῆς τε ἐλάσσονος προτάσεως καὶ τοῦ συμπεράσματος, καὶ δηλῶν τὴν μερικωτέραν ἔννοιαν.

Π. χ. Πᾶς ἄνθρωπος (M) θνητός (K).	}	M—K
ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης (Υ') ἄνθρωπος (M)		Υ—M
ἄρα ὁ Σωκράτης (Υ') θνητός (K).		* Ἄρα Υ—K

¹ «Ὅρον δὲ καλῶ εἰς ἃν διαλύεται ἡ πρότασις οἷον τό τε κατηγορούμενον καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται.» (Ἄριστ. Ἐναλυτ. πρότ. 1. 1. σελ. 24, 16).

Οἱ τρεῖς ὅροι τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ἄνθρωπος (Μ), θνητός (Κ) καὶ Σωκράτης (Υ). Κατ' αὐτούς ἡ ἔννοια Κ (θνητός) ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν Υ (Σωκράτης) διὰ τῆς ἐννοίας Μ (ἄνθρωπος).

Τῶν τριῶν ὄρων ὁ λεγόμενος μέσος, εὐρισκόμενος εἰς ἀμφοτέρας τὰς προκειμένας προτάσεις, κεῖται ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἄλλων ὄρων ἥτοι τοῦ μείζονος καὶ ἐλάσσονος· περιλαμβανόμενος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ καὶ περιλαμβανόμενος τὸν δεύτερον κατορθώνει τὴν συσχέτισιν αὐτῶν. Τὸν μείζονα καὶ ἐλάσσονα ὄρον ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ ἄκρα ὡς περιλαμβανόμενος τὴν γενικωτέραν καὶ μερικωτέραν ἔννοιαν¹.

§ 31. Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ συλλογισμοῦ.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀπὸ τῶν ἡγουμένων προτάσεων παράγεται ἡ συνέπεια ἢ τὸ συμπέρασμα, καλεῖται εἶδος τοῦ συλλογισμοῦ. Ὑπάρχουσι δὲ τρία εἶδη συλλογισμῶν κατὰ τὰς τρεῖς ἀρχὰς τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τὰ τρία εἶδη τῶν κρίσεων, ἥτοι·

α') Ὁ κατηγορηκός, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως.
Π. χ. πᾶς ἄνθρωπος θνητός, ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός.

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἡ θνητότης τοῦ Σωκράτους πηρήχθη οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως, ἥτοι ἐκ τῆς ἀναφορᾶς ἐκατέρως τῶν ἐννοιῶν τούτων πρὸς τινὰ τρίτην (ἄνθρωπος), μεθ' ἧς συμφωνοῦσιν.

¹ «Καλῶ δὲ μέσον μὲν ὃ καὶ αὐτὸ ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλο ἐν τούτῳ ἔστιν, ὃ καὶ τῇ θέσει γίνεται μέσον· ἄκρα δὲ τὸ αὐτὸ τε ἐν ἄλλῳ ὄν καὶ ἐν ᾧ ἄλλο ἐστίν. Μέσον δὲ θετέον τῶν ὄρων τὸν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προτάσεσι λεγόμενον» (Ἀριστ. Ἀναλ. προτ. 1. 4. σελ. 25, 32. 26. 33).

β') Ὁ ὑποθετικός, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Π. χ. *εἰ ἐλαστικός ἐστιν ὁ ἀήρ, συμπιέζεται· ἀλλὰ μὴν ἐλαστικός ἐστιν ἄρα ὁ ἀήρ συμπιέζεται.*

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἡ συμπύεσις τοῦ ἀέρος ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐλαστικότητος αὐτοῦ, ἐνεχούσης τὸν αἰτιώδη λόγον τῆς συμπίεσεως.

γ') Ὁ διαζευκτικός, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως. Π. χ. *ὁ Γεώργιος ἐστιν ἢ ἀγαθὸς ἢ κακός· ἀλλὰ μὴν ὁ Γεώργιος ἐστιν ἀγαθός· ἄρα ὁ Γεώργιος οὐκ ἐστι κακός.*

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἀρνούμεθα τὴν κακίαν εἰς τὸν Γεώργιον ὡς ἐκ τῆς παραδοχῆς ἐν αὐτῷ τῆς ἀγαθότητος, τῆς ἀντιφατικῶς ἐχούσης πρὸς τὴν κακίαν, ὡς ἀποκλειομένου παντὸς τρίτου μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Α') ΠΕΡΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ

Ὁ κατηγορικὸς συλλογισμὸς, οὗτινος ὁ τύπος ὀρίζεται διὰ τοῦ νόμου τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, περιέχει ἐν τῇ μείζονι κατηγορικῇ κρίσει, ἧς τὸ ὑποκείμενον, ὡς μεσάζουσα ἔννοια, ὀρίζει τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ συλλογισμοῦ. Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ἡ ἐξῆς· «Τὸ κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὅλου κατηγορεῖται καὶ κατὰ τοῦ μέρους, καὶ τὸ διαμαχόμενον πρὸς τὸ ὅλον διαμάχεται καὶ πρὸς τὸ μέρος».

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἐν τῷ κατηγορικῷ συλλογισμῷ τὸ συμπέρασμα διαμορφοῦται ὅτε μὲν καταφατικῶς ἢ θετικῶς (ὡς πᾶς ἄνθρωπος θνητός· ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος· ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός), ὅτε δὲ ἀποφατικῶς ἢ ἀρνητικῶς (ὡς ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος· ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος· ἄρα ὁ Σωκράτης οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγονται οἱ ἐξῆς περὶ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ κανόνες:

1) Ὁ κατηγορικὸς συλλογισμὸς δὲν πρέπει νὰ ἔχη οὔτε πλεονασμὸν οὔτε ἐλάσσονας τῶν τριῶν ἐννοιῶν ἢ ὄρων (MKY). διότι τὸ οὐσιῶδες αὐτοῦ γνώρισμα εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀναφορᾶς δύο ἐννοιῶν δι' ἑτέρας τρίτης ¹.

Τοῦ κανόνος τούτου παράβασις ἀποτελεῖ τὸ σόφισμα, τὸ καλούμενον ὄρων τετράς, περὶ οὗ παρακατιόντες ἐροῦμεν.

2) Ὁ μέσος ὄρος (M) δὲν πρέπει ἐν ἀμφοτέροις ταῖς προκειμέναις νὰ ἦναι μερικὸς, ἀλλὰ πρέπει ἐν τῇ μείζονι προτάσει νὰ παριστᾷ ἐννοιαν καθολικὴν· διότι, ἐάν ἡ μείζων πρότασις παριστᾷ κρίσιν μερικὴν, οὐδεμία λογικὴ βεβαιότης ὑπάρχει ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐλάσσονι προσλαμβανόμενον περιέχεται εἰς τὰς ἐν τῇ μείζονι προτάσει περιλαμβανομένας μερικότητας, ὡς ἐν τῷ παραδείγματι, τινὲς ἄνθρωποι βασιλεῖς· ἀλλὰ μὴν ὁ Γεώργιος ἄνθρωπος· ἄρα(!) ὁ Γεώργιος ἐστὶ βασιλεὺς.

3) Δὲν πρέπει ἀμφοτέραι αἱ ἡγούμεναι προτάσεις νὰ ἦναι ἀποφατικαί· διότι, ὡς ἐκ προτάσεων μερικῶν, οὕτω καὶ ἐκ προτάσεων ἀποφατικῶν, οὐδὲν συμπεραίνεται· ὥστε ψευδῆς εἶναι ὁ κατηγορικὸς συλλογισμὸς· Τὰ φυτὰ οὐκ εἰσὶ ζῶα· τὰ πτηνὰ οὐκ εἰσὶ φυτὰ· ἄρα τὰ πτηνὰ οὐκ εἰσὶ ζῶα ².

4) Τὸ συμπέρασμα, τὸ ἔχον ὑποκείμενον μὲν τὸ τῆς ἐλάσσονος προτάσεως, κατηγορούμενον δὲ τὸ τῆς μείζονος, πρέπει νὰ συμφωνῇ κατὰ ποσὸν μὲν πρὸς τὴν ἐλάσσονα, κατὰ ποιὸν δὲ πρὸς τὴν μείζονα· ἤτοι τὸ συμπέρασμα πρέπει νὰ ἦναι καθολικὸν μὲν ἢ μερικὸν ὡς ἡ ἐλάσσω, καταφατικὸν δὲ ἢ ἀποφατικὸν ὡς ἡ μείζων ³. Λᾶθος ἄρα θεωρητέον α') ὅταν

¹ Ἄριστ. Ἄναλ. πρ. 1, 25.

² Αὐτόθι.

³ Τὸν κανόνα τοῦτον διευτύπουν οἱ ἀρχαιότεροι λογικευόμενοι ὡς ἐξῆς· «Τὸ συμπέρασμα ἀκολουθεῖ τὸ ἀσθενέστερον μέρος (τὴν μερικὴν

ἐν τῷ συμπεράσματι περιέχεται τι πλεόν ἢ ἕλαττον τοῦ ἐν ταῖς προκειμέναις (π. χ. ὁ τεχνίτης ἐστὶν ἄξιος σεβασμοῦ, ὁ ζωγράφος οὗτός ἐστι τεχνίτης, ἄρα ἐστὶν ἄξιος παντὸς σεβασμοῦ). β') ὅταν τὸ συμπέρασμα περιέχη, τὸν μέσον ὄρον (π. χ. Πᾶς ἀγαθὸς τεχνίτης ἐστὶν ἄξιος σεβασμοῦ, ὁ Πέτρος ἐστὶν ἀγαθὸς τεχνίτης, ἄρα ὁ Πέτρος ἐστὶ καὶ ἀγαθὸς καὶ ἄξιος σεβασμοῦ).

δ) Οἱ γλωσσικοὶ ὅροι πρέπει αἰείποτε νὰ λαμβάνωνται κατὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἄλλως γενῶνται διλογία καὶ ὁ συλλορισμός, ὡς περιέχων τέσσαρας ὅρους (ὄρων τετράδα) ἀποβαίνει παραλογισμὸς ἢ σόφισμα. (Π. χ. Τὸ ζῶον οὐκ ἔχει λόγον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ζῶον, ἄρα ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔχει λόγον).

Ὁ κατηγορικὸς συλλογισμὸς ἔχει τέσσαρα διάφορα σχήματα ὡς ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως τοῦ μέσου, γινομένου ὅτε μὲν ὑποκειμένου ἐν τῇ μείζονι καὶ κατηγορουμένου ἐν τῇ ἐλάσσονι· ὅτε δὲ κατηγορουμένου ἐν τε τῇ μείζονι καὶ τῇ ἐλάσσονι· ὅτε δὲ ὑποκειμένου ἐν τε τῇ μείζονι καὶ τῇ ἐλάσσονι· ὅτε δὲ κατηγορουμένου ἐν τῇ μείζονι καὶ ὑποκειμένου ἐν τῇ ἐλάσσονι. Εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς·

1)	$\begin{array}{l} M - K = \text{Πᾶς ἄνθρωπος θνητός.} \\ \underline{Y - M = \text{ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος.}} \\ Y - K = \text{ἄρα Σωκράτης θνητός.} \end{array}$	$\left. \begin{array}{l} \text{πρωτοσχήμενες} \\ \text{(συλλογισμοὶ)} \end{array} \right\}$
2)	$\begin{array}{l} K - M = \text{Πᾶς ὄνος τετραπόουν.} \\ \underline{Y - M = \text{οὐδείς ὄρνις τετραπόουν}} \\ Y - K = \text{ἄρα οὐδείς ὄρνις ὄνος.} \end{array}$	
3)	$\begin{array}{l} M - K = \text{Οὐδείς κύκλος εὐθύγραμμος} \\ \underline{M - Y = \text{πᾶς κύκλος σχῆμα}} \\ Y - K = \text{"Ἄρα οὐ πᾶν σχῆμα εὐθύγραμμο.} \end{array}$	$\left. \begin{array}{l} \text{τριτοσχήμενες} \end{array} \right\}$

τητα) καὶ τὸ χεῖρον (τὴν ἀρνησιν) = conclusio sequitur partem debiliorem et deteriorem.

$$4) \left. \begin{array}{l} K - M = \text{Πᾶν πρόβατον τετράπουν} \\ M - \Gamma = \text{οὐδὲν τετράπουν λογικόν} \\ \Gamma - K = \text{ἄρα οὐδὲν λογικόν πρόβατον} \end{array} \right\} \text{τεταρτοσχή-} \\ \text{μορες}^1.$$

Τῶν σχημάτων τούτων τὰ μὲν τρία πρῶτα καλοῦνται Ἀριστοτέλεια, ὡς ἐκ τοῦ ἐφευρόντος αὐτὰ Ἀριστοτέλους· τὸ δὲ τέταρτον Γαληνικόν, ὡς ἐκ τοῦ ἐφευρόντος αὐτὸ ἱατροῦ καὶ φιλοσόφου Κλαυδίου Γαληνοῦ (+ 200 μ. Χ.). Τὸ πρῶτον σχῆμα, εἰς ὃ πάντα τὰ λοιπὰ δύνανται ν' ἀναχθῶσιν, εἶναι τὸ ἀπλούστατον καὶ φυσικώτατον καὶ τὸ μόνον, δι' οὗ κατ' Ἀριστοτέλη «τὴν τοῦ τί ἐστι ἐπιστήμην θηρεῦσαι δυνατόν»². τούτου ἕνεκα καὶ τέλειος συλλογισμὸς καλεῖται.

Β') ΠΕΡΙ ΥΠΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ

Ὁ ὑποθετικὸς συλλογισμὸς, οὕτινος ὁ τύπος ὀρίζεται κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἐκφράζει τὴν ἐκ τῶν ἡγουμένων προτάσεων ἐξάρτησιν τοῦ συμπέρασματος διὰ τῆς ἐν τῇ μείζονι ὑποθετικῆς κρίσεως·

¹ Πρὸς εὐχερεστέραν ἀνάμνησιν παριστῶσιν οἱ λογικευόμενοι τοὺς μὲν πρωτοσχήμονας (ἢ τοῦ πρώτου σχήματος) συλλογισμοὺς τοὺς περιλαμβάνοντας 4 εἶδη, διὰ τῶν λέξεων, γράμματα, ἔγραψε, γραφίδι, τεχνικός· τοὺς δὲ δευτεροσχήμονας, τοὺς περιλαμβάνοντας 4 εἶδη, διὰ τῶν λέξεων, ἔγραψε, μέτριον, κάτεχε, ἄλογον· τοὺς δὲ τριτοσχήμονας τοὺς περιλαμβάνοντας 6 εἶδη διὰ τῶν λέξεων, ἄπασι, ἀσπίδι, ἰσάκις, σθεναρός, φέριστος, ὀμαλός· τοὺς δὲ τεταρτοσχήμονας, τοὺς περιλαμβάνοντας 5 εἶδη, διὰ τῶν λέξεων, ἄπασι, πάρεχε, ἰσάκις, σέλινον, ἔπαθλον. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐδηλώθη (§ 25) διὰ μὲν τοῦ α δηλοῦνται αἱ καθόλου καταφατικαὶ κρίσεις· διὰ τοῦ ι δὲ αἱ ἐπὶ μέρους καταφατικαί· διὰ δὲ τοῦ ε αἱ καθόλου ἀποφατικαί· διὰ δὲ τοῦ ο αἱ ἐπὶ μέρους ἀποφατικαί :

² Ἀρ. Ἀναλ. Πρωτ. 1, 14.

Π. χ. εἰ ἔστιν Α, ἔστι Β ἀλλ' ἔστιν Α·	}	Εἰ ἔστιν Α, ἔστιν Β ἀλλ' οὐκ ἔστι Β ἄρα οὐκ ἔστι καὶ Α.
ἄρα ἔστι καὶ Β.		

Ἐν τῷ ὑποθετικῷ συλλογισμῷ ἰσχύει ὁ ἐξῆς θεμελιώδης νόμος· «*Ἡ μὲν θέσις τοῦ ἡγουμένου ἐπάγεται καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἐπομένου· ἡ δὲ ἄρσις τοῦ ἐπομένου ἐπάγεται καὶ τὴν ἄρσιν τοῦ ἡγουμένου· ἐν οὐδεμιᾷ δὲ περιπτώσει συμβαίνει τὸ ἐναντίον*».

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουσι δύο τρόποι ὑποθετικοῦ συλλογισμοῦ· καὶ ὁ μὲν πρῶτος λέγεται θέσει ἢ θετικὸς (modus ponens), καθ' ὃν συλλογίζομεθα· «*Ἐπειδὴ τὸ πρότερον εἶναι ἀληθές, ἀληθές εἶναι καὶ τὸ ὕστερον*».

Π. χ. εἰ εἰσι βωμοί, εἰσὶ καὶ θεοί·
ἀλλ' εἰσι βωμοί.
ἄρα καὶ θεοὶ εἰσιν.

Ὁ δὲ δεύτερος λέγεται ἄρσει ἢ ἀρνητικὸς (modus tollens), καθ' ὃν συλλογίζομεθα· «*Ἐπειδὴ τὸ ὕστερον εἶναι ψευδές, ψεύδεται καὶ τὸ πρότερον*».

Π. χ. Εἰ τὰ ἀμαρτήματα οὐ τιμωροῦνται, ὁ Θεός ἐστιν
ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ἄδικος [ἄδικος·
ἦτοι ψευδές ὅτι ὁ Θεός ἐστιν ἄδικος].
ἄρα τὰ ἀμαρτήματα τιμωροῦνται.
(ἦτοι ψευδές ὅτι τὰ ἀμαρτήματα οὐ τιμωροῦνται).

Δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ συμπεράνωμεν καὶ τανάπαλιν, ἦτοι δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ψεύδους τοῦ ἡγουμένου τὸ ψεῦδος τοῦ ἐπομένου, ἢ ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ ἐπομένου τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἡγουμένου, ἐκτὸς ἂν τὸ ἡγούμενον περιλαμβάνη τὸν μόνον δυνατὸν λόγον τοῦ ἐπομένου. Διὸ
Ψευδεῖς μὲν ὑποθετικοὶ συλλογισμοὶ εἶναι οἱ ἐξῆς·

Εἰ ὁ Πέτρος ἐνάρετος, οὐ κλέπτει·
ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἐνάρετος·

ἄρα ὁ Πέτρος κλέπτει.

Εἰ καίει ἡ ἐστία, τὸ δωμάτιόν ἐστι θερμόν·
ἀλλ' ἔστι θερμόν τὸ δωμάτιον·

ἄρα ἡ ἐστία καίει.

διότι οὔτε ἡ ἔλλειψις τῆς ἀρετῆς ἐπάγεται ἀναγκαίως τὴν κλοπὴν, οὔτε ἡ θερμότης τοῦ δωματίου προέρχεται ἀναγκαίως ἐκ τῆς καύσεως τῆς ἐστίας.

Ἄληθεῖς δὲ εἶναι οἱ ἐπόμενοι·

Εἰ ἐλαστικὸς ὁ ἀήρ, συμπιέζεται·

ἀλλ' οὐκ ἐλαστικὸς·

ἄρα οὐ συμπιέζεται.

ἢ ἀλλὰ συμπιέζεται·

ἄρα ἐστὶν ἐλαστικὸς·

διότι ἡ μόνη αἰτία τῆς συμπίεσεως εἶναι ἡ ἐλαστικότητα.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἐν τοῖς ὑποθετικοῖς συλλογισμοῖς ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου συμπεραίνομεν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς συνεπειας, καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς συνεπειας τὸ ψεῦδος τοῦ λόγου, οὐχὶ ὁμῶς καὶ τανάπαλιν· διότι συνέπειά τις δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ διαφόρων λόγων καὶ λόγος τις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ διαφόρους συνεπειας.

Ὁ ὑποθετικὸς συλλογισμὸς λέγεται καθαγὸς μὲν ὅταν ἀμφότεραι αἱ προκείμεναι, ἐπομένως καὶ τὸ συμπέρασμα, περιέχωσι κρίσεις ὑποθετικὰς (π. χ. εἰ ἤμαρτεν ὁ Πέτρος, τιμωρητέος· εἰ παρέβη νόμον τινά, ἤμαρτεν· ἄρα εἰ παρέβη νόμον τινά, τιμωρητέος)· μικτὸς δέ, ὅταν μόνον ἡ μείζων πρότασις ᾖ ὑποθετική· Ἐν τῷ καθαρῷ ὑποθετικῷ συλλογισμῷ, τὸ συμπέρασμα, ὡς ἐξαγόμενον ἐκ προβληματικῶν προτάσεων, δὲν περιέχει κρίσιν βεβαίαν, ἀλλὰ προβληματικήν.

Γ') ΠΕΡΙ ΔΙΑΖΕΥΚΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ

Ὁ διαζευκτικὸς συλλογισμὸς, οὗτινος ὁ τύπος ὀρίζεται διὰ τοῦ νόμου τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως, περιλαμβάνει μίαν τοῦλάχιστον διαζευκτικὴν κρίσιν ἐν τῇ μείζονι προτάσει.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν ἐκάστη διαζευκτικῇ κρίσει τὰ ἀντιδιαζευγνύμενα μέλη θέτουσι καὶ αἴρουσιν ἄλληλα, διὰ τοῦτο δύο μόνον τρόποι ὑπάρχουσι, καθ' οὓς διαζευκτικῶς συλλογιζόμεθα.

ἢ α') ἐκ τῆς θέσεως (καταφάσεως) ἑνὸς ἢ πλείονων ἀντιδιαζευγμένων μελῶν ἐν τῇ ἐλάσσονι συμπεραίνομεν τὴν ἀπόφασιν (ἄρσιν) τῶν λοιπῶν ἐν τῷ συμπεράσματι (τρόπος θέσει ἀρηνητικὸς = modus ponendo tollens).

Π. χ. Ὁ νῦν χρόνος ἢ ἡμέρα ἐστὶν ἢ νύξ.
ἀλλὰ μὴν ἡμέρα ἐστίν.

ἄρα οὐκ ἐστὶ νύξ.

ἢ β') ἐκ τῆς ἄρσεως (ἀποφάσεως) ἑνὸς ἢ πλείονων ἀντιδιαζευγμένων μελῶν ἐν τῇ ἐλάσσονι συμπεραίνομεν τὴν κατάφασιν (θέσιν) τῶν λοιπῶν ἐν τῷ συμπεράσματι (τρόπος ἄρσει θετικὸς = modus tollendo ponens).

Π. χ. Ἡ γωνία αὕτη ἐστὶν ἢ ὀρθή, ἢ ἀμβλεῖα ἢ ὀξεῖα.
ἀλλὰ μὴν οὔτε ἀμβλεῖα ἐστὶν οὔτε ὀξεῖα.

ἄρα ἐστὶν ὀρθή.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὡς κανὼν ὅτι ἐν τῷ διαζευκτικῷ συλλογισμῷ ἢ μὲν μείζων πρότασις πρέπει πάντοτε νὰ περιέχῃ διαζευκτικὴν κρίσιν· ἢ δὲ ἐλάσσων δύναται νὰ ᾖ καὶ καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ· τὸ δὲ συμπεράσμα ἔχει τὸ ἀντίθετον παῖον πρὸς τὸ τῆς ἐλάσσονος, τουτέστιν ἀποφάσκει ταύτης καταφασκούσης, καὶ καταφάσκει, ἀποφασκούσης.

Κατὰ ταῦτα οἱ κύριοι τύποι τοῦ διαζευκτικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι οἱ ἐξῆς·

$A \text{ ἐστὶν ἢ } B \text{ ἢ } \Gamma,$ $\text{ἀλλ' } A \text{ ἐστὶ } B.$ $\text{ἄρα } A \text{ οὐκ ἔστι } \Gamma.$	καὶ	$A \text{ ἐστὶν ἢ } B \text{ ἢ } \Gamma,$ $\text{ἀλλ' } A \text{ οὐκ ἔστι } B,$ $\text{ἄρα } A \text{ ἐστὶ } \Gamma.$
---	-----	---

Ἡ οὐσία τοῦ διαζευκτικοῦ συλλογισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ νόμου ὅτι· «ἐκ δύο ἀλλήλοις ἀντικείμενων γνωρισμάτων ὅταν τίθηται τὸ ἓν, αἴρεται τὸ ἕτερον, καὶ τανάπαλιν.» Τούτου ἕνεκα τὸ κῦρος αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς διαζεύξεως ἐν τῇ μείζονι καὶ τῆς ὀρθῆς προσλήψεως ἐν τῇ ἐλάσσονι· ἄλλως δύναται νὰ σχηματισθῇ ψευδὴς καθ' ὑλὴν διαζευκτικὸς συλλογισμὸς.

Π. χ. ὁ Ἰωάννης ἐστὶν ἢ Εὐρωπαῖος ἢ Ἀσιανός.
 ἀλλ' οὐκ ἔστιν Εὐρωπαῖος·

ἄρα ἐστὶν Ἀσιανός (!).

Τὸ ψεῦδος τοῦ συλλογισμοῦ τούτου προέρχεται ἐκ τῆς μὴ ὀρθῆς, τουτέστιν ἐκ τῆς ἐλλιποῦς, διαζεύξεως ἐν τῇ μείζονι.

Πρὸς τὸν διαζευκτικὸν συλλογισμὸν συγγενεῖε κατὰ τύπον ὁ διαιρετικὸς λεγόμενος συλλογισμὸς, οὗτινος ἡ μείζων πρό-
 τσις περιέχει κρίσιν διαιρετικὴν, ἐν ἣ πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἀντιπαρατάσσονται τὰ κατηγορούμενα αὐτοῦ, ἅτινα ὡς παρα-
 στάσεις μερῶν ἐν τῷ πλάτει αὐτοῦ περιέχονται (πρὸβλ. σ. 21 Σημ. 3). Τοιοῦτος συλλογισμὸς εἶναι ὁ ἐξῆς·

Τὰ τρίγωνα τὰ μὲν εἰσιν ἰσόπλευρα,
 τὰ δὲ ἰσοσκελῆ, τὰ δὲ σκαληνά·

ἀλλὰ μὴν τοῦτο τὸ τρίγωνον οὔτε ἰσόπλευρόν ἐστιν
 οὔτε ἰσοσκελές.

ἄρα ἐστὶ σκαληνόν.

Καί·

Οἱ ὀδόντες οἱ μὲν εἰσι διχαστῆρες, οἱ δὲ κυνόδοντες, οἱ δὲ
 | γόμφιοι·

ἀλλὰ μὴν ὁ ὀδοὺς οὗτός ἐστι διχαστήρ·

ἄρα οὐκ ἔστιν οὔτε κυνόδουτος, οὔτε γόμφιος.

Ὁ τοῦ διαιρετικοῦ συλλογισμοῦ τύπος ὀρίζεται ὡς ὁ τοῦ διαζευκτικοῦ κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως, ἐπομένως καὶ οἱ συλλογιστικοὶ τρόποι μένουσιν οἱ αὐτοί.

§ 32. Περὶ συνθέτων συλλογισμῶν.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἀπλῶν συλλογισμῶν ὑπάρχουσι καὶ οἱ καλούμενοι σύνθετοι συλλογισμοί. Λέγεται δὲ σύνθετος συλλογισμὸς ἢ πολυσυλλογισμὸς ὁ συλλογισμὸς ἐκεῖνος, οὗτινος τὸ συμπέρασμα ἐξάγεται ἐκ δύο ἢ πλειόνων ἀπλῶν συλλογισμῶν. Οἱ ἀπλοῖ οὗτοι συλλογισμοί, ἐπειδὴ ἀποτελοῦσι τὰς προκειμένας τοῦ πολυσυλλογισμοῦ, πρέπει νὰ ᾔηται λογικῶς μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένοι, ἔχοντες σχέσιν, οἷαν ὁ λόγος πρὸς τὸ ἐκ τοῦ λόγου. Ἡ τοιαύτη τῶν συλλογισμῶν συνάρτησις καλεῖται συλλογιστικὴ σειρά.

Ἐν τῷ συνθέτῳ συλλογισμῷ (τῷ ἀπαντῶντι ἐν παντὶ λογικῷ τοῦ διανοεῖσθαι τύπῳ, τῷ τε κατηγορικῷ, ὑποθετικῷ καὶ διαζευκτικῷ) ὁ εἷς ἐκ τῶν συλλογισμῶν, ὁ τὸν λόγον τοῦ ἑτέρου περιέχων, καλεῖται προσυλλογισμὸς (οὗτινος τὸ συμπέρασμα γίνεται μία τῶν προκειμένων προτάσεων τοῦ ἑτέρου συλλογισμοῦ). ὁ δὲ ἕτερος συλλογισμὸς, ὁ τὴν συνέπειαν τοῦ προτέρου περιέχων, καλεῖται ἐπισυλλογισμὸς (οὗτινος ἢ μία τῶν προκειμένων εἶναι τὸ τοῦ προτέρου συλλογισμοῦ συμπέρασμα).

Ἐν τῷ συνθέτῳ συλλογισμῷ συλλογιζόμεθα διττῶς, ὅτε μὲν προχωρητικῶς (ἐπισυλλογιστικῶς, συνθετικῶς), τουτέστιν ἀπὸ τοῦ προσυλλογισμοῦ πρὸς τὸν ἐπισυλλογισμὸν, ἢ ἀπὸ τοῦ λόγου πρὸς τὴν συνέπειαν (ἀπὸ εὐρυτέρων ἐνοιῶν εἰς στενωτέρας). ὅτε δὲ ὀπισθοβατικῶς (προσυλλογιστικῶς, ἀναλυτικῶς), τουτέστιν ἀπὸ τοῦ ἐπισυλλογισμοῦ πρὸς τὸν προσυλλογισμὸν, ἢ ἀπὸ τῆς συνεπείας πρὸς τὸν λόγον (ἀπὸ στενωτέρων ἐνοιῶν εἰς εὐρυτέρας)¹. Π. χ. "Ἐχοντες τὰς ἐννοίας φθαρ-

¹ «Μὴ λησθάνετω δὲ ἡμᾶς ὅτι διαφέρουσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν»
(Α. ΣΠΑΘΑΚΗ, ΛΟΓΙΚΗ).

τον, σύνθετον, ὀργανισμὸς, φυτὸν, δένδρον καὶ δρυς, τη-
ματίζομεν τὴν ἐξῆς συλλογιστικὴν σειρὰν κατὰ τὸ πρῶτον κα-
τηγορητικὸν σχῆμα.

Προχωρητικῶς (συνθετικῶς)	Ὀπισθοβατικῶς (ἀναλυτικῶς)
A—K Πᾶν σύνθετον φθαρτὸν	Υ—Δ Πᾶσαι αἱ δρυς δένδρα
B—A πᾶς ὀργανισμὸς σύνθετος	Δ—Γ πάντα τὰ δένδρα φυτὰ
B—K ἄρα πᾶς ὀργανισμὸς φθαρτός	Υ—Γ ἄρα πᾶσαι αἱ δρυς φυτὰ.
B—K Πᾶς ὀργανισμὸς φθαρτός	Υ—Γ Πᾶσαι αἱ δρυς φυτὰ
Γ—B πᾶν φυτὸν ὀργανισμὸς	Γ—B πάντα τὰ φυτὰ ὀργανισμοὶ
Γ—K ἄρα πᾶν φυτὸν φθαρτὸν.	Υ—B ἄρα πᾶσαι αἱ δρυς ὀργανισμοὶ.
Γ—K Πᾶν φυτὸν φθαρτὸν	Υ—B Πᾶσαι αἱ δρυς ὀργανισμοὶ
Δ—Γ πάντα τὰ δένδρα φυτὰ	B—A πᾶς ὀργανισμὸς σύνθετος
Δ—K ἄρα πάντα τὰ δένδρα φθαρτά.	Υ—A ἄρα πᾶσα δρυς σύνθετος.
Δ—K Πάντα τὰ δένδρα φθαρτά	Υ—A Πᾶσα δρυς σύνθετος
Υ—Δ ἡ δοῦς δένδρον	A—K πᾶν σύνθετον φθαρτὸν
Υ—K ἄρα ἡ δρυς φθαρτή.	Υ—K ἄρα πᾶσα δρυς φθαρτή.

Οἱ πολυσυλλογισμοὶ ἐκεῖνοι, ἐν οἷς δὲν ἐκφέρονται πλήρεις οἱ τὰς προκειμένας αὐτῶν προτάσεις ἀποτελοῦντες ἀπλοῦ συλλογισμοί, καλοῦνται ἀτελεῖς ἢ ἀφανεῖς σύνθετοι συλλογισμοί.

§ 33. Περὶ ἰδιαζόντων τινῶν συλλογισμῶν.

Ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν συλλογισμῶν, συντμήσεως ἢ ἐπεκτάσεως αὐτῶν, γενῶνται ἰδιαζόντες τινες συλλογισμοί, ὧν κυριώτεροι εἶναι οἱ ἐξῆς·

Α') ΔΙΑΗΜΜΑ

Δίλημμα καθόλου μὲν λέγεται «λόγος ἐκ δύο προτάσεων ἐναντίων τὸ αὐτὸ πέρασ συνάγων»¹, ἰδίᾳ δὲ καλεῖται μικτός

»λόγοι (=σύνθεσις) καὶ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς (=ἀνάλυσις)» ('Αριστ. 'Ηθ. »Νικ. 1, 2).

¹ Ἄνων. Πρόλ. πρὸς Ἑρμογ. ῥητορ. Δ'. σελ. 12.

συλλογισμός, περιέχων ἐν τῇ μείζονι προτάτει ὑποθετικὴν ἄμα καὶ διαζευκτικὴν κρίσιν. Ἐν αὐτῷ, αἰρομένης ἐν τῇ ἐλάσσονι τῆς διαζεύξεως, συναναιρεῖται ἐν τῷ συμπεράσματι καὶ ἡ ὑπόθεσις. Τὰ διεζευγμένα μέρη δύνανται νὰ ἦναι οὐ μόνον δύο (ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις δίλημμα), ἀλλὰ καὶ πλείονα τῶν δύο. Τύπος τοῦ διλήμματος εἶναι ὁ ἐξῆς·

«εἰ ἔστιν Α, ἔστιν ἢ Β ἢ Γ

ἀλλ' οὔτε Β ἔστιν οὔτε Γ

ἄρα οὐδὲ Α.

«εἰ ἦν ὁ κρύσταλλος ὄργανισμός, ἦν ἂν
ἢ φυτὸν ἢ ζῶον·

ἀλλὰ μὴν οὔτε φυτὸν ἔστιν οὔτε ζῶον·

ἄρα οὐδὲ ὄργανισμός.»

«Εἰ ὕλικὴ ἦν ἡ ψυχὴ, οὔτε πρὸς τὴν τοῦ ἀπείρου ιδέαν ἀναχθῆναι οὔτ' ἐλευθέρως ἐνεργεῖν ἠδύνατο· ἀλλὰ μὴν ἀμφοτέρωθεν δύναται· ἄρα τὴν ψυχὴν οὐχ οἶόν τε ὕλικὴν εἶναι.»

Τὸ δίλημμα καθόλου καλεῖται καὶ συλλογισμὸς κερατώδης (syllogismus cornutus), διότι τὰ διεζευγμένα μέλη δίκην κεράτων στρέφονται κατὰ τινος τεθείσης ὑποθετικῆς προτάσεως. Ταῦτα, ἀναιρούμενα ἐν τῇ ἐλάσσονι ὡς ψευδῆ ἢ ἄτοπα, συναναιροῦσι καὶ τὴν ὑπόθεσιν, ἧς εἶναι συνέπειαι ἢ πορίσματα.

Διὰ τοῦ ἐξῆς διλήμματος (ἢ μᾶλλον τριλήμματος) ἀπεδείκνυεν ὁ φιλόσοφος Λεϊβνίτιος τὸ κάλλος τοῦ κόσμου·

Εἰ μὴ κάλλιστος ἦν ὁ κόσμος ὁ Θεὸς ἢ οὐκ ἐγίνωσκεν, ἢ οὐκ ἠθέλει ἢ οὐκ ἠδύνατο κάλλιστον αὐτὸν ποιῆσαι, ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἀληθές, πάνσογος γὰρ ὢν, παράγαθος καὶ παντοδύναμος, ἐγίνωσκεν, ἠθέλει καὶ ἠδύνατο· κάλλιστος ἄρα ὁ κόσμος ¹.

¹ Πρὸβλ. καὶ Πλάτ. Τίμ. σ. 28.

Τοῦ διλήμματος μεγίστη χρῆσις γίνεται ἐν ταῖς διαλογικαῖς συζητήσεσι. Καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διλημματικῶς ἐξήλεγξε τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτέρους, τοὺς ἀμφισβητοῦντας αὐτῷ τὸ τοῦ διδάσκειν δικαίωμα¹, καὶ τὸν ῥαπίσαντα αὐτὸν ὑπηρέτην τοῦ ἀρχιερέως Ἄννα².

Ἡ ὀρθότης τοῦ διλημματικοῦ συλλογισμοῦ ἀπαιτεῖ 1) ὀρθὴν ἐκ τῆς ὑποθέσεως συνέπειαν· 2) πλήρη διάζευξιν, καὶ 3) πλήρη ἄρσιν τῶν ἀντιδιεξευγμένων μελῶν· ἡ δὲ παράβασις τῶν κανόνων τούτων μεταβάλλει τὸ συμπέρασμα εἰς σόφισμα.

Ὁ διλημματικὸς τύπος ἰδιάζει εἰς σχηματισμὸν σορισμάτων, καθ' ὅσον δὲν δύναται εὐκόλως νὰ διαβλέπηται ἡ παράβασις τῶν κανόνων, οὗς ἀπαιτεῖ ἡ ὀρθότης τοῦ διλημματικοῦ συλλογισμοῦ ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐν τῷ σοφίσματι, τῷ καλουμένῳ ἀντιστροφῶν ἢ Κροκοδειλίτης, περὶ ὧν κατωτέρω γυνήσεται λόγος.

Β') ΕΝΘΥΜΗΜΑ

Ἐνθύμημα ἢ κολοβὸς συλλογισμὸς λέγεται ὁ συλλογισμὸς ἐκεῖνος, ἐν ᾧ παραλείπεται ἡ ἑτέρα τῶν ἡγουμένων προτάσεων, λανθάνουσα ἐν θυμῷ.

Π. χ. Ὁ Γεώργιος ἐστὶν ἐπιμελής·

ἄρα ἐπαινετέος· ἢ

Πᾶς ἐπιμελής ἐπαινετέος·

ἄρα ὁ Γεώργιος ἐπαινετέος.

Ἐν τῷ ἐνθυμήματι εὐκόλως δύνανται νὰ εὐρεθῶσιν αἱ λανθάνουσαι προτάσεις. Ἐνταῦθα ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐνθυμήματι ἐλλείπει ἡ μείζων πρότασις, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ ἐλάσσων.

¹ Λουκ. 20, 1.

² Ἰωαν. 8, 23. Πρβλ. Λουκ. 20, 22.

Εἰς τὰ ἐνθυμήματα κατατάσσονται καὶ οἱ ἄμεσοι λεγόμενοι *συλλογισμοί*, οἵτινες ἐξάγονται ἐκ τῶν ἀνωτέρω δηλωθεισῶν σχέσεων τῆς ἀμειβοῦς τῶν κρίσεων παραβολῆς (§ 21-26). Οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι ἔχουσι δύο μόνον κυρίας ἐννοίας, ἡ δὲ μείζων πρότασις ἀναπληρωτέα ὡς τὰ πολλὰ κατὰ τὸν τύπον κατηγορικῆς ἢ ὑποθετικῆς κρίσεως. Εἶναι δὲ τέσσαρα εἴδη τοιούτων συλλογιμῶν· 1) οἱ ἐκ ταυτότητος ἢ ἰσοδυναμίας γινόμενοι συλλογισμοὶ (ὡς ὁ Θεὸς ἐστὶ πάνσοφος, ἄρα οὐδὲν ἄγνοεῖ = ὁ πάνσοφος οὐδὲν ἄγνοεῖ, ἀλλ' ὁ Θεὸς πάνσοφός ἐστιν, ἄρα οὐδὲν ἄγνοεῖ· 2) οἱ ἐξ ὑπαλληλίας γινόμενοι (ὡς πᾶσα ἀρετὴ ἀξιεπαινος, ἄρα καὶ ἡ δικαιοσύνη)· 3) οἱ ἐξ ἀντιθέσεως γινόμενοι (ἡ γωνία αὕτη ἐστὶν ὀρθή, ἄρα οὐκ ἔστιν οὔτε ὀξεῖα, οὔτε ἀμβλεῖα), καὶ 4) οἱ ἐξ ἀντιστροφῆς γινόμενοι (ὡς ὅπου ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία, ἄρα ὅπου εὐδαιμονία καὶ ἀρετή.—Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἄλογος, ἄρα οὐδὲν ἄλογον ἄνθρωπος).

Γ') ΣΩΡΕΙΤΗΣ

Σωρείτης εἶναι ἀτελής σύνθετος συλλογισμὸς (§ 32), συνιστάμενος ἐκ σειρᾶς κρίσεων, λογικῶς μετ' ἀλλήλων συνημμένων καὶ ἐν κοινὸν συμπέρασμα ἔχουσῶν. Ἐν τῷ σωρείτῃ συλλογιζόμεθα ἢ ἀναλυτικῶς, χωροῦντες ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τὰ καθόλου, ἢτοι ἀπὸ τῆς συνεπειᾶς εἰς τὸν λόγον· ἢ συνθετικῶς, χωροῦντες ἀπὸ τῶν καθόλου εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ἢτοι ἀπὸ τοῦ λόγου εἰς τὴν συνέπειαν. Ἐντεῦθεν παρατηρούμεν δύο εἴδη σωρειτῶν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος καλεῖται ἀριστοτελικὸς ἐκ τοῦ πραγματευσαμένου περὶ αὐτοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλους· ὁ δὲ δεύτερος γοκληνίος ἐκ τοῦ ἐπινοήσαντος αὐτὸν Ῥοδόλφου Γοκληνίου, καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν Μαρβούργῳ (+1628).

Ἐν τῷ ἀναλυτικῷ ἢ Ἀριστοτελικῷ σωρείτῃ τὸ κατηγορούμενον τῆς προηγουμένης προτάσεως γίνεται ὑποκείμενον τῆς

ἐπομένης· τὸ δὲ συμπέρασμα περιέχει ὑποκείμενον μὲν τὸ τῆς πρώτης κρίσεως, κατηγορούμενον δέ, τὸ τῆς τελευταίας· ἄρα ὁ συλλογιστικὸς τρόπος εἶναι προσυλλογιστικὸς ἢ ὀπισθοβατικὸς· (§ 32). Π. χ.

A—B Πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι δένδρα·

B—Γ Πάντα τὰ δένδρα εἰσι φυτά·

Γ—Δ Πάντα τὰ φυτά εἰσιν ὀργανικά·

Δ—E Πᾶν ὀργανικόν ἐστι φθαρτόν·

A—E ἄρα πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι φθαρταί ¹.

Ἐν τῷ συνθετικῷ, γοκληριεῷ ἢ καὶ ἀνεστραμμένῳ λεγομένῳ σωρείτῃ τὸ ὑποκείμενον τῆς προηγουμένης προτάσεως γίνεται κατηγορούμενον τῆς ἐπομένης· τὸ δὲ συμπέρασμα περιέχει ὑποκείμενον μὲν τὸ τῆς τελευταίας κρίσεως, κατηγορούμενον δὲ τὸ τῆς πρώτης. Ἄρα ὁ συλλογιστικὸς τρόπος εἶναι ἐπισυλλογιστικὸς ἢ προχωρητικὸς· (§ 32). Π. χ.

¹ Ἀριστοτέλειον σωρείτην ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐν τοῖς τοῦ Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύμασι (4, 6, 4)· «Ὁ τὰ περὶ τοῦ θεοῦ νόμιμα εἰδώς, νομίμως ἂν τοῦ θεοῦ τιμῶ· ὁ δὲ νομίμως αὐτοῦ τιμῶν εὐσεβής ἐστι· ἄρα ὁ τὰ περὶ τοῦ θεοῦ νόμιμα εἰδώς ἰσθῶς—εὐσεβής ὀρισμένος εἶη». Ὁμοίως καὶ τὸ παρὰ Σενέκα (Epist. 85).

Qui prudens est, et temperans est·

Qui temperans est, et constans est·

Qui constans est, et imperturbatus est·

Qui imperturbatus est, sine tristitia est·

Qui sine tristitia est, beatus est.

Ergo prudens beatus est.

Δι' ὁμοίου σωρείτου ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης ἐν τῇ τοῦ Πλάτωνος Ἀπολογίᾳ ὅτι πιστεύει εἰς θεοὺς, δαιμόνια παραδεχόμενος. Πρβλ. καὶ Cicer de fin. 4. 18.

- Δ—E Πᾶν ὀργανικόν ἐστὶ φθαρτόν·
 Γ—Δ Πάντα τὰ φυτὰ εἰσιν ὀργανικά·
 Β—Γ Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶ φυτὰ.
 Α—Β Πᾶσαι αἱ δρυς εἰσὶ δένδρα·

Α—E ἄρα πᾶσαι αἱ δρυς εἰσὶ φθαρταί.

Παραβάλλοντες τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα πρὸς ἄλληλα, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν μὲν τῷ πρώτῳ, τῷ δηλοῦντι τὸν ἀναλυτικὸν σωρείτην, χωροῦμεν ἀπὸ τῶν καθ' ἕνα εἰς τὰ καθόλου (ἤτοι ἀπὸ τῆς δρυὸς εἰς τὸ δένδρον, ἀπὸ τοῦ δένδρου εἰς τὸ φυτόν, ἀπὸ τοῦ φυτοῦ εἰς τὸ ὀργανικόν καὶ ἀπὸ τοῦ ὀργανικοῦ εἰς τὸ φθαρτόν)· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, τῷ δηλοῦντι τὸν συνθετικὸν σωρείτην, χωροῦμεν ἀπὸ τῶν καθόλου ἐπὶ τὰ καθέκαστα (ἤτοι ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ εἰς τὸ ὀργανικόν, ἀπὸ τοῦ ὀργανικοῦ εἰς τὸ φυτόν, ἀπὸ τοῦ φυτοῦ εἰς τὸ δένδρον καὶ ἀπὸ τοῦ δένδρου εἰς τὴν δρυῖν).

Πρὸς τοῖς κατηγορικοῖς σωρείταις ὑπάρχουσι καὶ ὑποθετικοί, ὡς·

Εἰ ἔστιν Α, ἔστι Β·

Εἰ ἔστι Β, ἔστι Γ·

Εἰ ἔστι Γ, ἔστι Δ· καὶ

Ἄλλὰ μὴν ἔστιν Α·

Ἄρα ἔστι καὶ Δ.

Εἰ ἔστι Γ, ἔστι Δ·

Εἰ ἔστι Β, ἔστι Γ·

Εἰ ἔστιν Α, ἔστι Β·

Ἄλλὰ μὴν ἔστιν Α·

Ἄρα ἔστι καὶ Δ.

Σπανιώτερον ἀπαντῶσι διαζευκτικοὶ σωρεῖται.

Ἴνα πᾶς σωρείτης ἦναι ὀρθός, ἀπαιτεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις
 1) ἵνα πᾶς ὅρος ἔχη μίαν σημασίαν· 2) ἵνα αἱ προτάσεις ἔχω-
 σιν οὐχὶ τυχαίαν ἀλλ' ἀναγκαίαν ἀλληλουχίαν.

Δ) ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ

Ἐπιχείρημα¹ ἐν τῇ λογικῇ καλεῖται συλλογισμός, ἐν ᾧ εἰς

¹ Ἐπιχείρημα κατ' Ἀριστοτέλην καλεῖται «συλλογισμὸς διαλεκτι-

τὴν ἑτέραν τῶν ἡγουμένων προτάσεων ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρας ἐπισυνάπτεται καὶ ὁ αἰτιώδης λόγος· ὥστε δύναται πᾶν εἶδος συλλογισμοῦ νὰ γίνῃ ἐπιχείρημα· Π. χ.

1) Μ ἔστι Κ, διότι Μ ἔστι Χ·
ἀλλ' Υ' ἔστι Μ·

{ Ὁ ἐπιμελής ἐστὶν ἄξιος σεβασμοῦ,
ἐκπληροῦ γὰρ τὸ ἑαυτοῦ καθήκον·
ἀλλ' ὁ Γεώργιος ἐστὶν ἐπιμελής·

ἄρα Υ' ἔστι Κ

ἄρα ὁ Γεώργ. ἄξιος σεβασμοῦ ἐστίν.

2) Μ ἔστι Κ
ἀλλ' Υ' ἐστὶ Μ, διότι Μ ἐστὶ Χ·

{ Ὁ ἐπιμελής ἄξιος σεβασμοῦ ἐστίν·
ἀλλ' ὁ Γεώργιος ἐστὶν ἐπιμελής,
προκόπτει γὰρ ἐν τοῖς μαθήμασιν·

ἄρα Υ' ἔστι Κ.

ἄρα ὁ Γεώργιος ἐστὶν ἄξιος σεβασμοῦ.

Αἱ αἰτιολογοῦσαι προτάσεις, ἐνθυμηματικὸν συλλογισμὸν ἀποτελοῦσαι μετὰ τῆς μεθ' ὧν συνάπτονται, δύναται ν' ἀναλυθῶσι εἰς πλήρεις συλλογισμοὺς ὡς ἐξῆς·

Ὁ τὸ ἑαυτοῦ καθήκον ἐκπληρῶν ἄξιος σεβασμοῦ ἐστίν· ἀλλ' ὁ ἐπιμελής ἐκπληροῦ τὸ ἑαυτοῦ καθήκον· ἄρα ὁ ἐπιμελής ἄξιος σεβασμοῦ ἐστίν·

Καὶ

Ὁ προκόπτων ἐν τοῖς μαθήμασιν ἐστὶν ἐπιμελής· ἀλλ' ὁ Γεώργιος προκόπτει ἐν τοῖς μαθήμασιν· ἄρα ὁ Γεώργιος ἐστὶν ἐπιμελής.

κός ἢ πειραστικός» τουτέστι τοιοῦτος ἐν ᾧ ἐπιζητεῖται καὶ ἀνιχνεύεται ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια ἀντικειμένου τινὸς διὰ παντοειδούς ἐπιποπήσεως καὶ ἐξετάσεως αὐτοῦ ἀντιθέτως πρὸς τὸ σόφισμα, ἐν ᾧ ἐπιζητεῖται ἡ φαινομενικὴ αὐτοῦ ἀλήθεια· «ἔστι δὲ φιλοσόφημα μὲν, συλλογισμὸς ἀποδεικτικὸς, ἐπιχείρημα δὲ συλλογισμὸς διαλεκτικὸς, σόφισμα δὲ συλλογισμὸς ἐριστικὸς, ἀπόρημα δὲ συλλογισμὸς διαλεκτικὸς ἀντιφάσεως» (Ἀριστ. Τοπ. 8, 11). «Ἔστι δὲ διαλεκτικὴ, περὶ ὧν ἡ σοφία γνωριστικὴ, ἢ δὲ σοφιστικὴ φαινομένη, οὕσα δὲ οὐ». (Ἀριστ. Μετ. 4, 2.).

Ἦδη πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἡ σημασία τῆς λέξεως «ἐπιχείρημα» ἤρξαστο μεταβαλλομένη ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κυντιλιανός. (Instit. or. V, 10, 2).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

§ 34. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς μεθοδολογίας καὶ περὶ μεθόδων καθόλου.

Μεθοδολογία, ἐκ τοῦ μέθοδος ¹ πρᾶξαμένη λέγεται τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς λογικῆς, ὅπερ ἐκτίθητι τοὺς ἐκ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι συναγομένους κανόνας, καθ' οὓς τὰ στοιχεῖα τοῦ διανοεῖσθαι, ἦτοι αἱ ἐννοιαί, αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοί, συναπτόμενα ἀπαρτίζουσιν ἐν ὅλον, ἦτοι σειράν συνεχομένων διανοημάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῆς λογικῆς συναφείας τῶν στοιχείων τοῦ διανοεῖσθαι παράγονται αἱ γνώσεις, ἐκ δὲ τῆς συστηματοποιήσεως τῶν ὁμοειδῶν ἀληθῶν γνώσεων παράγεται ἡ ἐπιστήμη, ἔπεται ὅτι ἡ μεθοδολογία ἐκτίθησι τὸν γενικὸν τύπον πάσης ἐπιστήμης, ἦτοι τοὺς γενικὸς κανόνας, καθ' οὓς ἀνοικοδομεῖται ἐπιστημονικόν τι σύστημα².

Ἐν τῇ ἀναπτύξει πάσης ἐπιστημονικῆς ὕλης δύο τρόποι ἢ μέθοδοι ὑπάρχουσιν, ἦτοι ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ἡ συνθετικὴ. Καὶ ἡ μὲν ἀνάλυσις διὰ συγκρίσεως καὶ ἀφαιρέσεως χωρεῖ ἀπὸ

¹ Μέθοδος, καθόλου εἶναι ὁ κατὰ ῥητοῦς τινος κανόνας ὀριζόμενος τρόπος τοῦ πράττειν τι ἢ ποιεῖν ἢ ἐρευνᾶν κτλ. Ἐνταῦθα δὲ μέθοδος ὁ λεγόμενος ἐννοοῦμεν τὸν κατὰ ῥητοῦς τινος κανόνας ὀριζόμενον τρόπον τοῦ συνδέειν πρὸς ἀλλήλας εἰς ἐν ὅλον τὰς ἐν τῇ συνειδήσει πρότερον χωριστὰς καὶ διεσπαρμένας παραστάσεις πρὸς ὀρθὴν ἔσψιν καὶ βεβαίαν γνώσιν ἀπασῶν.

² Ἡ ἐπιστήμη διαφέρει τοῦ συστήματος κατὰ τοῦτο, ὅτι τοῦτο μὲν δηλοῖ ἀπλῶς διοργάνωσιν γνώσεων, ἐκείνη δὲ δηλοῖ ὅτι αἱ γνώσεις αὗται εἶναι καὶ ἀληθεῖς.

τῶν διὰ τῆς πείρας δεδομένων, ἢ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ μερικῶν, εἰς τὰ καθόλου καὶ γενικά, τουτέστιν εἰς τὰς τελευταίας ἀρχάς, τὰς ζωογονούσας τὸ ὅλον¹. ἢ δὲ σύνθεσις δι' ἀποδείξεως χωρεῖ ἀπὸ τῶν καθόλου καὶ γενικῶν, ἢτοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ μερικά, ἢ εἰς τὰ διὰ τῆς πείρας διδόμενα καὶ καταλαμβανόμενα, ἐπιβάλλουσα ἀναγκαιῶς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν². «Ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις, λέγει ὁ Göthe, συναποτελοῦσιν, ὡς ἐκτροπὴ καὶ εἰστροπὴ, τὴν ζωὴν τῆς ἐπιστήμης»³.

Ἐπειδὴ δὲ πρὸς συστηματοποίησιν οἰαςδήποτε ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἀπαιτεῖται τελεία γνώσις τοῦ βάθους, τοῦ πλάτους καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ λογικοῦ ὀρισμοῦ, διαιρέσεως καὶ ἀποδείξεως, διὰ τοῦτο καὶ ἡ μεθοδολογία εἰς τρία κεφάλαια διαιρεῖται. Ὦν ἕκαστον πραγματεύεται περὶ ἐκάστου τῶν λογικῶν τούτων ἀντικειμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΟΡΙΣΜΟΥ

§ 35. Περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων τοῦ ὀρισμοῦ.

Ὁρισμὸς (definitio) ἢ λογικὴ διευκρίνησις λέγεται κρίσις κατηγορικὴ ἐν ἣ ἀναπτύσσεται τὸ βάθος ἐννοίας τινὸς διὰ τῆς ἐνδείξεως τῶν οὐσιωδῶν αὐτῆς γνωρισμάτων. Τὸ οὐσιωδες

¹ Οὕτως ἀναλυτικῶς προέκυψαν ἐκ διαφόρων μὲν μερικῶν παραδειγμάτων οἱ κανόνες τῆς γραμματικῆς, ἐκ διαφόρων δὲ μερικῶν παραστάσεων αἱ γενικαὶ ἐννοιαί.

² Οὕτω συνθετικῶς ἐκ μὲν τῶν γενικῶν ἀξιωμάτων πηγάζουσι τὰ μερικά τῆς μαθηματικῆς θεωρήματα, ἐκ δὲ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν κανονίζονται καὶ προσδιορίζονται αἱ τῶν ἀνθρώπων πράξεις.

³ Analysis und Synthesis machen beide zusammen, wie Aus und Einathmen, das Leben der Wissenschaft.

γνώρισμα ἐννοίας τινός ἀναφέρεται εἰς τε τὸ γένος, δι' οὗ αὕτη λαμβάνει τὴν ὠρισμένην αὐτῆς θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐννοιῶν, καὶ εἰς τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν, δι' ἧς αὕτη διακρίνεται ἀπὸ ἐτέρου εἶδους, εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνήκοντος¹.

Ὅριζω λοιπὸν ἐννοίαν τινα σημαίνει προτδιορίζω τὸ προτεχέστερον αὐτῆς γένος καὶ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν. Π.χ. ἄνθρωπος ἐστὶ ζῷον (γένος) λογικὸν (εἰδοποιὸς διαφορὰ). Ἐντεῦθεν συναγεται ὅτι μόνον αἱ σύνθετοι ἐννοιαὶ, αἱ βάλθος ἔχουσαι, δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν.

§ 36. Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ ὀρισμοῦ.

Οἱ ὀρισμοὶ ἀναφέρονται ἢ εἰς τὸ ὄνομα ἢ εἰς τὸ πρᾶγμα² ἐννοίας τινός³. Ἐντεῦθεν ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ὀρισμοί, ἧτοι ὁ ὀνομαστικὸς καὶ ὁ πραγματικὸς (ἢ οὐσιώδης). Καὶ ὀνομαστικὸς μὲν ὀρισμὸς λέγεται ἐκεῖνος, δι' οὗ ὀρίζεται ἐννοιά τις κατ' ὄνομα, ἧτοι διὰ τῆς ἐξηγήσεως τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος. Π.χ. ὀργανικὸν σῶμα λέγεται τὸ συριστάμενον ἐκ διαφόρων ὀργάνων. Φιλοσοφία ἐστὶ σοφίας φιλία. Δικαιολο-

¹ Ἐπειδὴ ὁ ὀρισμὸς κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη εἶναι ἔκφρασις τοῦ καθόλου ἢ τῆς νοητῆς τῶν ὄντων οὐσίας καὶ ἐκφράζει τὸ ἀμετάβλητον καὶ οὐσιώδες, διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἐκάλει τὸν ὀρισμὸν ὄρον, τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνοντα (ἐν Τοπ. 1, 5 Μεταφ. Ζ, 5. 11. Η, 1.), ἧτοι παριστῶντα τὸ βάθος τῆς ἐννοίας πράγματός τινος, ἐν ᾧ κεῖνται τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ στοιχεῖα, τὸ γένος καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ. Κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀριστοτέλη «ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἐστίν» (Τοπ. 1. 8).

² Πρᾶγμα κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν λέγεται πᾶν τῆς νοήσεως ἀντικείμενον· ἐν στενωτέρᾳ δὲ σημασίᾳ δηλοῖ (ὡς ἐνταῦθα) τὴν οὐσίαν ἀντικειμένου τινός ἢ ἐννοίας.

³ «Ὅ ὀριζόμενος, δείκνυσιν ἢ τί ἐστίν ἢ τί σημαίνει τοῦνομα». (Ἀναλ. Ὑστ. 27).

γία ἐστὶν ἐπιστήμη περὶ δικαίου. Μεταφυσική ἐστὶν ἐπιστήμη τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ κ.τ.λ. Ὁ ὀνομαστικὸς ὀρισμὸς, καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενος ὀρισμὸς, ὡς μὴ ἐρίζων τὴν οὐσίαν, εἶναι ὠφελιμώτατος· διότι, ἐρίζων τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος ἐννοίας τινός, προφυλάσσει ἀπὸ πάσης συγχύτους, δυναμένης νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς διαφόρου ἐρμηνείας τοῦ τῆς ἐννοίας ὀνόματος.—Πραγματικὸς δὲ ἢ οὐσιώδης ὀρισμὸς λέγεται ἐκεῖνος, δι' οὗ ὀρίζεται ἔννοιά τις πράγματι ἦτοι κατ' οὐσίαν. Οἱ πραγματικοὶ ὀρισμοὶ εἶναι οἱ κυρίως ἐπιστημονικοὶ ὀρισμοί, οἱ παρέχοντες ἡμῖν γνῶσιν βεβαίαν πράγματός τινος, ἣν ἐπιδιώκει πᾶσα ἐπιστήμη. Τοιοῦτος πραγματικὸς ὀρισμὸς εἶναι ὁ τοῦ ἀνθρώπου (*ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον λογικόν*).

Ὁ ὀρισμὸς κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ εἶναι καὶ λέγεται α') ἀναλυτικὸς μὲν, ὅταν ἐν αὐτῷ ἀναλύηται, τουτέστιν ἀναπτύσσεται δεδομένη τις ἔννοια εἰς τὰ οὐσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα (π.χ. *κύκλος ἐστὶ γραμμὴ καμπύλη, ἐπιανακάμπτουσα εἰς ἑαυτήν, ἥς πᾶν σημεῖον ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τινος σημείου, ἐντὸς αὐτῆς κειμένου καὶ κέντρου ὀνομαζομένου*). β') συνθετικὸς δὲ, ὅταν ἐν αὐτῷ παράγῃται νέα τις ἔννοια διὰ τῆς συνθέσεως ἐτέρων ἐννοιῶν, τὰ οὐσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα ἀποτελουσῶν (π.χ. *ἐπιφάνεια ὑπὸ τριῶν εὐθειῶν περατουμένη καλεῖται τρίγωνον*). Κατὰ ταῦτα ἐν μὲν τῷ ἀναλυτικῷ ὀρισμῷ τὸ ὀριστέον εἶναι ὑποκείμενον, ἐν δὲ τῷ συνθετικῷ γίνεται κατηγορούμενον. Ὁ συνθετικὸς ὀρισμὸς λέγεται γενετικὸς, ὅταν ἐξηγῇ τὴν συνθήκην ἢ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως τοῦ ὀριστέου πράγματος διὰ τῆς διαδοχικῆς συνθέσεως τῶν ἀναγκαίων καὶ οὐσιωδῶν αὐτοῦ συστατικῶν μερῶν (π.χ. *ὅταν περὶ τι ἀκίνητον σημεῖον περιάγῃται ἐν ἴση ἀπιστάσει καμπύλη γραμμὴ μέχρι τῆς συμπτώσεως τοῦ πέρατος αὐτῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς, γεννᾶται κύκλος*).

§ 37. *Περὶ ἀτελεῶν ὀρισμῶν.*

Ἀτελεῖς ὀρισμοὶ λέγονται οἱ ὀρισμοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν ὀρίζουσιν ἀμέσως τὸ βάθος ἢ τὴν οὐσίαν ἐννοίας τινός, ἀλλὰ παριστῶσιν ιδιότητας καὶ γνωρίσματα, δι' ὧν αὕτη ἐμμέσως διαγινώσκεται. Τοιοῦτοι ἀτελεῖς ὀρισμοὶ εἶναι οἱ ἐκφραζόμενοι:

α') Διὰ τῆς διακρίσεως, τουτέστι τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς διαφορᾶς ἐννοίας τινός ἀπὸ ἐτέρας, συγγενεούτης μετ' αὐτῆς (οἷον· τὸ πᾶς διαφέρει τοῦ ὅλος, καθ' ὅτι τοῦτο μὲν λέγεται ἐπὶ ποσότητος συνεχοῦς, ἐκεῖνο δὲ ἐπὶ ποσότητος διακεκριμένης).

β') Διὰ τῆς περιγραφῆς, ἥτοι τῆς ἀφηγήσεως τοσούτων γνωρισμάτων ἐννοίας τινός, ὅσα ἀρκοῦσιν ὁπωςδήποτε πρὸς σχηματισμὸν σαφοῦς αὐτῆς εἰκόνης. Διὰ τοιούτου περιγραφικοῦ ὀρισμοῦ λέγεται ὅτι ὤρισεν ὁ Πλάτων τὸν ἄνθρωπον, εἰπὼν· «ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον, δίπουν, ἄπτερον»¹.

γ') Διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, τουτέστι τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν προεξεχόντων γνωρισμάτων ἐννοίας τινός (οἷον ἡ ἀγάπη πάντα στέργει, πάντα ὑπομένει, οὐδέποτε ἐκπίπτει).

δ') Διὰ τῆς διασαφήσεως, τουτέστι τῆς αἰθητοποιήσεως ἐννοίας τινός διὰ παραδειγμάτων. Τοιοῦτος ἦτο ὁ καθ' Ἐγγελλον ὀρισμὸς τῆς τέχνης· ἥτοι τέχνη ἐστὶν ἡ δι' αἰσθητοῦ μέσου παράστασις ἰδέας τινός. Τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ ἐξῆς ὀρισμὸς. Ἐνάρετός ἐστιν ὁ διδοὺς ἐτέρῳ τὰ ἑαυτοῦ, ὁ τὸν πλησίον εὐεργετῶν, ὁ συγχωρῶν τὰ τῶν ἄλλων σφάλματα. κτλ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὀρίζει τὰς ἠθικὰς ἀληθείας, διασαφῶν αὐτὰς διὰ ποικίλων παραβολῶν καὶ παρομοιώσεων.

ε') Διὰ τῆς κατατάξεως, ἥτοι τῆς τοποθετήσεως ἐννοίας τι-

¹ Διὰ τῆς περιγραφῆς ὀρίζονται ἰδίως τὰ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ἀντικείμενα.

νός μεταξύ ἐτέρων, σχέσιν μετ' αὐτῆς ἐχουσῶν (ὡς ἡ γάλαινα ἀνῆκει τοῖς μαστοφόροις. Ἡ δραματικὴ ποιησις εἶναι χρᾶμα ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως).

ς') Διὰ τῆς ἀναπτύξεως, ἤτοι τῆς διὰ πλείονων ἐξηγήσεως ἐννοίας τινός.

§ 38. Περὶ τῶν κανόνων τοῦ ὀρισμοῦ.

Ὁ τέλειος ὀρισμὸς πρέπει· α') *Νὰ ἦναι ἀνελλιπής*, παριστῶν πλήρες τὸ βᾶθος ἐννοίας τινός, ἐπομένως περιλαμβάνων τὴν τε τοῦ γένους ἐννοίαν καὶ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν καὶ μὴ ἐκφράζων μῆτε πλεον μῆτε ἔλαττον τοῦ δέοντος. Κατὰ ταῦτα πλημμελῆς εἶναι ὁ εἰς τὸν Πλάτωνα ἀποδιδόμενος ὀρισμὸς· «ἄνθρωπός ἐστι ζῶον δίπουν ἄπτερον», ἐνθα παραλείπεται μὲν ἐν οὐτιῶδες τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα (τὸ λογικόν), ἀποδίδονται δὲ ἕτερα ἐπουσιώδη (δίπουν, ἄπτερον). Τὸναντίον ὀρθὸς εἶναι ὁ ὀρισμὸς· «ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικόν», ὁ περιλαμβάνων τὰ οὐσιώδη καὶ ἀναπόφευκτα τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα· β') *Νὰ μὴ ἀποτελῆ κύκλον ἢ διαλληλίαν*, ὀρίζων διὰ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸ ὀριστέον (ὡς θερμόν ἐστιν ὅ,τι θερμαίνει). Κατὰ ταῦτα ἀποφευκτέα ἐν τῷ ὀρισμῷ ἢ ταυτολογία ἢ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς λέξεως, ἣν ἔχει τὸ ὀριστέον ὡς ἐν τῷ προσημειωμένῳ παραδείγματι. Ἡ ὀρθότης τοῦ ὀρισμοῦ ἀπαιτεῖ ὅπως τὸ ὀριζόμενον ἦναι ἴσον τῷ ὀρίζοντι, ἤτοι ὅπως ὁ ὀρισμὸς ἀντιστρέφη καθαρῶς, (§ 26), ὡς ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικόν, καὶ ζῶον λογικόν ἐστιν ἄνθρωπος· γ') *Νὰ ἦναι ὅσον τὸ δυνατόν θετικὸς*, περιοριζομένου ὅσον οἶόν τε τοῦ ἀποφατικοῦ στοιχείου, δι' οὗ δηλοῦται οὐχὶ τὸ τί εἶναι, ἀλλὰ τὸ τί δὲν εἶναι (ὡς ἐν τῷ ὀρισμῷ, ἄνθρωπός ἐστιν οὔτε λίθος, οὔτε ξύλον!). δ') *Νὰ ἦναι σαφὴς καὶ βραχύς*, ἀπῆλλαγμένος εἰκονικῶν καὶ πολυσυμμάτων ἐκφράσεων (ὡς ἐν τῷ ὀρισμῷ· Θεός ἐστι κύκλος, οὗ τὸ μὲν κέντρον παρταχοῦ, ἢ δὲ περιφέρεια οὐδαμῶ!).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ

§ 39. *Περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων τῆς διαιρέσεως.*

Διαίρεσις (divisio) λέγεται ἡ διευκρίνησις ἐννοίας τινὸς κατὰ πλάτος, ἥτοι κατὰ τὰ ὑπ' αὐτὴν ὑπαγόμενα εἶδη. *Διαιρῶ* λοιπὸν ἐννοίαν τινα σημαίνει ἐκδηλῶ τὰς ὑπ' αὐτὴν μὲν ὑπαγομένης, ἀλλήλας δὲ ἀποκλειούσας παραστάσεις. Διὰ τῆς διαιρέσεως κατατέμεται τὸ γένος εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ¹. Π. χ. τὰ *τρίγωνα* εἰσὶν *ὀρθογώνια*, *ἀμβλυγώνια* καὶ *ὀξυγώνια*. Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ παρατηροῦμεν ὅτι τό, *ὀρθογώνια*, *ἀμβλυγώνια* καὶ *ὀξυγώνια* εἶναι εἶδη τοῦ γένους *τρίγωνα*. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἶδη περιέχουσιν ἐν ἑαυτοῖς πρὸς τῇ ἐννοίᾳ τοῦ γένους καὶ τὴν εἰδοποιὴν διαφορὰν (δι' ἧς διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων), διὰ τοῦτο ταῦτα θεωροῦνται ὡς πρὸς μὲν τὴν τοῦ γένους ἐννοίαν ἴσα πρὸς ἀλλήλα, ὡς πρὸς δὲ τὴν εἰδοποιὴν διαφορὰν ἀντίθετα ἀλλήλοις (ἀντιδιηρημένα).

Ἐντεῦθεν ἔπεται α') ὅτι ἡ *διαίρεσις* κατὰ τύπον θεωρούμενη εἶναι κρίσις *διαζευκτικῆ* εἴτε ἐκφέρεται εἴτε δὲν ἐκφέρεται διὰ προτάσεως *διαζευκτικῆς*. β') ὅτι ἐκείνη μόνη ἡ ἐννοία διαιρεῖται, ἥτις, γένος οὖσα, περιλαμβάνει ὑφ' ἑαυτὴν καὶ εἶδη καὶ ἐπομένως δύναται νὰ διευκρινηθῇ κατὰ τὸ ἑαυτῆς πλάτος. Κατὰ ταῦτα αἱ *μερικαὶ παραστάσεις* εἶναι ὄντως *ἄτομα*, ἥτοι *λογικῶς ἀδιαίρετοι*.

Ἐν ἐκάστῃ διαιρέσει τρία τινὰ μέρη διακρίνομεν, ἥτοι α')

¹ «Πᾶν γένος ταῖς ἀντιδιηρημέναις διαφοραῖς διαιρεῖται, καθάπερ » τὸ ζῶον τῷ πεζῷ καὶ τῷ πτηνῷ καὶ ἐνύδρῳ». (Ἄριστ. Τοπ. 6, 6).

τὴν διαιρετέαν ἔννοιαν ἢ τὸ διαιρετέον ἢ διαιρούμενον ὅλον· β') τὴν βάσιν τῆς διαιρέσεως, ἥτοι: ἐκείνο τῆς ἐννοίας τὸ γνώρισμα, καθ' ὃ γίνεται ἡ διαίρεσις, ἢ ἀφ' οὗ ὀρμώμεθα πρὸς ζήτησιν τῶν ποικίλων τῆς διαιρετέας ἐννοίας διαφορῶν· γ') τὰ μέλη τῆς διαιρέσεως, τουτέστιν αὐτὰ τὰ εἶδη τῆς διαιρετέας ἐννοίας, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ πλάτος αὐτῆς ἢ χρησιμεύοντα ὡς διάφοροι προτιδιορισμοὶ τοῦ διαιρετέου ὅλου. Οὕτως ἐν τῷ παραδείγματι, τὰ τρίγωνά εἰσιν ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια καὶ ὀξυγώνια, διαιρετέον μὲν ὅλον εἶναι τό, τρίγωνα, βάσις δὲ τῆς διαιρέσεως ἡ γωνία, μέλη δὲ τό, ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια καὶ ὀξυγώνια.

§ 40. Περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς διαιρέσεως.

Ἡ διαίρεσις δύναται νὰ ἔχη δύο ἢ καὶ πλείονα μέλη, τούτου ἕνεκα λέγεται διχοτομία, τριχοτομία καὶ καθόλου πολυτομία.

Πᾶσα ἔννοια δύναται νὰ θεωρηθῆ ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, τούτου ἕνεκα ὑφίσταται καὶ διάφορον διαίρεσιν, διαφόρου βάσεως λαμβανομένης (συνδιαίρεσις ἢ παραδιαίρεσις). Οὕτω π. χ. οἱ ἄνθρωποι ποικιλαχῶς δύνανται νὰ διαιρεθῶσι, λαμβανομένης ὡς βάσεως ὅτε μὲν τοῦ φύλου (εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας), ὅτε δὲ τοῦ χρώματος (εἰς Καυκασίους, Αἰθίοπας κτλ.), ὅτε δὲ τοῦ τόπου (εἰς Εὐρωπαίους, Ἀσικνοὺς, Ἀφρικανοὺς κτλ.), ὅτε δὲ τοῦ θρησκευματος (εἰς χριστιανούς, ὀθωμανούς, Ἰουδαίους κτλ.), ὅτε δὲ τοῦ ἐπαγγέλματος (εἰς διδασκάλους, ἰατροὺς, ἱερεῖς κτλ.) καὶ οὕτως ἐφεξῆς.

Ἐὰν τὰ μέρη, εἰς ἃ ὅλον τι διηρέθη, περιέχωσι μερικωτέρας διαφορὰς, τότε ἕκαστον τούτων, θεωρούμενον ὡς νέον γένος περιέχον εἶδη, ἢ ὡς ὅλον περιέχον μέρη, διαιρεῖται περαιτέρω μέχρις ἐκείνων τῶν μερῶν τοῦ πλάτους, ἅτινα εἶναι ἀνεπίδεκτα περαιτέρας διαιρέσεως, ἥτοι μέχρι τοῦ κατωτάτου

εἶδους, τοῦ μόνου ἄτομα περιέχοντος ¹. ἡ δὲ τοιαύτη διαίρεσις λέγεται ὑποδιαίρεσις. Π. χ. Τὰ ὄντα εἰσὶ πνευματικά ἢ ὑλικά. Τὰ ὑλικά εἰσιν ἢ ὀργανικά ἢ μὴ ὀργανικά. Τὰ ὀργανικά εἰσιν ἢ ἔμφυχα ἢ ἄφυχα κτλ.

Ἡ ἀρχαιότερα τῶν ζῶων διαίρεσις εἰς ἕξ συνομοταξίας δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀξιόλογον παράδειγμα διαδοχικῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων.

Z ὼ α

Μαστοφόρα

Ὡτόκια

Ἐρυθρόαιμα

Λευκόαιμα

Θερμόαιμα-Ψυχρόαιμα Ἔντομα-Σκώληκες
(πτηνά)

Ἄναπνέοντα

διὰ βραγχίων
(ἰχθῦς)

διὰ πνευμόνων
(ἀμφίβια)

Ἡ διαίρεσις, εἰς ἣν περιλαμβάνονται σύμπασαι αἱ ἄλλαι, καλεῖται πρωτίστη ἢ θεμελιώδης· τὸ δὲ σύστημα τῶν ἀλλεπαλλήλων διαιρέσεων ἐννοίας τινός, ἐν ᾧ αἱ διάφοροι ἐννοιαί, αἱ τὸ πλάτος αὐτῆς συνιστῶσαι, τάσσονται παραλλήλως ἢ ὑπαλλήλως, καλεῖται ταξινομία (classificatio). Ὑπάρχουσι δέ, ὡς ἄνωθεν συνάγεται, διάφορα εἶδη ταξινομιῶν ².

¹ Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν μελῶν τῶν διαφόρων διαιρέσεων, τουτέστι τῶν ποικίλων εἰδῶν καὶ γενῶν, μεταχειρίζονται κατὰ σειράν κατιούσαν τοὺς ἐξῆς ὅρους· β α σ ἰ λ ε ἰ ο ν, σ υ ν ο μ ο τ α ξ ἰ α, ὁ μ ο τ α ξ ἰ α, τ ά ξ ἰ ς, ὁ μ ο ι ο γ έ ν ε ι α, γ έ ν ο ς, ε ἶ δ ο ς, ο ὗ ἄμμεσα μέλη εἶναι τὰ ἄτομα.

² Ἀπὸ τῆς λογικῆς διαίρεσεως πρέπει νὰ διαστέλλωμεν ἄλλα εἶδη διαιρέσεων, ἧτοι τὸν μερισμὸν (paritio), τὴν διάταξιον (Α. ΣΠΑΘΑΚΗ, ΛΟΓΙΚΗ).

§ 41. Περὶ τῶν καθόρων τῆς διαιρέσεως.

Μετὰ τὴν διὰ τοῦ ὀρισμοῦ εὔρεσιν τοῦ βήθους ἐννοίας τινὸς χωροῦμεν εἰς τὴν διὰ τῆς διαιρέσεως εὔρεσιν τοῦ πλάτους αὐτῆς, τηροῦντες τοὺς ἐξῆς κανόνας, συναγομένους ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ διαιρέσεως ῥηθέντων.

(dispositio) καὶ τὴν ὀνοματικὴν διακρίσιν (distinctio)· διότι α') διὰ μὲν τῆς λογικῆς διαιρέσεως κατατέμεται κατὰ πλάτος ἐννοιαί τις, οὕτως ὥστε εἰς ἕκαστον μέρος παράκειται τὸ διηρημένον ὅλον ὡς κατηγορημα· β') διὰ δὲ τοῦ μερισμοῦ κατατέμεται σύνθετόν τι ὅλον εἰς τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, ὧν οὐδενὸς κατηγορεῖται τὸ ὅλον, οὕτω δὲ προσεγγίζει ὁ μερισμὸς εἰς τὸν ὀρισμόν, ὃν καὶ ἀντικαθιστᾷ πολλάκις ἐπὶ φυσικῶν ἀντικειμένων (π. χ. τὸ δένδρον μερίζεται εἰς ῥίζαν, στέλεχος καὶ κορυφήν. Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς. Ἡ τραγωδία μερίζεται εἰς πρόλογον, ἐπεισόδιον καὶ ἐξοδον). Ὁ μερισμὸς εἶναι λίαν σπουδαῖος ἐν τῇ ῥητορικῇ γ') διὰ δὲ τῆς διατάξεως κανονίζεται ὁ τρόπος καὶ ἡ τάξις τῆς ἐπιθεωρήσεως καὶ ἐξετάσεως ὅλου τινός, ἐκ τῆς τούτου φύσεως πηγάζοντος (τοιαύτη εἶναι ἡ διασκόπησις ῥητορικοῦ τινος θέματος, φιλοσοφικοῦ τινος ζητήματος, ἐπιστήμης τινός κτλ.)· δ') διὰ δὲ τῆς ὀνοματικῆς διακρίσεως κατατέμεται τὸ γλωσσικὸν πλάτος λέξεώς τινος πολυσημάντου, τῶν διαφόρων αὐτῆς σημασιῶν ἐκφερομένων (Π. χ. παράστασις εἶναι καθόλου μὲν τὸ προῖον πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας, ἰδίᾳ δὲ ἡ διὰ τοῦ αἰσθητικοῦ προσγιγνομένη ἐν τῇ συνειδήσει εἰκῶν κτλ.). Οὕτω δυνάμεθα νὰ κατατάμωμεν τὸ πλάτος τῶν πολυσημάντων λέξεων κόσμος, δεσμὸς, φύσις κτλ. αἵτινες ἄλλοτε ἄλλο σημαίνουσιν, λαμβανόμεναι ὅτε μὲν ἐν κυρίᾳ, ὅτε δὲ ἐν μεταφορικῇ, καὶ ὅτε ἐν στενωτέρᾳ, ὅτε δ' ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ. Ἀκριβῆς διακρίσις τῶν διαφόρων σημασιῶν λέξεώς τινος συντελεῖ εἰς διασφήσιν τοῦ πράγματος καὶ εἰς ἀποφυγὴν πάσης παρανοήσεως.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι οὐ μόνον ὁ μερισμὸς, ἀλλὰ καὶ ἡ διαίρεσις προπαρασκευάζει καὶ πολλάκις ἀντικαθιστᾷ τὸν ὀρισμόν. Οὕτως ὁ ἐν τῷ Σοφιστῇ τοῦ Πλάτωνος (σ. 219) Ἐένος διὰ συχνῶν διαιρέσεων φθάνει εἰς τὸν ὀρισμόν τῆς τέχνης τοῦ ἀσπάλιευτοῦ.

α') Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ βάσεως, λαμβανομένης μὲν ἐκ τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῆς διαιρητέας ἐννοίας, τηρουμένης δὲ καθ' ὅλην τὴν διαίρεσιν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως (πλημμελῆς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς λευκοὺς, ἀνδρας, Εὐρωπαίους, χριστιανοὺς, λογίους κτλ. ἐνθα διάφοροι λαμβάνονται βάσεις).

β') Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ πάντα καὶ μόνὰ τὰ μέλη, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ πλάτος τῆς διαιρητέας ἐννοίας, πρὸς ἀποφυγὴν ἀτελοῦς καὶ συγκεχυμένης αὐτῆς γνώσεως. Κατὰ ταῦτα ἡ διαίρεσις δὲν πρέπει νὰ ᾔηται μῆτε εὐρύτερα, μῆτε στενωτέρα τοῦ δέοντος, περιλαμβάνουσα διαιρητικὰ μέρη πλείονα ἢ ἐλάσσονα τῶν ἐν τῷ πλάτει τοῦ διαιρητέου περιεχομένων. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὰ διαιρητικὰ μέρη πρέπει νὰ ᾔηται τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ὥστε νὰ ἐξισῶνται καὶ ἐξαντλῶσι τὸ διαιρητέον ὅλον. Κατὰ ταῦτα ἀποφευκτέα εἶναι ἡ λίαν ὑπερβολικὴ καὶ μικρολόγος διαίρεσις, ἡ τὴν σύγχυσιν ἐπιφέρουσα¹.

γ') Τὰ μέλη τῆς διαίρεσεως πρέπει νὰ ᾔηται ἀλλήλοις ἀντίθετα (ἀντιδιηρημένα), ἐπομένως πρέπει ν' ἀποκλείωσιν ἄλληλα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοῦ αὐτοῦ πλάτους ἐπαναλήψεως (πλημμελῆς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἰς ἀγαθὰς καὶ ὠφελίμους, διότι πολλαὶ ὠφέλιμοι πράξεις εἶναι καὶ ἀγαθαί, καὶ πολλαὶ ἀγαθαὶ εἶναι καὶ ὠφέλιμοι).

δ') Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ ᾔηται συνεχῆς, βαίνουσα βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἀμέσων εἰδοποιῶν διαφορῶν τῆς διαιρητέας ἐν-

¹ «Simile confuso est, quicquid usque in pulverem sectum est» (Senec. Ep, 89). «Τὸ εἰς πλῆθος τὴν διαίρεσιν ἐκλεπτουργεῖν (λέγει Ἐυγένιος ὁ Βούλγαρις ἐν Λόγ. σελ. 223) ἀριθμεῖν ἔστιν, οὐ διαιρεῖν. » Πῶς γὰρ οὐκ ἐξαριθμησίς ἐστιν ἡ τῶν Κυνῶν εἰς τὰς Λακαίνις καὶ τὰς Ἀρκάδας καὶ τὰς Ἀργολίδας καὶ τὰς Λοκρίδας καὶ Κελτικὰς καὶ Ἰθηρικὰς καὶ Καρίνας καὶ Κρήσας καὶ Μολοτικὰς καὶ τὰ λοιπὰ » εἶδη, ἃ καὶ καταλέγειν χαλεπὸν;»

νοίς εις τὰς ἐμμέσους, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων εἰδῶν εις τὰ κατώτερα, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διακοπῆς τῆς τῶν διαδεχομένων μελῶν λογικῆς σχέσεως, ἣτις διαιρητικὸν χάσμα (saltus in dividendo) καλεῖται (πλημμελῆς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν φυσικῶν ὄντων εις ζῶα, φυτὰ καὶ ὄρυκτά, ἀντὶ εις ὄργανικά καὶ ἀνόργανα, ὧν τὰ μὲν ζῶα καὶ φυτὰ, τὰ δὲ ὄρυκτά καὶ ὑγρὰ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

§ 42. Περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων τῆς ἀποδείξεως.

Ἄποδειξις (argumentatio, demonstratio) λέγεται ἡ παραγωγὴ τῆς ἀληθείας κρίσεώς τινος ἐξ ἐτέρων κρίσεων, ὁμολογουμένως ἀληθῶν ¹. Ἀποδεικνύω λοιπὸν σημαίνει παριστῶ τὴν ἀλήθειαν προτάσεώς τινος ἀπὸ λόγων. Ἡ ἀπόδειξις συμπληροῖ τὸ ἔργον τοῦ τε ὀρισμοῦ καὶ τῆς διαιρέσεως, καθ' ὅσον ὁ μὲν ὀρισμὸς διευκρινεῖ τὰς ἐννοίας κατὰ βάθος, ἡ δὲ διαίρεσις κατὰ πλάτος, ἡ δὲ ἀπόδειξις, ἐπιφέρει τὰ περὶ τῆς ἀληθείας πειστήρια.

Ἐν πάσῃ ἀποδείξει διακρίνομεν ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ ὕλη μὲν εἶναι α') τὸ ἀποδεικτέον ἢ ἡ θέσις, β') τὰ ἐξ ὧν ἢ δι' ὧν ἡ ἀπόδειξις, ἤτοι οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι (ἐπιχειρήματα ἢ ἐργχειρήματα). εἶδος δὲ εἶναι ἡ λογικὴ σχέσις τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων ἢ ἐπιχειρημάτων πρὸς τὸ ἀποδεικτέον ἢ τὴν θέσιν. Ἐν τῇ ἀποδείξει ἡ μὲν θέσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ συμπέρασμα,

¹ α' Ἀ π ὁ δ ε ι ζ ις μὲν οὖν ἐστίν, ὅταν ἐξ ἀληθῶν καὶ πρώτων ὁ συλλογισμὸς ἦ, ἢ ἐκ τοιούτων, ἀ διὰ τινων πρώτων καὶ ἀληθῶν τῆς »περὶ αὐτὰ γνώσεως τὴν ἀρχὴν εἴληφεν» (Ἀριστ. Τοπ. 1, 1).

οὐ δὲ ἀποδεικτικοὶ λόγοι πρὸς τὰς ἡγουμένας (ἢ προκειμένας) κρίσεις, τὸ δὲ ἀποδεικτικὸν εἶδος πρὸς τὸ λογικὸν σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ. Καθόλου δ' εἰπεῖν πᾶσα ἀπόδειξις, κατὰ τύπον θεωρουμένη, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συλλογισμός, διαφέρονσα αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὅτι διὰ μὲν τοῦ κυρίως συλλογισμοῦ ἐπιδιώκεται ἡ λογικὴ ἀλήθεια κρίσεώς τινος, διὰ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἡ πραγματικὴ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ συλλογισμὸς δύναται νὰ ᾖ κατ' εἶδος μὲν ἀληθῆς, κατ' οὐσίαν δὲ ἢ καθ' ὕλην ψευδῆς, ἐπιτεταται ὅτι πᾶσα ἀπόδειξις εἶναι συλλογισμὸς, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶς συλλογισμὸς ἀπόδειξις¹. Ἡ ἀπόδειξις, φε τοιαύτη, πρέπει νὰ ᾖ καθ' ὕλην τε καὶ εἶδος ἀληθῆς.

§ 43. Περὶ τῶν τρόπων καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀποδείξεως.

Πᾶσα ἀπόδειξις, μεθοδικῶς θεωρουμένη, εἶναι ἢ ἀναλυτικὴ ἢ συνθετικὴ. Καὶ ἀναλυτικὴ μὲν ἢ ὀπισθοβατικὴ λέγεται ἢ ἀπόδειξις, ὅταν ὀπισθοπορῇ ἀπὸ τῆς ἀποδεικτέας θέσεως πρὸς τοὺς ὑψηλοτέρους ἀποδεικτικούς λόγους καὶ τέλος πρὸς τὰς ἀμέσους καὶ καθ' ἑαυτὰς βεβαίαις ἀληθείαις, αἵτινες ἀρχαὶ ὀνομάζονται· συνθετικὴ δὲ ἢ προχωρητικὴ λέγεται, ὅταν προχωρῇ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, ἤτοι τῶν ἀνωτάτων ἀποδεικτικῶν λόγων, πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν παραγόμενα, ἤτοι μέχρι τῆς ἀποδεικτέας θέσεως (Ἄριστ. Ἀναλυτ. ὕστ. 1, 2)².

¹ «Ἡ μὲν ἀπόδειξις συλλογισμὸς τις· ὁ συλλογισμὸς δὲ οὐ πᾶς ἀπόδειξις» (Ἄριστ. Ἀναλ. προτ. 1, 4).

² Ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἀχώρητος ἀποδεικνύεται διττῶς·

<p>α') Ἀναλυτικῶς ἢ ὀπισθοβατικῶς Τὸ ἀχώρητον εἶναι ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον. Τὸ ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον εἶναι ἄπειρον. Ὁ θεὸς εἶναι ἄπειρος. Ἄρα ὁ θεὸς δὲν κατέχει χῶρον, ἤτοι ἀχώρητος.</p>	<p>β') Συνθετικῶς ἢ προχωρητικῶς. Ὁ θεὸς εἶναι ἄπειρος. Ὡς ἄπειρος εἶναι ἀπεριόριστος καὶ ἀμετάβλητος. Τὸ ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον δὲν κατέχει χῶρον. Ἄρα ὁ θεὸς δὲν κατέχει χῶρον, ἤτοι εἶναι ἀχώρητος.</p>
---	--

Κατ' εἶδος θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι.
 —Καὶ ἄμεσος μὲν (εὐθεῖα, δεικτικὴ) λέγεται ἡ ἀπόδειξις, ὅταν ἡ τῆς θέσεως ἀλήθεια παράγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς ἀληθείας τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων· ἔμμεσος δὲ (πλαγία, ἀπαγωγικὴ) λέγεται, ὅταν ἡ ἀλήθεια τῆς θέσεως καταδεικνύηται ἐμμέσως, ἥτοι ἐκ τοῦ ψεύδους τοῦ ταύτης ἀντιθέτου¹. Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν εὐθεῖα ἀπόδειξις δεικνύει διατὶ κρίσις τις εἶναι ὀρθή· ἡ δὲ πλαγία ἢ ἀπαγωγικὴ, διατὶ κρίσις τις δὲν δύναται νὰ ἦναι ψευδής. Ἡ ἀπαγωγικὴ ἀπόδειξις, ἥτις καὶ ἀπαγωγὴ εἰς ἀδύνατον ἢ εἰς ἄτοπον (deductio in absurdum) λέγεται, καθ' ὅσον ἡ παραδοχὴ τοῦ ἀντιθέτου τῷ ἀποδεικτέῳ ἄγει εἰς ἄτοπον, ἥτοι εἰς ἀπόρριψιν ἀεγρωρισμένων ἀληθειῶν, στηρίζεται κατ' εἶδος ἐπὶ τε τοῦ νόμου τῆς τοῦ μέσου ἀποκλείσεως καὶ τῶν περὶ συνθέσεως κανόνων. Αὕτη, καίπερ κατωτέρα οὕσα τῆς ἀμέσου καὶ θετικῆς ἀποδείξεως², εἶναι ἐξαίρετον κριτικῆς καὶ πολεμικῆς μέσον, δι' οὗ ἐξελέγχονται αἱ πεπλανημένοι καὶ ἀντιφατικαὶ δοξασίαι· συχνοτάτη δὲ αὐτῆς χρῆσις γίνεται ἐν τοῖς μαθηματικοῖς θεωρήμασιν³. Ὁ Ἄριστοτέλης ἐμμέσως ἀ-

¹ Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος ἀποδεικνύεται διττῶς

α') Ἀμέσως ἢ δεικτικῶς·

1) Ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἀπλή, ἐπομένως καθ' ἑαυτὴν ἀδιάλυτος· 2) ἐκ τοῦ ὅτι δικαιοῦται νὰ τύχη παρὰ τοῦ δικαίου Θεοῦ ἀμοιβῆς διὰ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ἣν πολλάκις δὲν ἀπολαμβάνει ἐπὶ τῆς γῆς· 3) Ἐκ τοῦ ὅτι τείνει πρὸς εὐδαιμονίαν, ἣν δὲν εὐρίσκει ἐπὶ τῆς γῆς.

β') Ἐμμέσως ἢ ἀπαγωγικῶς·

Ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι θνητὴ· δὲν εἶναι δὲ θνητὴ, διότι θὰ διελύετο ἢ ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἄπερ ἀμφοτέρω ἐκείνοις εἶναι ἄτοπα ἢ ἀδύνατα· διότι ἡ ψυχὴ, ἀπλή οὕσα, δὲν δύναται νὰ διαλύσῃ ἑαυτήν· ἀγαθοῦ δὲ ὄντος τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ μηδενισθῇ ὑπ' αὐτοῦ.

² Ἄπειδὴ ἡ κατηγορικὴ (ἀπόδειξις) τῆς στερητικῆς βελτίων, δηλονότι καὶ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀγούσης» (Ἄριστ. Ἀναλ. ὑστ. 1, 26).

³ Οὕτω διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἀποδεικνύεται τὸ θεώρημα «ἕκ τινος σημείου ἐκ τὸς εὐθείας κειμένου, μία μόνον κάθετος ἄγεται ἐπ' αὐτῆς» διότι εἴναι ἕγχο καὶ ἄλλη,

ποδεικνύει τὴν στρογγυλότητα τοῦ σχήματος τῆς γῆς λέγων ὅτι, ἐὰν δὲν ἦτο τοιοῦτον, ἐν τῇ ἐκλείψει τῆς σελήνης ἢ σκιὰ τῆς γῆς ἤθελε προβάλλει σχῆμα γωνιῶδες (ὅπερ ψευδές). Ὁμοίως ἐμμέσως ἀποδεικνύεται καὶ τὸ ἀνυπόστατον τῆς Κιωματείου εἰρήνης, ἥτοι ἐν τοῦ ὅτι, ἂν ὑπῆρχε, πάντως ἤθελε μνημονεύεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεουκιδίδου.

Καθ' ὕλην θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι ἢ ἐμπειρικαὶ ἢ θεωρητικαί. Καὶ ἐμπειρικὴ μὲν (ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων) λέγεται ἢ ἀπόδειξις, ὅταν λαμβάνηται ἐκ τῆς πείρας· θεωρητικὴ δὲ (ἢ ἐκ τῶν προτέρων), ὅταν λαμβάνηται ἐκ γενικῶν ἀρχῶν, ὧν τὸ κῦρος στηρίζεται εἰς τοὺς νόμους τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Οὕτω π. χ. ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ ἐμπειρικῶς μὲν ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ τεραστίου μεγέθους τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν ὑποπιπτόντων θείων δημιουργημάτων· θεωρητικῶς δὲ, ἐκ τῆς ἰδέας, ἣν περὶ τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ ἔχομεν. Προσέτι ἢ ἀπόδειξις λέγεται κατ' ἀλήθειαν μὲν (ἢ ἐξ ἀντικειμένου), ἐὰν οἱ λόγοι λαμβάνωνται ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ἥτοι τοῦ πράγματος, ἐπομένως ἔχωσι γενικὸν κῦρος· κατ' ἀνθρώπων δὲ (ἢ ἐξ ὑποκειμένου), ὅταν οἱ λόγοι λαμβάνωνται ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἐπομένως ἔχωσι κῦρος μόνον πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις δέχεται αὐτοὺς ὡς ἀληθεῖς. Οὕτω κατ' ἀνθρώπων θεωρητέα ἢ ἀπόδειξις ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς γνώμης ἐπισήμου τινὸς ἀνδρός, οἷον τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους κ.τ.λ. ὧν τὸ κῦρος ὁ μὲν ἀναγνωρίζει, ὁ δὲ οὐχί.

Ὡς πρὸς τὸ κῦρος αὐτῶν θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι βέβαιαι ἢ πιθαναί (ἐνδοξαί). Καὶ βεβαία μὲν εἶναι ἢ ἀπόδειξις ἐκεῖνη, ἣτις περιέχει εἰς τὴν ἔννοιαν ἀπόλυτον καὶ ἀναμφισβήτητον κῦρος· πιθανὴ δὲ εἶναι ἢ παρέχουσα πλείονας λόγους ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ κατὰ τῆς παραδοχῆς ἐννοίας τι-

θὰ ἐσχηματίζετο τρίγωνον, ἔχον πρὸς ταῖς δυσὶν ὀρθαῖς καὶ ἑτέραν γωνίαν, ὅπερ ἄτ. πον.

νός¹. Εἰς τὰς πιθανὰς ἀποδείξεις κατατάσσεται· α) Ἡ ἐξ ἀναλογίας ἀπόδειξις, καθ' ἣν ἐκ τινῶν γνωστῶν ιδιοτήτων ἀντικειμένου τινὸς συμπεραίνομεν περὶ τῆς ἀληθείας ἀγνώστων ιδιοτήτων ἐτέρου ὁμοίου, ὁμοειδοῦς ἢ ὁμογενοῦς ἀντικειμένου. Ἡ ἐξ ἀναλογίας ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐξῆς προτάσεως· «*ταῦτα ἀντικείμενα τι συμφωνῆ πρὸς ἕτερον ὁμοιον ἀντικείμενον κατὰ τὰς πλείστας ιδιότητες, συμφωνεῖ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας, αἵτινες εἶναι εἰσὶ ἀγνωστοὶ εἰς ἡμᾶς*». Οὕτω π.χ. ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πλανήτης Ἄρης ἔχει πλείστας ιδιότητες τῆς γῆς, οἷον τὴν περὶ τὸν ἥλιον καὶ περὶ τὸν ἄξονά του κίνησιν, τὴν ἀτμόσφαιραν, τοὺς 4 καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ κ.τ.λ. συμπεραίνομεν (ἐξ ἀναλογίας) ὅτι αὐτὸς ἔχει καὶ τὰς ἄλλας ιδιότητες τῆς γῆς, ἅς εἰσὶ δὲν ἀνεκκλύψαμεν ἐν τῷ Ἄρει, οἷα εἶναι καὶ ὅτι ἐνέχει ὀργανικὰ ὄντα. Ὁμοίως ἐκ τῆς περὶ τὰ ἄκρα συμπέσεως περιστρεφομένου μαλακοῦ σώματος συμπεραίνομεν (ἐξ ἀναλογίας) τὴν περὶ τοὺς πόλους πίεσιν τῆς περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα κινουμένης γῆς· ὁμοίως ἐκ τῆς ἔλξεως τῆς γῆς συμπεραίνομεν (ἐξ ἀναλογίας) τὴν ἔλξιν τῶν οὐρανίων σωμάτων κτλ. β) Ἡ ἐξ ἐπαγωγῆς (per inductionem), καθ' ἣν ἐκ τῶν ιδιοτήτων τῶν μεριστοτήτων συμπεραίνομεν περὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ὅλου. Ἡ ἐξ ἐπαγωγῆς ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐξῆς προτάσεως· «*τὸ ἰσχυρὸν ἐπὶ πολλῶν ἢ πλείστων ἀτόμων εἶδους τινὸς ἢ γένους ἰσχύει καὶ ἐπὶ τοῦ ὅλου εἶδους ἢ γένους*». Οὕτω π.χ. ἐκ τῆς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς κινήσεως τῶν πλανητῶν Ἑρμοῦ, Ἀφροδίτης, Γῆς, Ἄρεως, Διός, κ.τ.λ. συμπεραίνομεν (ἐπαγωγικῶς) περὶ τῆς ὁμοίας κινήσεως πάντων τῶν πλανητῶν, ἢ ἐκ τοῦ θανάτου τινῶν ἀνθρώπων ἀναγόμεθα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς θνητότητος ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Νεύτων, ἀνακαλύψας διὰ πειραμάτων, ἐκτελεσθέντων διὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς, ὅτι ἡ βαρῦτης ἐνεργεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον

¹ Ἄριστ. Ἄναλ. ὕστ. 1, 33.

ἐπί τε τοῦ χρυσοῦ, τοῦ ἀργύρου, τοῦ μολύβδου, τῆς ὑάλου, τῆς ἄμμου, τοῦ ἄλατος, τοῦ ξύλου καὶ τοῦ σίτου, συνεπέρανεν (ἐπαγωγικῶς) ὅτι ἐνεργεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ πάντων τῶν γηίνων σωμάτων ἀνεξαρτήτως τῆς κατὰ ποῖον διαφορᾶς αὐτῶν. Ἡ ἀναλογία (ἦν ὁ Ἀριστοτέλης παράδειγμα ἀποκαλεῖ) καὶ ἡ ἐπαγωγή διαφέρουσι ἀλλήλων κατ' Ἀριστοτέλη κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκείνη μὲν εἶναι συλλογισμὸς ἀπὸ μερικῶν εἰς μερικῶν ἢ ἀπὸ ὁμοίου εἰς ὁμοιον, αὕτη δὲ ἀπὸ μερικῶν εἰς γενικῶν· ἦτοι «ἀπὸ τῶν καθ' ἕναστος ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος»¹. Ἡ ἀναλογία καὶ ἡ ἐπαγωγή εἶναι σημαντικώτατα καὶ γονιμώτατα τῆς γνώσεως βοηθήματα καὶ ἰδίως ἐν ταῖς ἐμπειρικαῖς ἐπιστήμασι. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀμφοτέρων ὀφείλει ἡ νεωτέρα καὶ ἰδίως ἡ περὶ τῆς φύσεως, ἐπιστήμη τὰς μεγάλας προόδους καὶ τὰς πλείστας ἐφευρέσεις, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Βάκωνος καὶ Νεύτωνος.

¹ «Ἐστὶ δὲ οὔτε ὡς μέρος πρὸς ὅλον, οὔθ' ὡς ὅλον πρὸς μέρος, οὔθ' ὡς ὅλον πρὸς ὅλον, ἀλλ' ὡς μέρος πρὸς μέρος, ὅμοιον πρὸς ὅμοιον, ὅταν ἄμφω μὲν ἦ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος, γνωριμώτερον δὲ θάτερον ἢ θάτερον, παρὰ δὲ εἰ γμά ἐστὶ· οἷον ὅτι ἐπιβουλεύει τυραννίδι Διονύσιος αἰτῶν τὴν φυλακὴν· καὶ γὰρ Πεισίστρατος πρότερον ἐπιβουλεύων ἤτει φυλακὴν καὶ λαβῶν ἐτυράννευσε, καὶ Θεαγένης ἐν Μεγάροις, καὶ ἄλλοι, ὅσους ἴσασι, παρὰ δὲ εἰ γμά πάντες γίνονται τοῦ Διονυσίου, ὃν οὐκ ἴσασι πω εἰ διὰ τοῦτο αἰτεῖ. Πάντα δὲ ταῦτα ὑπὸ τὸ αὐτὸ καθόλου, ὅτι ὁ ἐπιβουλεύων τυραννίδι φυλακὴν αἰτεῖ». (Ῥητορ. 1, 2, 6· 1357. Ἄναλ. προτ. 2, 24).

«Ἐπαγωγή ἢ ἡ ἀπὸ τῶν καθ' ἕναστος ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος, οἷον εἰ ἐστὶ κυβερνήτης ὁ ἐπιστάμενος κράτιστος καὶ ἡνίοχος, καὶ ὅλως ἐστὶν ὁ ἐπιστάμενος περὶ ἕναστος ἄριστος· ἐστὶ δὲ ἡ μὲν ἐπαγωγή πιθανώτερον καὶ σαφέστερον καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμώτερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν, ὁ δὲ συλλογισμὸς βιαστικώτερον καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλογικοὺς ἐνεργέστερον» (Τόπ. 1, 12 πρὸλ. καὶ Ἄναλ. Πρ. 2, 23).

§ 44. Περὶ τῶν κανόνων τῆς ἀποδείξεως.

Ἡ καθ' ὕλην καὶ εἶδος ὀρθότης τῆς ἀποδείξεως ἀπαιτεῖ τὴν τήρησιν τῶν ἑξῆς κανόνων·

α') Ἡ ἀπόδειξις δὲν πρέπει ν' ἀναφέρηται εἰς ἄλλας ἐν-
νοίας εἰμὴ εἰς τὰς ἐν τῇ θέσει ἀποδεικτέας, ἄλλως ἀποδει-
κνύεται ἄλλο ἀντ' ἄλλου, ὅπερ καλεῖται ἑτεροζήτησις ἢ με-
τάβασις εἰς ἄλλο γένος¹. Καὶ ἂν μὲν τὸ σφάλμα τοῦτο συμ-
βαίνει ἐκουσίως, καλεῖται ἀλλαγὴ ἐλέγχου, ἂν δὲ συμβαίνει
ἀκουσίως καλεῖται ἄγνοια ἐλεγχου. Κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει
οὔτε νὰ εὐρύνηται πλέον τοῦ δέοντος ἡ ἀπόδειξις (ὡς ἐν τῇ
ἀποδείξει τοῦ ἀνηθίκου τῆς αὐτοχειρίας ἐκ τοῦ ὅτι «ὅ,τι ὁ ἄν-
θρωπος δὲν ἔδωκεν εἰς ἑαυτὸν δὲν πρέπει οὐδὲ ν' ἀφαιρέσῃ
ἀφ' ἑαυτοῦ», ὅπερ δὲν εἶναι ὀρθὸν πανταχοῦ ἐφαρμοζόμενον,
ὡς ἐν τῇ ἀποκοπῇ τῆς κόμης, τῶν ὀνύχων κ.τ.λ. ἢ ἐν τῇ δια-
θέσει τῶν δωρημάτων, κληροδοτημάτων κτλ.)², οὔτε νὰ συ-
στέλληται (ὡς ἐν τῇ ἀποδείξει τῆς ἀθωότητός τινος, ἐκ τοῦ
ὅτι μέχρι τοῦδε ἔζη βίον ἄμεμπτον).

β') Ἡ ἀπόδειξις πρέπει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ ἀρχῶν ἀληθῶν
ἢ δυναμένων ὡς ἀληθῶν ν' ἀποδειχθῶσιν. Ἡ ἀθέτησις τοῦ
κανόνος τούτου παράγει τὸ ἀμάρτημα, ὅπερ καλεῖται καθόλου
αἰτησις τοῦ ἐν ἀρχῇ, ἢτοι συμπέρασμα ἐκ μὴ ὠμολογημένων,
ὡς ὠμολογημένων λαμβανομένων (petitio principii ἢ con-
clusio ex non concessis tanquam concessis). Κατὰ ταῦτα

¹ Εἰς τοιοῦτον ἑτεροζήτησεως σφάλμα περιπίπτει ὁ ἐπι-
χειρῶν ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν φαντασμάτων ἐκ τοῦ ὅτι ἡ-
σθίνθη ἀσύνηθές τι, ὡσεὶ τὸ ἀσύνηθές ἦγεν ἀμέσως εἰς
τὴν παραδοχὴν φαντασμάτων.

² Δικαίως ἄρα εἶρηται ὅτι «ὁ πλέον τοῦ δέοντος ἀποδεικνύων οὐδὲν
ἀποδεικνύει (qui nimium probat, nihil probat)».

αἰτοῦμαι τὸ ἐν ἀρχῇ δηλοῖ ζητῶ νὰ ἀποδείξω τι (τὸ προκείμενον) δι' ἐαυτοῦ, ὡς εἰ ἦτο ἀρχή (διότι μόνον αἱ ἀρχαὶ δι' ἐαυτῶν γνωρίζονται). Ἄρα αἰτοῦμαι τὸ ἐν ἀρχῇ = οὐδὲν ἀποδεικνύω¹. Εἶδη τοῦ ἀμαρτήματος τούτου δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἀκόλουθα: 1) ἡ λήψις τοῦ ζητούμενου, καθ' ἣν λαμβάνεται ὡς λόγος τῆς ἀποδείξεως αὐτὸ τὸ ἀποδεικτέον παρακεκαλυμμένον (π.χ. ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀθάνατος ὡς ἀφθαρτος). 2) ὁ διάλληλος τρόπος (ἐν κύκλῳ δεῖξις ἢ φαῦλος κύκλος), καθ' ὃν ἀποδεικνύεται τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ἑτέρου (π.χ. ἡ ψυχὴ ἐστὶν αἰὸς ὡς ἀπλή, καὶ ἀπλή ὡς αἰὸς). 3) ὕστερον πρότερον, καθ' ὃ λαμβάνεται ὡς λόγος ἀποδεικτικὸς ἢ συνέπειά τῆς θέσεως (π.χ. ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ἐλεύθερος ὡς ὑπεύθυνος τῶν ἐαυτοῦ πράξεων· ἔνθα τὸ ἀντίστροφον ἀληθεύει).

γ') Τὰ ἐγχειρήματα πρέπει νὰ ἔχωσι λογικὴν συνάφειαν πρὸς ἀλληλά τε καὶ πρὸς τὴν ἀποδεικτέαν θέσιν, ἄλλως προκύπτει τὸ λεγόμενον ἀποδεικτικὸν χάσμα ἢ ἄλμα saltus in demonstrando), ὅπερ θεωρεῖται ὡς ἀμαρτήμα, ὅσάκις δυσκόλως δύναται ν' ἀνευρεθῇ ἡ παραλειπομένη μεσιτεύουσα ἔννοια (ὡς ἐν τῇ ἀποδείξει· ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀθάνατος, Θεὸς γὰρ ὑπάρχει).

§ 45. Περὶ παραλογισμῶν καὶ σοφισμάτων.

Αἱ ἀποδείξεις αἱ σχηματιζόμεναι παρὰ τοὺς προεκτεθέντας συλλογιστικούς κανόνας καὶ λογικοὺς τύπους, καλοῦνται καθόλου ἀπάται ἢ ψευδεῖς συλλογισμοί· εἶναι δὲ οὗτοι δύο εἰδῶν, ἥτοι παραλογισμοὶ καὶ σοφίσματα. Καὶ παραλογισμὸς μὲν

¹ «Ἐπεὶ τὰ μὲν δι' αὐτῶν πέφυκε γνωρίζεσθαι, τὰ δὲ δι' ἄλλων (αἱ μὲν γὰρ ἀρχαὶ δι' αὐτῶν, τὰ δὲ ὑπὸ τὰς ἀρχάς δι' ἄλλων) ὅταν τὸ μὴ δι' αὐτοῦ γνωστὸν δι' αὐτοῦ τις ἐπιχειρῆ ὑποδείξαι, τότε αἰτεῖται τὸ ἐξ ἀρχῆς» ('Αριστ. Ἐπιφ. προτ. 2, 16).

λέγεται ὁ ψευδὴς συλλογισμὸς, ὅταν γίνηται ἀκουσίως, τουτέστιν ἐξ ἐλλείψεως ὀρθῆς θεωρίας· *σόφισμα* δέ, ὅταν γίνηται ἐκουσίως, τουτέστι πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἄλλων¹.

Οἱ παραλογισμοὶ καὶ τὰ σοφίσματα εὐκόλως δύνανται νὰ διαγνωσθῶσι διὰ τῆς προσεκτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀναπτυχθέντων λογικῶν νόμων καὶ τυπικῶν κανόνων τὸ μὲν εἰς τὰ διανοήματα, τὸ δὲ εἰς τὴν τούτων λεκτικὴν ἔκφρασιν.

Οἱ συνήθεις τύποι τῶν σοφισμάτων εἶναι οἱ ἑξῆς·

Α') *Σόφισμα ἀμφιβολίας*, ὅταν μία καὶ ἡ αὐτὴ ἔννοια καὶ ἰδίως ὁ μέσος ὅρος λαμβάνηται ἐν τῇ ἀποδείξει κατὰ διάφορον σημασίαν. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἡ καλουμένη ὄρων τετρας (quaternio terminorum), καθ' ὅσον εἰσάγονται ἐν τῷ συλλογισμῷ ἀντὶ τριῶν τέσσαρες ὅροι, ὡς ἐκ τῆς διπλῆς ἐννοίας τοῦ μέσου ὄρου.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι·

α') *Σόφισμα παρὰ τὴν σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν*, ἦτοι ὅταν ἔννοιά τις λαμβάνηται ὅτε μὲν *συλλήθδην*, ὅτε δὲ *μεριστικῶς*. Π. χ. ὁ ἔχων 5 ἔχει καὶ 3· ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ ἔχει 5 δακτύλους· ἄρα ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ ἔχει 5 + 3 ἢ 8 δακτύλους. Ἐνταῦθα ὁ μὲν λέγων, «ὁ ἔχων 5 ἔχει καὶ 3» ἐννοεῖ τὸ 3 ἐν τῷ 5, ὁ δὲ σοφιστευόμενος, ἐπωφελούμενος ἐκ τοῦ συνδέσμου *καὶ*, χωρίζει τὸ 3 ἐκ τοῦ 5 καὶ προσθέτων ἀμφοτέρους τοὺς ἀριθμοὺς ἐξάγει τὸν ἀριθμὸν 8.

β') *Σόφισμα ἐκ τοῦ κατὰ τι πρὸς τὸ ἀπλῶς εἰρημένον*, ἦτοι ὅταν ἔννοιά τις λαμβάνηται ὅτε μὲν μετὰ τινος περιορισμοῦ, ὅτε δὲ ἀπεριόριστως, ἦτοι *γενικῶς*. Π. χ. Ὁ μαχαίρα χρώμενος *μαχαίρα* ἀποθάνεται· ἀλλ' ὁ Πέτρος χρεῖται *μα-*

¹ Κατ' Ἀριστοτέλη *σόφισμα* εἶναι συλλογισμὸς ἐριστικός· «ἐριστικοὶ δὲ (λόγοι) οἱ ἐκ τῶν φαινομένων ἐνδόξων, μὴ ὄντων δέ, συλλογιστικοὶ ἢ φαινόμενοι συλλογιστικοί» (Ἀριστ. Σοφ. ἐλεγ. 2).

χαίρα· ἄρα ὁ Πέτρος μαχαίρα ἀποθανεῖται. Ἐνταῦθα ἐν μὲν τῇ μείζονι προτάσει τὸ μαχαίρα χρῆσθαι λαμβάνεται περιοριστικῶς ἀντὶ τοῦ φορεῖν· ἐν δὲ τῇ ἐλάχιστι λαμβάνεται γενικῶς ἀντὶ τοῦ μεταχειρίζεσθαι, ὅπερ ἄτοπον. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ὁ Αἰθίοψ ἐστὶ μέλας τὸ δέρμα καὶ λευκὸς τοὺς ὀδόντας, ἄρα ὁ Αἰθίοψ ἐστὶ μέλας καὶ λευκός.

γ') Σόφισμα παρὰ τὸ σχῆμα τῆς λέξεως προερχόμενον ἐκ τοῦ δισημάντου τῶν λέξεων (ὁμωνυμία) ἢ ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν συντάξεως καὶ καθόλου χρήσεως. Π. χ. ὁ ταῦρος μυκάται, ἀλλ' ὄρος τί ἐστὶ Ταῦρος, ἄρα ὄρος τι μυκάται.—Ἡ ἀλώπηξ ἐστὶ τετράπουρ, ἀλλ' ὁ Ἡρώδης ἀλώπηξ (παροῦργος), ἄρα ὁ Ἡρώδης τετράπουρ. Ἐνταῦθα ἀνακτέον καὶ τοὺς διαφορομένους χρησμούς τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, οἷος ὁ πρὸς Πύρρον· «Φημί σε, Αἰακίδην Ῥωμαίους ὀλέσαι» καὶ ὁ, «ἤξεις ἀβίξει οὐ τεθνήξει ἐν πολέμῳ», ἔνθα ἐκ τῆς διαφόρου συντάξεως ἢ θέσεως τῶν λέξεων διάφορον παράγεται νόημα.

β') Σόφισμα πλαστῆς καθολικότητος ἢ κατὰ συμβεβηκός, ὅταν λαμβάνηται κρίσις τις ὡς καθολικὴ, ἐν ᾧ τὸ κῦρος αὐτῆς κεῖται οὐχὶ ἐν τῇ καθολικότητι, ἀλλ' ἐν τῇ μερικότητι αὐτῆς. Τὸ σόφισμα τοῦτο περιέχει κυρίως πῆδημα ἐν τῇ ἀποδείξει. Π. χ. ὅ,τι ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀπερισκέπτους πράξεις ἐστὶ πονηρόν· ἀλλ' ὁ οἶνος ποιεῖ τοῦτο (οὐχὶ ὅμως πάντοτε καὶ παρὰ πᾶσιν, ἀλλὰ παρὰ τισὶ καὶ ὁσάκις κατὰ τύχην πίνηται ἐν ὑπερβολικῇ ποσότητι), ἄρα ὁ οἶνος ἐστὶ πονηρός.

γ') Σόφισμα ψευδοῦς μέσου ἢ τοῦ μὴ αἰτίου ὡς αἰτίου ὅταν ἐν τῇ ἀποδείξει παραλαμβάνηται ὡς μέσος ὄρος ὁ φαινομένην, οὐχὶ δὲ πραγματικὴν μεσολάβησιν ἀσκιῶν. Τὰ σοφίσματα ταῦτα περιέχουσιν ὡς τὰ πολλὰ ὄρων τετράδα ἢ πῆδημα ἀποδεικτικόν.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι·

α') Σόφισμα παρὰ τὸ μετὰ τούτου ἢ μετὰ τοῦτο, ἄρα καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἀπὸ τοῦ τυχαίως συγχρόνου ἢ ἀπὸ τῆς κκνο-

νικῆς ἀλληλουχίας τῶν φαινομένων συμπεραίνηται ἡ ἀτιμώδης συνάφεια. Π. χ. κομήτου ποτὲ ἀναφανέντος συνέβησαν δεινά· ἀλλὰ νῦν ἀνεφάνη κομήτης, ἄρα συμβήσονται δεινά.

β') Σόφισμα ἀδραναίας ἢ ἀργός λόγος, ὅταν ἡ βεβαίως ἐρείδηται ἐπὶ ψευδοῦς ὑποθέσεως. Τοιοῦτον εἶναι τὸ παρὰ Κικέρωνι δίλημμα «Εἰ πέπρωταί σοι ἀναρρώσαι ἀπὸ τῆς ἀσθενείας ταύτης, καὶ προσλαβὼν καὶ μὴ προσλαβὼν ἰατρὸν ἀναρρώσεις· εἰ δὲ πέπρωταί σοι μὴ ἀναρρώσαι, καὶ προσλαβὼν καὶ μὴ προσλαβὼν ἰατρὸν, οὐκ ἀναρρώσεις· ἀλλ' ἑκάτερόν ἐστι πεπρωμένον· περιττὴ ἄρα ἡ τοῦ ἰατροῦ πρόσληψις»¹. Ἐν τῷ παραδείγματι· τούτῳ ἡ ὑπόθεσις εἶναι ψευδής, καθόσον οὐδὲν πεπρωμένον ὑπάρχει.

γ') Σόφισμα πολυζητήσεως παρὰ τὸ τὰ πλείω ἐρωτήματα ἐν ποιεῖν, ὅταν κατ' Ἀριστοτέλη «λανθάνῃ πλείω ὄντα καὶ πῶς ἐνὸς ὄντος ἀποδοθῇ ἀπόκρισις»². Π. χ. Τὸ σιγᾶν ἢ τὸ λαλεῖν κρεῖσσον; Ἐνταῦθα εἴτε τὸ ἐν παραδεχθῆ τις, εἴτε τὸ ἕτερον, πάντως σφαλῆσεται· διότι ἐν τῇ προτάσει κρύπτονται πλείονες ἐρωτήσεις χρήζουσαι ἰδιαιτέρας ἀπαντήσεως, ἥτοι τὸ σιγᾶν καλὸν ἢ κακόν; καὶ πότε ἐστὶ καλὸν καὶ πότε κακόν; Τὸ λαλεῖν καλὸν ἢ κακόν; καὶ πότε ἐστὶ καλὸν καὶ πότε κακόν; Τοιοῦτο καὶ τό, πᾶσαι αἱ πράξεις εἰσὶ καλαὶ ἢ κακαί; Καὶ ἐνταῦθα σφαλῆσεται ὁ ἀμέσως ἀπαντήσων διὰ τοῦ πᾶσαι ἢ οὐ πᾶσαι, διότι ἐν τῇ προτάσει ἐγκρύπτονται πολλαὶ ἐρωτήσεις, χρήζουσαι πολλῶν ἀπαντήσεων, ἥτοι πᾶσαι αἱ πράξεις καλαὶ; ἢ πᾶσαι αἱ πράξεις κακαὶ; Τίνας τῶν πράξεων καλαὶ καὶ τίνας κακαὶ; Παρόμοιον καὶ τὸ οἱ ἄνθρωποι οὔτοι πεπαιδευμένοι εἰσὶν ἢ ἀπαιδευτοί; Ἐνθα ἐρωτητέον οἱ ἄνθρωποι οὔτοι πάντες εἰσὶν πεπαιδευμένοι; ἢ πάντες ἀπαιδευτοί; Καὶ τίνας τούτων πεπαιδευμένοι καὶ τίνας ἀπαιδευτοί;

¹ De fato, 12.

² Σοφιστ. ἐλ. 5.

δ') Σόφισμα *ετεροζητήσεως* ἢ *διπλῆς ζητήσεως* (*fallacia quaestionis duplicis*), ἤτοι τὸ παρὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πύσματος, ὅταν παρασιωπῶντες ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν προβάλλωμεν ἐρώτησιν, εἰς ἣν ὅστις ἀπαντήσῃ ἀμέσως χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὴν ἐπίτηδες παρασιωπωμένην ὑπόθεσιν πάντως σφαλῆσεται. Π. χ. ἐάν τις ἤθελεν ἐρωτήσῃ τινὰ μὴ ἐγνωσμένον ὡς ληστήν· *Μόνος ἐλήστευες ἢ μετ' ἄλλων;* ὁ ἀπαντήσων ἀμέσως εἶτε διὰ τοῦ *μόνος* εἶτε διὰ τοῦ *μετὰ τῶν ἄλλων* καταδικάζει ἑαυτὸν (καίπερ μὴ ὄντα) ὡς ληστήν. Τοιαύτη ἐρώτησις προϋποτίθησιν ὅτι ὁ ἐρωτώμενος *ἐλήστευε*. Διὸ ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐρωτηθῇ ἂν ὄντως *ἐλήστευε* καὶ εἶτα νὰ ἐρωτηθῇ *ἂν μόνος ἢ μετὰ τῶν ἄλλων ἐλήστευεν*. Ἄλλ' ἐπίτηδες παρεσιωπήθη ἢ προϋπόθεσις πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ ἐρωτηθέντος. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ *ἔπαυσας μεθύων ἢ οὐ;* Ἐνθα ὁ ἀπαντήσων ἀμέσως διὰ τοῦ *ναί* ἢ διὰ τοῦ *οὐ*, καταδικάζει ἑαυτὸν (καὶ μὴ ὄντα) ὡς μέθυσον. Καὶ ἐνταῦθα ἐπίτηδες παραλείπεται ἢ προϋπόθεσις τῆς μέθης πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ ἐρωτωμένου. Παρόμοιον εἶναι καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σόφισμα, τὸ λεγόμενον *κεφαλίτης*: «Ὁ οὐκ ἀπέβαλες ἔχεις; *Ναί*. Ἄλλὰ» μὴν κέρατα οὐκ ἀπέβαλες. *Κέρατα ἄρα ἔχεις*. Καὶ ἐνταῦθα παραλείπεται ἐπίτηδες ἢ προϋπόθεσις «*ἐξ ὧν εἶχες*», ἣν προϋποθέτων ὁ ἐρωτώμενος ἀπαντᾷ καταφατικῶς, μὴ προβλέπων τὴν εἰς ἣν πίπτει παγίδα.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων σοφισμάτων διακρίνονται τὰ ἐξῆς: ὁ ἐγκεκαλυμμένος, ὁ ψευδόμενος, ὁ κροκοδειλίτης, ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Εὐάθλος, Ἀχιλλεύς, ὁ φαλακρὸς καὶ τὰ παρόμοια¹.

¹. α') Τὸν πατέρα οἶσθα τὸν σαυτοῦ. *Ναί*. Τοῦτον δὲ οἶσθα τὸν λανθάνοντα ἢ ἐγκεκαλυμμένον; Ἄγνοῶ. Ἄλλ' αὐτὸς ἦν ὁ πατήρ ὁ σός· ὥστε εἰ τοῦτον ἄγνοεῖς, δῆλος εἶ τὸν πατέρα τὸν σὸν ἄγνοῶν (Λουκ. Βΐων πρᾶσ.).

β') Ὁ λέγων ψεύδομαι καὶ τοῦτο λέγων ἀληθεύει τί ποιεῖ; Ἡ ὀρ-

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Σοφιστικοῖς ἐλέγχοις διαπραγμα-

θοτέρη ἀπάντησις εἶναι καὶ ψεύδεται (καθόσον ψεύδεται) καὶ ἀληθεύει (καθ' ὅσον ἀληθεύει) (Cicer Acad. qu. 2, 30). Ἡ κατ' ἄλλον τύπον: «Κρῆτες ἀεὶ ψεύσται (Παύλ. πρὸς Τιμ. 1, 12). ἀλλὰ μὴν οἰπῶν τοῦτο (Ἐπιμενίδης) Κρής ἦν, ἄρα καὶ ψεύστης, ἄρα ψευδὲς ὅτι οἱ Κρῆτες ψεύσται, ἄρα οἱ Κρῆτες ἀληθεῖς, ἄρα καὶ οἰπῶν τὴν ῥῆσιν ἐκείνην ἀληθής, ἄρα ἀληθὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ῥηθὲν ὅτι Κρῆτες ἀεὶ ψεύσται, ἄρα κτλ. Ὁ φαῦλος οὗτος κύκλος προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Κρῆς θεωρεῖται ἀπολύτως ψεύστης, ἐν ᾧ εἶναι ψεύστης σχετικῶς, ἤτοι ψεύστης εἶναι καθόσον ψεύδεται, καθ' ὅσον ὁμως ὁμολογεῖ τὸ ἐλάττωμα αὐτοῦ εἶναι ἀληθής.

γ') Αἴγυπτία τις μήτηρ συνάπτει διάλογον σοφιστικὸν μετὰ κροκοδείλου τινός, ἀρπάζαντος τὸ τέκνον αὐτῆς. Ἡ μήτηρ ζητεῖ τὸ τέκνον αὐτῆς· ὁ δὲ κροκοδείλιος ἀποκρίνεται· Θέλω σοὶ δώσει τὸ τέκνον, ἐὰν μαντεύσῃς, τί κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν διανοοῦμαι νὰ πράξω. Ἡ μήτηρ ἀπαντᾷ· Διανοεῖσαι νὰ μὴ μοι ἀποδώσῃς τὸ τέκνον. Τότε συνάπτεται ὁ ἐξῆς διάλογος: Κροκ. Εἴτε ἠλήθευσας, εἴτε ἐψεύσθης, δὲν θέλω σοὶ ἀποδώσει τὸ τέκνον, διότι, ἂν μὲν ἠλήθευσας, δὲν θέλω σοὶ ἀποδώσει τὸ τέκνον συνωδᾷ πρὸς τὴν ὁμολογίαν σου (=διότι ἠλήθευσας)· ἂν δὲ ἐψεύσθης, πάλιν δὲν θέλω σοὶ ἀποδώσει αὐτὸ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν συμφωνίαν (=διότι ἐψεύσθης). Μήτ. Εἴτε ἠλήθευσας, εἴτε ἐψεύσθην, ὀφείλεις νὰ μοι ἀποδώσῃς τὸ τέκνον· διότι ἂν ἠλήθευσας, ὀφείλεις νὰ μοι ἀποδώσῃς αὐτὸ κατὰ τὴν συμφωνίαν (=διότι ἠλήθευσας)· ἂν δὲ ἐψεύσθην, ὀφείλεις πάλιν νὰ μοι ἀποδώσῃς αὐτό, διό ἀληθεύει τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ θέλεις μοι ἀποδώσει τὸ παιδίον (=διότι ἐψεύσθην) (δισσώθη τὸ σόφισμα τοῦτο ἐν μέρει παρὰ τῷ Λουκιανῷ ἐν «Βίων πράξει»). Πρβλ. Quintil. inst. orat. 1, 10). Τὸ ἀντίστροφον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς διττῆς σημασίας, ἣν ἐνέχει ἡ λέξις ἀληθεύειν, δηλοῦσα τὴν τυπικὴν καὶ πραγματικὴν ἀλήθειαν, ἣν ἑκάτερον πρόσωπον διαφόρως ἐφαρμόζει.

δ') Πρωταγόρας ὁ ῥήτωρ εἶπεν εἰς τὴν μαθητὴν αὐτοῦ Εὐθαλον, μὴ θέλοντα νὰ πληρώσῃ τὰ διδάκτρα, ὅτι εἴτε νικήσῃ εἴτε νικηθῇ ἐν τῷ δικαστηρίῳ θὰ πληρωθῇ, τὸ μὲν κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν δικαστῶν, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν συμφωνίαν, καθ' ἣν ἦ ἐν τῷ δικα-

τεύεται διεξοδικῶς τὰ περὶ σοφισμάτων, ὧν μεγίστην χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ ἐπ' αὐτοῦ καὶ περὶ αὐτοῦ σοφισται, οἱ τὸν ἦτ-

στηρίω νίκη τοῦ Εὐάθλου ὑπεχρέωνεν αὐτὸν νὰ πληρώσῃ τὸν διδάσκαλον.—Ὁ Εὐάθλος ἀντιστρέψας τὸν συλλογισμόν εἶπεν εἰς τὸν Πρωταγόραν ὅτι ἐν οὐδετέρᾳ τῶν περιστάσεων θέλει πληρώσει αὐτόν, τὸ μὲν κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν δικαστῶν, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν συμφωνίαν (A. Gell. 5, 10). Καὶ τὸ ἀντίστροφον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ῥῆμα νικᾶν λαμβάνεται ὑπὸ δύο σημασίας: 1) ὑπερισχύειν τοῦ ἀντιδίκου ἐν τῷ δικαστηρίῳ καὶ 2) ἀποφασίζειν τοὺς δικαστάς. Ἐκάστη τῶν νικῶν τύπων εἶναι ἀντίθετος τῇ ἐτέρᾳ οὕτως ὥστε ἡ δικαστικὴ νίκη τοῦ ἐνός ἀντιδίκου εἶναι νίκη κατὰ συμφωνίαν τοῦ ἐτέρου.

ε') Διὰ τοῦ πολυθρυλήτου σοφίσματος ὁ «Ἀχιλλεὺς» ἐπειράτο νὰ ἀπαδείξῃ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης (ὁ ἀρνούμενος τὴν πραγματικότητα τῆς κινήσεως) ὅτι ὁ ὠκύπους Ἀχιλλεὺς δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν βραδυποροῦσαν χελώνην, εἰὰν ἐν τῇ συγχρόνῳ ἀμφοτέρων κινήσει ἡ χελώνη μικρόν τι προέξῃ, διότι ὁ Ἀχιλλεὺς ὀφείλει πάντοτε πρότερον νὰ φθάσῃ εἰς τὸν τόπον, ὅθεν ὤρμησεν ἡ χελώνη, ἥτις πάντοτε θέλει εἶναι ἐκτετοπισμένη καὶ ἐπομένως πάντοτε θέλει προέχει τοῦ Ἀχιλλέως ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον (Ἀριστ. φυσ. ἀвр. 6, 9). Τὸ σόφισμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀτελευτητικῆς μεριστικότητος τοῦ περιωρισμένου χώρου, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές, διότι περιωρισμένος χώρος ἔχει περιωρισμένην ἔκτασιν, ἣν ὁ ταχυπορώτερος δύναται νὰ διανύσῃ ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ ταχύτερον τοῦ βραδυποροῦντος καὶ ἐπομένως δύναται νὰ καταφθάσῃ τοῦτον προηγούμενον.

ς') Ἐρωτᾶται παρὰ μίαν τρίχα γίνεται τις φαλακρός; Οὐχί. Παρὰ δύο; Οὐχί. Παρὰ τρεῖς; Οὐχί κ.τ.λ. ἡ ἐρώτησις χωρεῖ μέχρι οὐ δοθῇ θετικὴ τις ἀπόκρισις, ἐξ ἧς συμπεραίνεται ὅτι παρὰ μίαν τρίχα γίνεται τις φαλακρός. Τὸ σόφισμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λέξις φαλακρός ἐκφράζει σχετικὴν ἔννοιαν, ἧς ὁ καθορισμὸς ἀποβαίνει δυσχερής, διότι δὲν εἶναι ὀρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλλειπουσῶν ἐκ τῆς κεφαλῆς τριχῶν ἵνα κληθῇ τις φαλακρός. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως φαλακρὸν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸν ἐστερημένον πολλῶν (ἀλλ' ἀπροσδιοριστῶν τὸν ἀριθμὸν) τριχῶν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ εὑρεθῶμεν εἰς ἀντίφασιν ἀρνούμενοι ὅτι ἡ ἐξαγωγή μιᾶς

(Α. ΣΠΑΘΑΚΗ, ΛΟΓΙΚΗ). 6

τονα λόγον κρείττω καὶ τὸν κρείττονα ἤττω ποιῶντες (Πρβλ. Ἄριστοφ. Νεφ. 844 κ.τ.λ.) καθ' ὧν σφοδρῶς κατηνέχθη ὁ δαιμόσιος Σωκράτης.

τριχὸς ποιεῖ τινα φαλακρόν. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοιαύτης ἀντιπάσεως εἰς τὴν ἐρώτησιν ἂν παρὰ μίαν τρίχα γίνεται τις φαλακρὸς πρέπει νὰ ἀπαντήσωμεν. Μάλιστα, γίνεται, ἀλλ' εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν· παρὰ δύο δὲ τρίχας γίνεται φαλακρὸς εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν, παρὰ τρεῖς εἰς ἔτι μεγαλύτερον βαθμὸν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ σοφίσματος· ἂν εἰς κόκκος ποιεῖ σωρόν; Μάλιστα ποιεῖ, ἀλλ' εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΤΙΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Ἐν σελ. 14	στίχ. 28	ἀντὶ ἀνωτέρα	γράφε	ἀνωτέρας
» 17	» 7	» ἔτι μικροτερον	»	μικρότερον
» 18	» 22	» ἐννοία	»	ἐννοία
» 22	» 9	» ὁ μὲν	»	ὁ
» 27	» 17		πρόσθετες :	ἡ Ἀμερικανὸς
» 48	» 9	ἀντὶ διαζευκτικός	γράφε	διαζευκτικός
» 52	» 14	» ὧν	»	οὐ
» 71	» 5	» ἐν τοῦ	»	ἐκ τοῦ
» 56	» (4,5,6,7)	καὶ ἐν σελ. 77 (στιχ. 24)	ἀντὶ ἔστι γρ.	ἔστι

Ὁρισμὸς ἐξ ἐννοιά καὶ Ἀμαρτία
 Ἐννοιαί ἐσιν ἢ ἐν ἐξ ἰδιαιότη, ἢ ἐν ἀνδύησιν ἐξ
 οὐσίᾳ ὧν ἐνδουμένον.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

- § 1. Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ, τῆς ὠφελείας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς λογικῆς..... 3

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

- § 2. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς στοιχειολογίας... 5

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΕΙΣΘΑΙ

- § 3. Περὶ τῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι καθόλου.... 5
 § 4. Περὶ τοῦ νόμου τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως. 6
 § 5. Περὶ τοῦ νόμου τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως 8
 § 6. Περὶ τοῦ νόμου τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου..... 9
 § 7. Περὶ τῆς χρήσεως καὶ ἰσχύος τῶν τοῦ διανοεῖσθαι νόμων..... 9

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΕΙΣΘΑΙ

ΕΠΙ ΤΑΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΕΩΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΚΕΦ. Α'. Περὶ ἐννοιῶν.

Α') Αἱ ἐννοιαὶ θεωροῦμεναι καθ' ἑαυτάς.

- § 8. Περὶ τῶν ἐννοιῶν καθόλου..... 10
 § 9. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ βάθος..... 12
 § 10. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ πλάτος..... 13
 § 11. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ βάθος διὰ καὶ πλάτος..... 16

Β') Αἱ ἐννοιαὶ θεωροῦμεναι πρὸς ἀλλήλας.

- § 12. Περὶ ταυτότητος καὶ διαφορᾶς ἐννοιῶν..... 18
 § 13. Περὶ συμφωνίας καὶ ἀντιθέσεως ἐννοιῶν..... 19
 § 14. Περὶ ἐπλληλίας, ὑπαλληλίας, ἐπαλλαγῆς, παραλληλίας καὶ συναλληλίας ἐννοιῶν..... 21

ΚΕΦ. Β'. Περὶ κρίσεως

- § 15. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς κρίσεως καθόλου..... 23
 Α') Ἡ κρίσις καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη.
 § 16. Περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς κρίσεως..... 24
 § 17. Περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως..... 25
 § 18. Περὶ τοῦ ποιοῦ διὰ καὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως .. 26
 § 19. Περὶ τῆς ἀναφορᾶς τῆς κρίσεως..... 26
 § 20. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς κρίσεως..... 28